
INFORMATION PLATFORM "CENTER FOR INNOVATIVE THINKING"
UKRAINIAN INSTITUTE OF SCIENTIFIC STRATEGIES
EUROPEAN UNION RESEARCH DEPARTMENT
SCIENTIFIC AND PUBLISHING CENTER "PROGRESS"
MODERN SCIENCE AND EDUCATION
PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
OCTOBER 9-11, 2026
PARIS, FRANCE
ISBN 978-617-8890-08-7

INFORMATION PLATFORM "CENTER FOR INNOVATIVE THINKING"
UKRAINIAN INSTITUTE OF SCIENTIFIC STRATEGIES
EUROPEAN UNION RESEARCH DEPARTMENT
SCIENTIFIC AND PUBLISHING CENTER "PROGRESS"

MODERN SCIENCE AND EDUCATION

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE

October 9-11, 2026

Paris, France

This edition was approved for publication on October 25, 2026.

Published in A4 format online on website:
https://naukainfo.com/conference?id=163

Publisher: Sole proprietor Soloviov O. V. Certificate of registration in the State Register of Publishers, Manufacturers, and Distributors of Publishing Products series DK № 8227, dated April 23, 2025.

Paris, France
2026

UDC 001.3-048.35:0/9](06)

Proceedings of the International scientific and practical conference “Modern Science and Education” (October 9-11, 2026) / Publisher website: www.naukainfo.com. – Paris, France, 2026. - 147 p.

ISBN 978-617-8890-08-7
https://doi.org/10.64828/conf-163-2026

The recommended citation for this publication is:

Shevchenko T. G. Research into the specifics of the development of performing arts in Ukraine under martial law // Modern Science and Education : proceedings of the International scientific and practical conference (October 9-11, 2026). – Paris, France : naukainfo.com, 2026. - Pp. 15-21. - URL: https://naukainfo.com/conference?id=163

Editor
Soloviov O. V.

M.Sc.Ed., M.P.A., Hon. PhD, Academic Advisor,
Head of the European Union Research Department,
Ukrainian Institute of Scientific Strategies

The collection of scientific articles is a scientific and practical publication that includes research papers by students, postgraduate students, Candidates and Doctors of Sciences, researchers, and practitioners from Ukraine, Europe, neighboring countries, and beyond. The articles reflect studies of processes and changes in the structure of modern science. This collection is intended for students, postgraduate and doctoral candidates, educators, researchers, practitioners, and all those interested in current trends in the development of modern science.

E-mail: journal@naukainfo.com

Publisher website: https://www.naukainfo.com

© Publisher website: naukainfo.com, 2026
© Ukrainian Institute of Scientific Strategies (UISS), 2026
© All authors, 2026

TABLE OF CONTENTS

ECONOMIC THEORY, MACRO- AND REGIONAL ECONOMY

1. ***Ruzanna Hajoyan, Harutyun Papazyan*** 5
CREATING AN INNOVATIVE ENVIROMENT IN MODERN FINANCIAL AND BANKING ORGANISATIONS
2. ***Vergine L. Kirakosyan, Gayane L. Khanumyan*** 11
SMART AGRICULTURE: APPLICATION DIRECTIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE ARMENIAN AGRI-FOOD SYSTEM
3. ***Tsovinar Karapetyan, Arpenik Muradyan, Vanine Yeranosyan*** 16
NEW DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF COMMUNITY ECONOMIES
4. ***Татарин Н. Б., Вальчук М. М.*** 21
КРИПТОВАЛЮТНІ БІРЖІ В СУЧАСНІЙ ФІНАНСОВІЙ СИСТЕМІ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

ENTREPRENEURSHIP, TRADE AND SERVICES

5. ***Тищук Інна Володимирівна*** 24
ДИНАМІКА ТУРИСТИЧНИХ ПОТОКІВ В УКРАЇНІ ЗА ДАНИМИ ТУРИСТИЧНОГО ЗБОРУ: РЕГІОНАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ У 2026 РОЦІ
6. ***Козловський Сергій Володимирович, Захарова Тетяна Вікторівна*** 29
КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ У СФЕРІ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ

MARKETING AND LOGISTICS ACTIVITIES

7. ***Фігура Роман Вікторович, Черевко Ірина Василівна, Черевко Георгій Владиславович*** 33
ОСОБЛИВОСТІ ЛОГІСТИКИ ЕКСПОРТУ ЗЕРНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
8. ***Бочко Магдалина Василівна*** 37
ПРІОРИТИЗАЦІЯ B2B-КЛІЄНТІВ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦІНКИ ЇХ ЗБУТОВОЇ ЦІННОСТІ

MANAGEMENT, PUBLIC ADMINISTRATION AND GOVERNANCE

9. ***Донець Єлизавета Сергіївна, Чухрай Любов Олександрівна*** 39
СТРАТЕГІЧНЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ТА МЕНЕДЖМЕНТ СТЕЙКХОЛДЕРІВ У СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

AGRICULTURAL SCIENCES AND FOOD

10. ***Положій Дмитро Вікторович*** 43
ВПЛИВ ЕЛЕМЕНТІВ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОЩУВАННЯ НА УРОЖАЙНІСТЬ ГІБРИДІВ КУКУРУДЗИ НА ЗЕРНО В УМОВАХ ЛІСОСТЕПУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

CHEMISTRY, CHEMICAL AND BIOENGINEERING

11. ***Коваленко Ангеліна Євгеніївна*** 45
БІОКАТАЛІЗ У ВИРОБНИЦТВІ ВОДНЮ: ФЕРМЕНТАТИВНЕ РОЗЩЕПЛЕННЯ БІОМАСИ ЯК ШЛЯХ ДО ЧИСТИХ ЕНЕРГОНОСІЇВ

GENERAL MECHANICS AND MECHANICAL ENGINEERING

12. ***Ковтун Олексій Сергійович*** 47
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ОЦІНКА ЗНОСОСТІЙКОСТІ КОМПОЗИЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ КОНТАКТНИХ ВСТАВОК ЕЛЕКТРОТРАНСПОРТУ

ECOLOGY AND ENVIRONMENTAL PROTECTION TECHNOLOGIES

13. ***Скляр Вікторія Григорівна, Капінос Наталія Олександрівна, Скляр Юрій Леонідович, Ярощук Роман Анатолійович*** 51
ЕКОЛОГІЧНА ЦІННІСТЬ БАЛКОВИХ СИСТЕМ У КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

INFORMATION TECHNOLOGIES AND SYSTEMS

14. ***Ланде Дмитро Володимирович, Кузьмінський Віктор Сергійович*** 55
ОЦІНЮВАННЯ СЛАБКИХ ТЕКСТОВИХ СИГНАЛІВ ДЛЯ ПРІОРИТИЗАЦІЇ ВРАЗЛИВОСТЕЙ

PHILOLOGY AND JOURNALISM

15. ***Гоца Наталія Михайлівна, Додатко Єлизавета Владиславівна*** 58
ЛІНГВОКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА АМЕРИКАНСЬКОГО СЛЕНГУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

PEDAGOGY AND EDUCATION

16. ***Karapetyan Liana*** 63
DIDACTIC ADAPTATION OF AUTHENTIC TECHNICAL ENGLISH TEXTS FOR NON-LINGUISTIC STUDENTS IN COMPUTER ENGINEERING
17. ***Літвінчук Катерина Миколаївна, Чепок Ольга Олегівна*** 68
МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАВДАНЬ З ТЕМИ «ФУНКЦІЇ» ПРИ ПІДГОТОВЦІ ДО НМТ З МАТЕМАТИКИ
18. ***Юрченко Катерина Юріївна*** 72
МИСТЕЦТВО ПЕРЕКОНУВАТИ: ЛІНГВОКОМУНІКАТИВНІ ТАКТИКИ У ДИСКУРСІ ВАКЦИНАЦІЇ
19. ***Паньок Тетяна Володимирівна, Лапшина Марія Михайлівна*** 78
МИСТЕЦТВО ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ
20. ***Суховієнко Наталія Анатоліївна, Тищенко Діана Сергіївна*** 82
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЛОГОПЕДІВ ДО КОРЕКЦІЙНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ТА АДАПТАЦІЙНОЇ РОБОТИ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
21. ***Сафарян Світлана Іванівна*** 85
ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ У ШКІЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ ОСВІТІ
22. ***Волобуєва Людмила Володимирівна*** 89
ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ТА ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ЗАСОБАМИ КЕЙС-МЕТОДУ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ДО ОЛІМПІАД З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
23. ***Мартинюк Людмила Володимирівна*** 92
ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ШКОЛИ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ТА КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ
24. ***Слободянюк Ірина Юріївна, Савчук Олена Григорівна*** 95
«ІНЖЕНЕРНИЙ ТИЖДЕНЬ» ЯК ФОРМА ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНОГО STEM-НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДІ ОСВІТИ
25. ***Лучицька Тетяна Василівна*** 98
ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ТА СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ: РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ «ВІННИЦЬКИЙ ЛІЦЕЙ № 6»

PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

26. ***Венгер Ганна Сергіївна, Ройтенко Вікторія Юріївна*** 101
ОСОБЛИВОСТІ КЛІНІКО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОЯВІВ ОБСЕСИВНО-КОМПУЛЬСИВНОГО РОЗЛАДУ В УМОВАХ ВІЙНИ
27. ***Кайманова Яна Вікторівна*** 107
ПРОФЕСІЙНА РЕФЛЕКСІЯ ТА СУПЕРВІЗІЯ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ВИКЛИКІВ: ЗБЕРЕЖЕННЯ РЕСУРСІВ ПСИХОЛОГА
28. ***Черникова Надія Вікторівна, Венгер Ганна Сергіївна*** 114
ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ТА МОДЕЛЬ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З УНИКАЮЧИМИ РИСАМИ ОСОБИСТОСТІ В СИТУАЦІЇ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ
29. ***Андріяш Ірина Сергіївна*** 119
ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ БОЙОВОЇ ПСИХОТРАВМИ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

MEDICAL SCIENCES AND PUBLIC HEALTH

30. ***Кравець Ольга Вікторівна, Клигуненко Олена Миколаївна, Станін Дмитро Михайлович, Єхалов Василь Віталійович*** 123
АНЕСТЕЗІОЛОГІЧНІ МІРКУВАННЯ З ПРИВОДУ ВИКОРИСТАННЯ АГОНІСТІВ РЕЦЕПТОРІВ ГЛЮКАГОНОПОДІБНОГО ПЕПТИДУ (GLP-1) У ХВОРИХ НА ЦУКРОВИЙ ДІАБЕТ 2 ТИПУ
31. ***Ходак Тетяна Вікторівна, Дамзін Ольга Сергіївна*** 126
ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВИКОРИСТАННЯ СТОВБУРОВИХ КЛІТИН ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ НЕЙРОГЕНЕЗУ В ГОЛОВНОМУ МОЗКУ

PHYSICAL EDUCATION, SPORTS AND PHYSICAL THERAPY

32. ***Varsenik Vardanyan, Ani Melkonyan*** 130
THE PRINCIPLE OF THE OLYMPIC TRUCE (EKECHEIRIA): HISTORICAL EXPERIENCE AND ITS RELEVANCE IN THE 21ST CENTURY

CULTURE AND ARTS

33. ***Череватенко Ольга Володимирівна*** 135
АКАДЕМІЧНИЙ РИСУНОК ЯК ОСНОВА КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ ТА КОНСТРУКТИВНОГО АНАЛІЗУ В DIGITAL-ІНДУСТРІЯХ
34. ***Соломія Задоянчук*** 138
МАКІЯЖ ЯК МИСТЕЦТВО ТА ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОГО ОБРАЗУ
35. ***Дорогань Ілона Вікторівна*** 142
ФЕНОМЕН СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИТИНАНКИ ЯК СИНТЕЗ НАРОДНОЇ ДЕКОРАТИВНОЇ ТРАДИЦІЇ ТА АКТУАЛЬНОГО ПІДХОДУ У МИСТЕЦТВІ ТА ДИЗАЙНІ

SPECIAL THANKS FOR ACTIVE PARTICIPATION IN THE SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE ARE EXTENDED TO THE FOLLOWING PARTICIPANTS:

Nataliia Konstantynovska, Lyubov Kotelevska, Hanna Lytvynenko, Sokolova Alla, Tetiana Tymoshenko

ECONOMIC THEORY, MACRO- AND REGIONAL ECONOMY

UDC 336.71:330.341.1

Ruzanna Hajoyan
Associate Profesor at Western Ukrainian National University - Yerevan Institute,
Candidat of Econamic Sciences,
Associate Profesor at ASUE (Armenian State University of Economics),
Candidat of Economic Sciences
Harutyun Papazyan
Assistant Profesor at ASUE (Armenian State University of Economics),
PhD of Economics

CREATING AN INNOVATIVE ENVIROMENT IN MODERN FINANCIAL AND BANKING ORGANISATIONS

Abstract. Banks in Armenia are in an active phase of developing innovation, but to achieve sustainable success, it is necessary to continue efforts to increase employee engagement, deepen the innovation culture, and improve management mechanisms. The aim of the research is to comprehensively study the theoretical and practical foundations of creating an innovative environment in the modern Armenian banking system, identify existing issues, and develop solutions for them.

The article argues that creating an innovative environment for modern banks is not just an additional advantage but a strategic necessity for competitiveness and sustainable development. It includes not only technological solutions but also organisational culture, flexible management, and human capital development.

The study analyses the features of the interconnection between digital transformations and rebranding.

Comprehensive measures have been suggested, including expanding the functionality of mobile apps, improving CRM systems and data analytics tools, strengthening cybersecurity, and boosting rebranding communication across digital channels.

Keywords: innovative environment, financial and banking system, digital transformation, rebranding, organisational culture, human capital, competitiveness.

Creating an innovative environment in modern organisations acts as a key factor for economic development, increasing competitiveness, and ensuring efficient management.

In conditions of economic globalisation, digitalisation, rapid technological changes and market integration, organisations constantly face the need for transformation.

While success used to rely mainly on material resources and production capabilities, knowledge, creative potential, digital technologies and organisational flexibility have now become crucial, making an innovative environment a strategic necessity. In this context, creating an innovative environment becomes not just an extra advantage but a strategic necessity.

Knowledge-based development lies at the heart of the modern economy, with human capital being the main value-creating factor. An innovative environment is a system of conditions that promotes employee initiative, creative thinking and open communication. Without the right organisational culture, even technological investments may not produce the expected results.

The role of innovation in the financial and banking sector is becoming increasingly significant. The development of digital technologies, the growth of financial companies, and changes in customer behaviour are pushing banks to constantly update their tools. Traditionally seen as conservative, the banking system is now turning into a high-tech environment, where competition happens through digital convenience, speed, and accessibility. In this situation, creating an innovative environment in banks becomes a strategic priority, because technological investment alone is not enough; there needs to be a culture within the organisation that embraces changes as a natural and necessary process.

In recent years, the banking system in the Republic of Armenia has been actively involved in digital transformation. This involves introducing new technologies, automating services, and creating a faster and more convenient environment for customers. At the same time, organisations often carry out rebranding as well, changing their appearance, positioning, and communication style, because digital transformation and rebranding are interconnected. They act as complementary and closely linked processes. Digital transformation ensures content changes, while rebranding effectively presents these changes to the market. Real and long-term success can only be achieved by carrying out both processes together.

In the context of financial market development, increased competition and international integration, banks aim to implement innovative solutions, expand remote service capabilities and improve customer experience. Digital transformation primarily relates to changing the bank's internal and external operations. It includes developing online banking, enhancing mobile apps, speeding up transactions and digitising customer service. These changes allow customers to access banking services anytime and anywhere without the need for physical presence. On the other hand, rebranding is an external change of the organisation, which includes a new logo, colour schemes, communication style and overall image. Rebranding is often done when the organisation wants to present itself in a new way in the market, for example as a modern, innovative and technology-driven company.

Nowadays digital transformation is the foundation of rebranding. That means the bank first makes substantive changes by implementing digital solutions, and only then presents those changes through its external appearance. If the rebranding is done without actual digital improvements, it might be seen as superficial and won't necessarily affect customer trust. Besides, rebranding helps customers better understand the changes taking place.

The new brand signals that the bank has entered a new stage of development and is ready to offer more modern services. This is especially important for the younger generation, who value digital convenience highly.

The combination of digital transformation and rebranding also helps create a consistent user experience. When the bank's app, website and other platforms share the same style and logic, it’s easier for customers to navigate and they value the service quality more.

Creating an innovative environment in commercial banks is one of the key conditions for the development of a modern financial system, directly linked to boosting competitiveness and stability. As G. G. Korobova notes, an innovative environment in a bank isn’t just about technological solutions but also includes organisational culture, management systems and employee mindset. [1, p.83]

Creating an innovative environment is all about setting up conditions within the organisation that encourage creative thinking, free flow of ideas and initiative. This means that the bank's management should adopt an open and flexible style, support the proposal of new ideas and ensure opportunities for their implementation. It's important that employees feel involved in the organisation's development, have a chance to express themselves and be confident that their suggestions can be considered and applied. Such an environment not only fosters new ideas but also their effective execution.

Technological development is one of the key components of an innovative environment in commercial banks. Digitalisation, automation and the implementation of information technologies have become an integral part of banking operations. Modern banks actively use online banking systems, mobile apps, AI-based solutions and data analysis tools. All of this not only speeds up processes but also improves customer service quality, ensures service availability and increases security levels. Technological innovations also help reduce banks' costs and use resources more efficiently. Another important direction in creating an innovative environment is the development of human resources. Employees are the main drivers of innovation, so continuously developing their knowledge, skills and abilities is a crucial requirement.

Banks should invest in retraining and educational programmes, promote teamwork and create a culture of collaboration. In addition, it is necessary to develop motivational systems that encourage employees to come up with innovative ideas and actively participate in the organisation's development processes.

Effective management of human capital allows for the formation of a strong and creative team that can successfully carry out innovative initiatives.

Organisational culture also plays a big role in shaping an innovative environment. It should be based on the principles of trust and collaboration. The bank should encourage experimentation, accept that mistakes are a natural part of growth, and can serve as a learning source. Such a culture supports more flexible risk management and quicker innovation adoption. At the same time, it is important to ensure clear strategic direction so that innovative activities are purposeful and aligned with the organisation's overall goals. A customer-focused approach is one of the key components of an innovative environment. Modern banks aim to understand their customers' needs as much as possible and offer personalised solutions.

N. N. Martinenko notes that an innovative environment allows the development of new services, improves existing products and creates more convenient and faster service systems. [2, p.85]

As a result, customer satisfaction and trust in the bank increase, which is an important factor for long-term success. Finally, creating an innovative environment contributes to strategic development and the formation of competitive advantages for banks. It allows banks to respond quickly to market changes, implement new technologies and services, and improve internal management processes. As a result, banks become more flexible, efficient and competitive.

Having an innovative environment not only ensures current success but also lays the foundation for future development, ensuring the stability and continuous progress of the organisation. The need to create an innovative environment in the banking system is driven by the dynamic developments of the modern economy, the intensification of global competition, and the rapid pace of technological advancement. The role of an innovative environment in bank development is multifaceted and covers all areas of both internal and external operations. First and foremost, it helps to improve operational efficiency. The use of new technologies allows a lot of processes to be automated, reduces the influence of the human factor, and increases the accuracy and speed of transactions. As a result, banks are able to use their resources efficiently, cut costs and increase profitability. An innovative environment also plays an important role in improving service quality. Modern customers expect fast, convenient and personalised services.

The development of digital banking, mobile apps and online platforms allows banks to offer innovative solutions that meet customer needs. This not only increases customer satisfaction but also strengthens their loyalty to the bank.

Another important focus is the development of human resources. An innovative environment boosts employees' creative thinking, initiative, and professional growth. Banks that invest in continuous education, retraining, and motivation systems can build a team of top-tier professionals ready to embrace change and actively participate in innovative processes.

A high level of employee engagement contributes to the overall efficiency of the organisation. An innovative environment also supports effective risk management. Using modern data analysis tools and artificial intelligence allows for more accurate risk assessment, predicting potential threats, and responding to them in time. This is especially important in the banking sector, where any mistake can lead to significant financial losses. [3]

Expanding external collaborations is also important for the development of banks. An innovative environment encourages cooperation with tech companies, startups and other financial institutions. These collaborations allow banks to quickly implement new solutions, benefit from leading expertise and develop new services. Additionally, cooperation helps open new markets and expand the bank's influence. From a strategic perspective, an innovative environment ensures stable and continuous growth for banks. It allows the creation of long-term development plans based on innovation and aimed at gaining competitive advantages. Innovative banks respond more quickly to market changes, are more flexible in their operations and can effectively overcome economic crises.

Moreover, an innovative environment promotes the formation of an organisational culture based on openness, trust and collaboration. Such a culture encourages the free exchange of ideas, supports the development of teamwork and creates favourable conditions for innovation. This is an important prerequisite for innovation to become not just a separate initiative but an integral part of the organisation's activities.

One of the key principles in creating an innovative environment in a bank is that innovation is seen as an integral part of strategic development. This means that innovative initiatives are not carried out in isolation but are aimed at achieving the bank's overall goals, ensuring improved service quality, increased customer satisfaction and the creation of competitive advantages. This approach allows innovative processes to be developed systematically and ensures their continuity.

Creating an innovative environment in banks is a key factor for development. It boosts efficiency, improves service quality, supports employee growth, enhances risk management, and creates competitive advantages. Having an innovative environment allows banks not only to adapt to modern conditions but also to actively shape their future, ensuring sustainable growth and long-term success.

O. I. Lavrushina points out that creating an innovative environment in banks is one of the crucial conditions for modern development. It increases organisational efficiency, improves service quality, and boosts customer satisfaction. [6, p.34]

N. V. Gorolayan notes that an innovative environment promotes the application of technological advances, the creative and proactive work of employees, as well as the improvement of management systems [4, p.34].

At the same time, it allows banks to respond quickly to market changes, reduce risks and create competitive advantages. Innovation-based approaches contribute to the sustainable and long-term development of banks, ensuring their flexibility and adaptability. Therefore, it can be emphasised that an innovative environment is a key foundation for the successful operation and continuous progress of banks. At the same time, digital and organisational innovations implemented in banks significantly contribute both to improving operational efficiency and increasing customer satisfaction. They ensure the bank's competitiveness, technological progress and long-term sustainable development in the modern financial environment.

Our study found that the process of creating an innovative environment in the banks of the Republic of Armenia, despite ongoing digital and organisational reforms, still faces a number of systemic issues that somewhat limit the full development and effective use of innovative potential. These issues are due to both the internal management characteristics of the organisations and the impact of financial sector regulation and a rapidly changing external environment.

One of the main obstacles to creating an innovative environment is the presence of some conservative elements in organisational culture. Although innovative approaches are gradually being introduced in banks, in some cases there is still a prevalence of traditional thinking, which shows up as caution towards changes and slow acceptance of new ideas. In such conditions, employees sometimes avoid proposing experimental or non-standard solutions, which limits the development of creative initiatives and slows down innovation.

Another key issue is the not always sufficient level of employee engagement in innovative processes. Although there are opportunities to present ideas within the organisation, in practice not all employees participate in these processes with equal enthusiasm. This is often due to high workload, limited time, or insufficient motivational incentives, which results in the organisation not being able to fully utilise the creative potential of its human resources.

Another important factor affecting the development of an innovative environment is the effectiveness of internal communication and collaboration between different departments. When information exchange processes are not adequately organised, the spread of new ideas can slow down, and their implementation can become complicated. In some cases, this leads to the work of different divisions not aligning at the necessary pace, which negatively impacts the effective execution of innovative initiatives.

Technological and resource limitations also impact the creation of an innovative environment. The rapid development of digital solutions requires continuous investment, technological updates, and ongoing staff training, but these processes cannot always keep up with external technological changes. As a result, there can sometimes be a timing mismatch between the implementation of technologies and their full use, which can temporarily reduce efficiency.

Another challenge is ensuring data security and managing information risks. Implementing new technologies increases cybersecurity threats, and banks have to invest significant resources into developing data protection systems. Any security vulnerability can damage a bank's reputation and customers' trust. Technological and resource limitations also impact the creation of an innovative environment. The rapid development of digital solutions requires continuous investment, technological updates, and ongoing staff training, but these processes cannot always keep up with external technological changes. As a result, there can sometimes be a timing mismatch between the implementation of technologies and their full use, which can temporarily reduce efficiency. Another challenge is ensuring data security and managing information risks. Implementing new technologies increases cybersecurity threats, and banks have to invest significant resources into developing data protection systems. Any security vulnerability can damage a bank's reputation and customers' trust.

An important issue is also the impact of the external environment, particularly the competitive conditions of the market and the limitations of the regulatory framework. Strict regulations in the financial sector can sometimes slow down the implementation of innovative solutions, as every new service has to comply with the existing legal standards. Besides that, the financing of innovations is also a key concern. Innovative projects often require long-term investments, while their results may only appear after some time. This can lead to a high level of risks and require the bank to have a balanced financial strategy.

Another problem is related to the completeness of knowledge management and internal experience-sharing processes. When knowledge within the organisation is not sufficiently organised or shared across all relevant levels, valuable experience may not be fully utilised. This not only slows down innovative processes but can also lead to repeated mistakes and efficiency losses.

The impact of motivation systems also has certain limitations, as the mechanisms for evaluating and encouraging new ideas are not always perceived as entirely fair and comprehensive. When employees do not see sufficient recognition for their creative contributions, their initiative may decrease, which directly affects the frequency of new ideas emerging.

So, in Armenian banks, the challenges of creating an innovative environment are shaped by several interconnected factors, including the features of organisational culture, the level of employee engagement, the effectiveness of internal communication, the pace of technological developments, the knowledge management system and the use of motivational approaches. Solving these issues requires a systematic and long-term approach that will allow banks to fully harness their innovative potential, improve operational efficiency and strengthen their competitive position in the modern financial environment.

As part of studying trends in creating an innovative environment in Armenian banks, an in-depth interview was conducted aimed at finding out how innovative processes operate within organisations, employees' attitudes towards new ideas, and assessing the factors that support or hinder the creation of an innovative environment. The interview involved 10 leading experts and managerial staff from the banking sector. It allowed the collection of primary information directly from the best employees, providing research results that reflect a more practical and realistic situation.

The research made it possible to analyse the organisational culture of Armenian banks in the context of innovation, reveal the level of employee involvement in various innovative initiatives, and assess the extent to which management encourages ideas and supports their implementation. Special attention was also paid to the effectiveness of communication, the quality of teamwork, and the opportunities for free exchange of ideas among employees, as these factors are key prerequisites for the sustainable formation of an innovative environment. Additionally, the interview results made it possible to determine how much the training and professional development programmes within banks contribute to fostering innovative thinking and uncovering employees' creative potential.

The main obstacles that could limit the development of innovation have also been explored, including limited resources, lack of time, organisational support, and the level of employee engagement. The data obtained has become an important basis for the analytical part of the research and has allowed for well-founded conclusions to be drawn about trends in developing an innovative environment. They have also contributed to the creation of practical recommendations aimed at improving the innovation culture, encouraging active employee engagement, and increasing the organisation's overall efficiency.

According to the results, the biggest share consists of employees who rated the innovative environment as very high. This shows that effective innovative processes exist within the banks, modern technologies are used, new ideas are encouraged, and the overall organisational environment supports the development of creative thinking. Such a high rating can be seen as an important indicator of the effectiveness of banks' innovation policies, reflecting employees' positive attitude towards the changes being implemented.

At the same time, a significant portion also consists of employees who rated the innovative environment as high, but not the highest. This shows that while the overall trend is positive, there are still opportunities for improvement in certain areas. According to these employees, innovative processes in the bank are well-developed, but their efficiency could be higher if some organisational or technological conditions are improved.

A small but important portion of respondents rated the innovative environment as average. This group needs special attention, as their assessment might indicate some structural or operational issues that hinder the full perception of innovation. It is possible that these employees are less involved in innovative processes or are not sufficiently informed about ongoing changes, which affects their overall rating. Overall, it can be stated that the innovative environment in Armenian banks is quite well established and has a consistently positive perception among employees. However, the variation in ratings highlights that the development of an innovative environment is still an ongoing process and requires systematic improvements to achieve more balanced and inclusive results.

This analysis suggests that Armenian banks are in an active phase of innovation development, but it's necessary to keep working on increasing employee engagement, improving information sharing and spreading innovative initiatives more widely so that all employees have a consistent and high-level understanding of the organisation's innovative environment.

It's also important to look at the results of evaluating the encouragement of new ideas in banks, which help to understand how much the organisational environment supports the development of employees' creative thinking and initiative. The results show that the process of encouraging new ideas in banks exists and is at an above-average stage, but it hasn't yet become fully stable and systematic. Particularly important is the fact that encouragement is still not seen as a fully universal and consistent process, which could affect employees' levels of initiative. It depends on the situation, specific initiatives, or the approach of certain departments, rather than being a unified and established policy across the whole organisation.

At the same time, let's note that some banks have already developed certain structural mechanisms that encourage the presentation of innovative ideas and support their implementation. This could be related to both supportive management approaches and a more open and innovative culture established in some departments. So, banks need to strengthen the system that encourages new ideas, making it more structured and inclusive, so that all employees have equal opportunities to present their innovative ideas and get involved in the implementation process.

The overall analysis allows us to conclude that banks in Armenia need to continue working on strengthening an innovative culture by ensuring more stable incentive mechanisms, improving internal communication, and encouraging all employees to actively participate in innovation processes. This will contribute not only to the development of an innovative environment but also to enhancing the overall efficiency and competitiveness of the organisation. As a result of the study, in order to address the issues identified in the process of forming an innovative environment, it is necessary to implement comprehensive and interconnected measures aimed at improving organisational culture, as well as developing human resources, technological solutions, and management systems. The main aim of these measures is to strengthen innovative thinking, increase employee engagement, and create effective mechanisms for implementing new ideas.

So, the process of creating an innovative environment in banks comes with various challenges that need systematic and targeted solutions. Overcoming these effectively is a key condition for fully realising the bank's innovative potential and ensuring sustainable development. From this perspective, the bank needs to improve its digital services by introducing new features in its mobile app, like online loan applications, automatic payment setups, and remote card management, which will help speed up customer service and reduce service costs. At the same time, it's necessary to improve CRM systems based on customer behaviour analysis, allowing personalised offers and boosting customer engagement, using data analytics tools to understand customer preferences and improve services, which will help increase the bank's competitiveness in the market. At the same time, we need to kick off the rebranding communication process by running targeted marketing campaigns on social platforms and digital channels, showcasing the bank's new brand values and digital capabilities. We should also organise ongoing staff training focused on using digital tools and new approaches to customer service, which will help improve service quality and strengthen cybersecurity systems by implementing multi-level authentication mechanisms and modern data protection solutions, boosting customer trust in the bank.

REFERENCES:

1. Banks and Banking. Textbook and Practicum for Universities. Edited by V. A. Borovkova. 7th ed., revised and added. Moscow: Yurait Publishing, 2024, p.83.
2. Banking: Textbook for Universities. N. N. Martynenko, O. M. Markova, O. S. Rudakova, N. V. Sergeeva; edited by N. N. Martynenko. 3rd ed., corrected and added. Moscow: Yurait Publishing, 2024, p.85.
3. Banking Innovations: Prospects and Implementation Problems, https://cyberleninka.ru/article/n/bankovskie-innovatsii-perspektivy-i-problemy-vnedreniya/pdf
4. N. V. Gorelaya, Fundamentals of Banking: Study Guide. N.V. Gorelaya, A.M. Karminsky; edited by A.M. Karminsky. Moscow: FORUM : INFRA-M, 2023, p.165.
5. Innovations in the banking sector in the context of digitalisation of the economy, https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsii-v-bankovskoy-sfere-v-usloviyah-tsifrovizatsii-ekonomiki,
6. Management of a Commercial Bank's Activities (Bank Management): Textbook, edited by O.I. Lavrushin. Moscow: Yurist, 2003. p.34.

UDC 63:004.8(479.25)

Vergine L. Kirakosyan
PhD in Economics, associate professor
of the Chair of the International Economic Relations, ASUE
https://orcid.org/0009-0000-9574-1204
Gayane L. Khanumyan
PhD in Economics, lecturer
of the Chair of Theory of Economics, ASUE
https://orcid.org/0009-0004-0466-8267

SMART AGRICULTURE: APPLICATION DIRECTIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE ARMENIAN AGRI-FOOD SYSTEM

Abstract. Agriculture is one of the main sectors of the economy of the Republic of Armenia, and its development is due to various internal and external factors: systemic internal and external challenges, limited resources, etc. The problems of the agricultural sector cannot be effectively solved only by the use of traditional agricultural techniques and technologies in the current conditions of rapid technological development.

The introduction of artificial intelligence (AI) is not just a matter of technical integration, but a complex organizational process that involves the coordinated and specialized work of many stakeholders, professional groups and agencies. AI systems often introduce uncertainty, change decision-making powers, and require new forms of coordination between people and machines.

Keywords: : artificial intelligence, AgTech, agriculture, food security, Armenia.

Introduction:

Agriculture is a key sector of Armenia's economy, and its slow growth trends are driven by various internal and external factors. The demand for food products in Armenia has risen sharply; the country faces challenges regarding food and economic security, and the sector's problems cannot be effectively resolved solely through the use of traditional agricultural machinery and technologies.

The relevance of this topic stems from the rapid development of AI technologies and the need to utilize them as extensively as possible in Armenia's agricultural production.

This article aims to analyze the current stage of development of Armenia's agricultural sector and to determine whether the implementation of AI would yield satisfactory results given existing constraints, institutional challenges, and climate-related risks.

Literature Review:

A number of scientists have addressed specific issues regarding the introduction and application of AI technologies in the agricultural sector. Emphasizing the importance of information-measurement technology, researchers have outlined key areas for the use of robotics: the production and processing of agricultural goods, as well as the manufacturing of products essential for agriculture. In particular, research has explored the potential of AI applications to assess and mitigate the impacts of climate change, as well as the role of AI in precision agriculture—demonstrating its use in crop monitoring, pest control, and resource optimization, while simultaneously addressing challenges related to data collection, ownership, and investment costs [6].

Analysis:

The policy of implementing modern innovative ideas is highly relevant to the agricultural sector, representing a revolutionary shift compared to the traditional methods used for millennia. Innovations are particularly crucial in the face of global challenges—such as climate change, population growth, and resource scarcity—which could pose long-term threats to food security. The adoption of AI addresses numerous challenges and helps mitigate many of the shortcomings associated with traditional agriculture. AI technologies can enhance agricultural operations [3]. In developing markets, food losses occur during the production, post-harvest handling, storage, and processing stages. The UN Food and Agriculture Organization (FAO) estimates that food losses from farm to table amount to up to one-third of global food production annually, or approximately 1.3 billion tons [10]. Currently, in most low-income countries, the gap between potential and actual crop yields exceeds 50%. Agriculture is linked to climate change in two ways: on the one hand, it is a major contributor to greenhouse gas emissions; on the other, it is highly sensitive to climatic changes, which can reduce yields and make farming operations vulnerable. This issue is also relevant in Armenia.

Land use—including agricultural practices, deforestation for arable land, and forestry—accounts for 28% of net greenhouse gas emissions, while climate change impacts the affordability, accessibility, and sustainability of the global food system.

The UN has noted that agriculture serves as a primary source of income in many countries worldwide. According to UN projections, the global population will reach 9.7 billion by 2050, necessitating a 50% increase in food production. Consequently, the burden on those employed in the agricultural sector is growing amidst limited resources. This context explains the rise of artificial intelligence; integrating AI solutions makes it possible to increase crop yields, improve quality, and accelerate the process of bringing produce to market. Agriculture is a key sector of the Armenian economy; its slow development—and at times regressive trends—stem not only from *systemic internal and external challenges*, declining yields, and a lack of material resources but also from sluggish technological progress. In this context, the introduction of biotechnology (BT) offers a vital solution, ultimately securing agriculture's role in the economy's sustainable development. Meanwhile, global population growth exerts significant pressure on the agricultural sector to increase crop production and yields. Two potential approaches have emerged to address food shortages: expanding land use and implementing large-scale agriculture, and/or adopting innovative methods and technological advancements to boost the productivity of existing agricultural land. Consequently, the adoption of productivity-enhancing innovative technologies will take place amidst several hindering factors, namely labor shortages, limited land availability, climate change, environmental issues, and declining soil fertility. Such systems enable the collection of extensive data and the analysis of market demand; they can determine optimal sowing and harvesting times and assess soil health to ascertain fertilizer requirements. Implementing these systems boosts production while minimizing costs. Furthermore, the reliance on the human factor is reduced, resulting in greater precision in both outcomes and analysis. For example, in the case of automated irrigation systems, they are integrated with IoT (Internet of Things) sensors that monitor soil moisture levels and weather conditions. Algorithms can determine in real time how much water to supply to the crops. This ensures water conservation and optimizes plant growth by automatically adjusting temperature, humidity, and light levels based on real-time data.

AI implementation also enables the detection of pests or diseases. To assess animal health, a British company specializing in early disease detection technologies has developed a solution that uses drones and cameras to monitor livestock remotely; it identifies atypical behavior and diagnoses existing diseases. AI also plays a role in crop sorting. The system can detect diseases in harvested produce and classify crops based on shape, size, and color, allowing the produce to be categorized and sold at different price points. However, the implementation of such technologies currently requires significant financial support, which explains the difficulties—and in some countries, the impossibility—of adopting them. Furthermore, a lack of experience in working with AI technologies and insufficient information regarding their operation results in low interest among farmers. With the adoption of AI, the farmer's role will shift from that of a manual laborer to a planner and supervisor of smart agricultural systems, a transition that necessitates training and education. In this context, state support for financing the implementation of cutting-edge technologies in the agricultural sector is crucial.

Agriculture is a key sector of the Armenian economy, accounting for 7.9% of GDP (based on 2025 data). Approximately 317,000 farms—each with an average land area of about 1.48 hectares—account for 90.8% of gross agricultural output. The agricultural sector employs 17.6% of the workforce in Armenia [11].

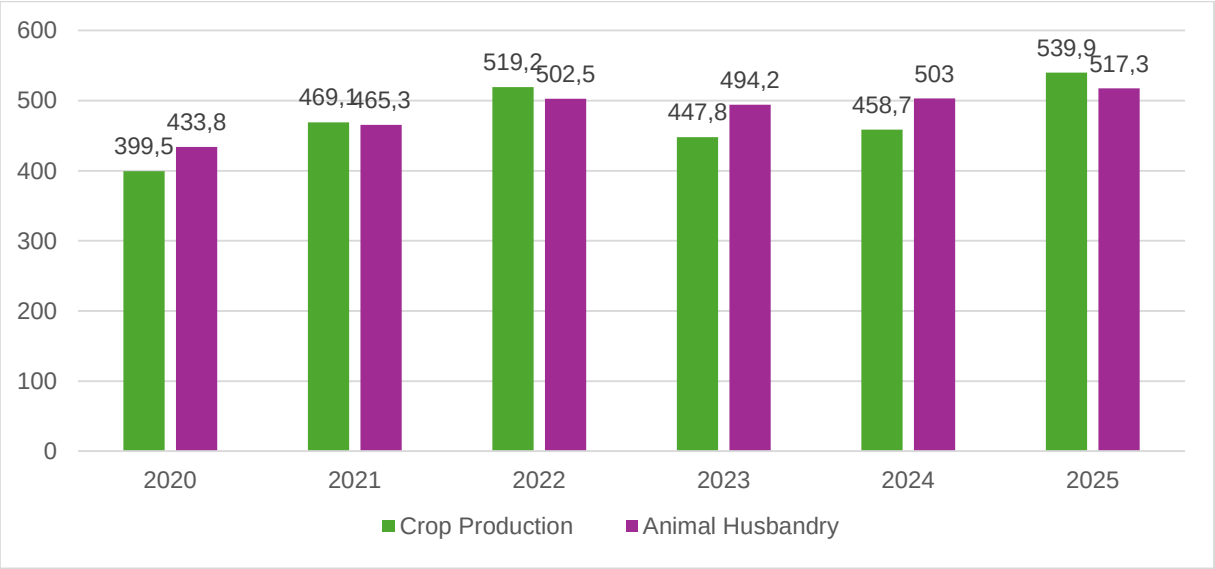

Figure 1. Dynamics of gross agricultural output by sector (billion AMD)

The adoption of agricultural technology (AgTech) solutions makes it possible to increase the quantity and quality of produce generated per unit of time, prevent crop loss, monitor livestock for behavioral changes, and preempt the onset of diseases. In the long run, implementing these technologies will drive significant economic growth, facilitate a shift toward export markets, and meet domestic demand. State policy should also be aligned with this objective. Several state support programs for the agricultural sector, approved by the Government of the Republic of Armenia, are published on the website of the Ministry of Economy of the Republic of Armenia [12]. These programs outline reforms to be implemented through 2029, aimed at fostering the expansion of farmers' operations and creating more innovative conditions. One such initiative is the 2025–2028 program supporting the construction or renovation of "smart" livestock facilities and their technological equipping. The program will be implemented through two components: partial reimbursement of expenses and partial subsidization of loan interest rates. The creation of new jobs, along with the targeted use and efficient management of land, will contribute to increased investment and enhanced competitiveness in the agricultural sector.

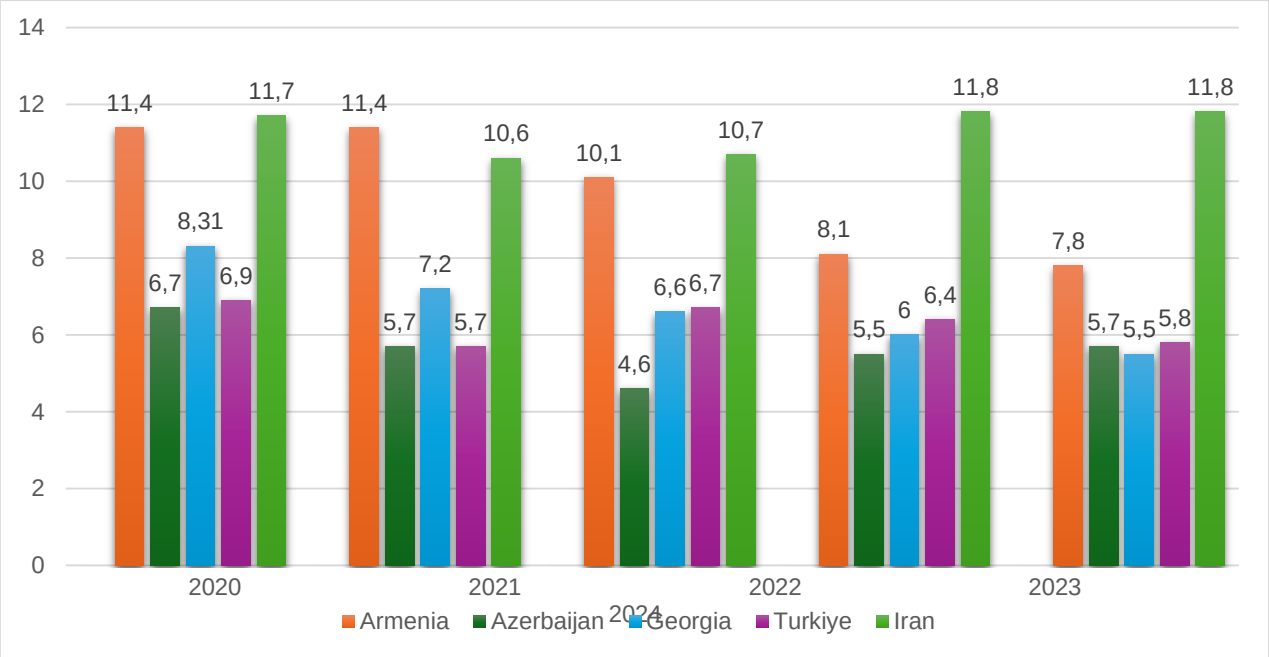

Figure 2. Share of agriculture in GDP: Armenia, Azerbaijan, Georgia, Turkey, and Iran, 2020–2024 (%)

The chart illustrates Armenia's position within the region regarding the share of agriculture in GDP. Between 2020 and 2024, the share of agriculture in Armenia's GDP declined by approximately 5.6%. This indicates that the rate of decline for Armenia—which previously held a high figure compared to its neighbors—is two to three times faster.

Studies have shown that the development of other economic sectors (such as services and industry) and the creation of new jobs can also reduce agriculture's share of GDP; this process is known as structural transformation. It is also noteworthy that Armenia ranked among the top 100 countries in the 2024 Global Innovation Index (GII-2024).

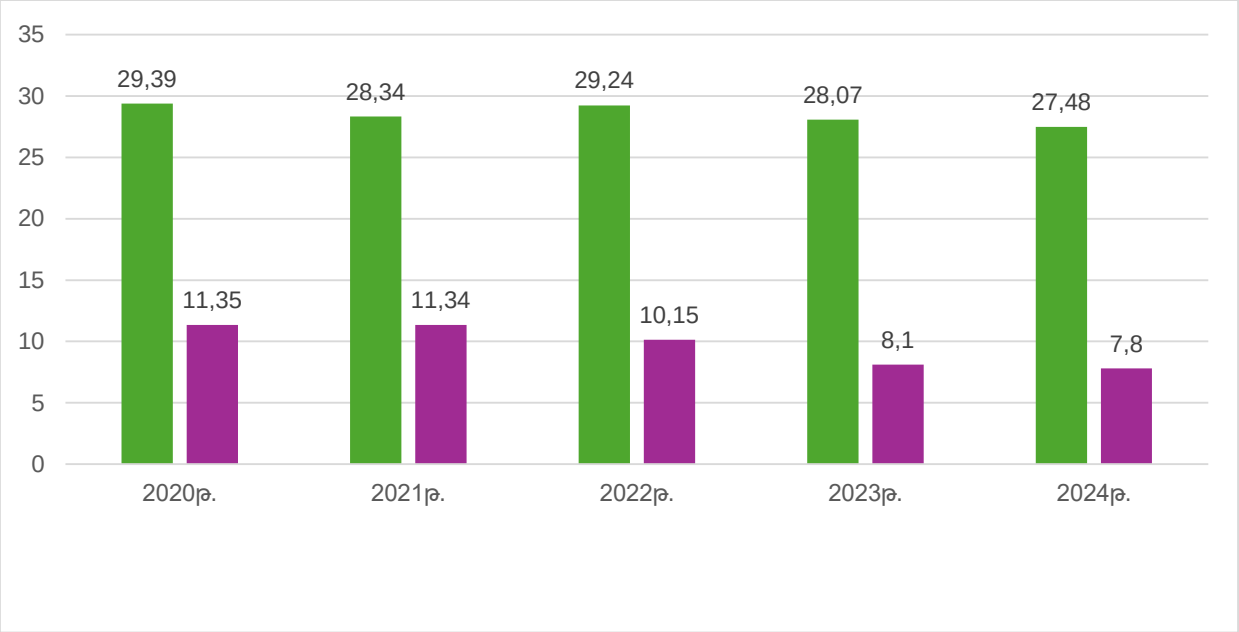

Figure 3. Employment in the agricultural sector and agriculture's share of GDP, 2020–2024 (%)

According to the Statistical Committee of the Republic of Armenia, both agriculture's share of GDP and the percentage of the workforce employed in agriculture declined between 2020 and 2024. Consequently, 2024 data indicate that agriculture serves as the source of income for approximately 27.48% of the employed population; the rise in the standard of living for those engaged in this sector depends directly on its development trends. Since the implementation of AgTech (agricultural technology) requires high qualifications, specific skills, and training, it is essential to minimize labor outflow, train specialists to work with innovative technologies, and engage young people in the agricultural sector. In the current geopolitical climate, the role of agriculture in the Republic of Armenia has become increasingly vital as a means of ensuring economic and food security. The most important official document regarding agriculture in Armenia—specifically concerning the state's role in the sector—is the "Strategy for the Main Directions Ensuring Economic Development in the Agricultural Sector of the Republic of Armenia (2020–2030)." This document outlines the existing issues and challenges facing this economic sector, as well as the challenges involved in addressing them. The 2020–2030 strategy is based on the following seven principles: aggregation, commercialization, quality orientation, youth engagement, diversification and risk management, climate change adaptation, resilience and environmental sustainability, technology modernization [12].

The objectives of the state policy on agricultural development are outlined in Article 4 of the Law of the Republic of Armenia "On Agriculture."

Armenia’s new economic paradigm is also being practically implemented through the international TRIPP program, which is becoming a driving force for the country's open and competitive economy. The program aims to integrate Armenia into global supply chains, expand export markets, and attract cutting-edge technologies. Alongside this process, the development of renewable energy and environmentally responsible practices are being promoted as new standards of modern economic cooperation. TRIPP is not merely an economic tool but also a manifestation of a new quality of public administration, combining strategic thinking, management efficiency, and a high level of international cooperation. Aligning with international food safety and quality standards is also of great importance; this will enable the strengthening of domestic supply, enhance competitiveness, and expand export opportunities in both regional and global markets.

Conclusion: In recent years, significant capital inflows and rising consumer demand in Armenia have driven an increase in overall demand. This demand can be met by expanding agricultural land and pastures or by implementing state-of-the-art technologies—specifically those based on artificial intelligence—which would allow for the elimination of inaccuracies in production processes.

The adoption of agricultural technologies, the promotion of sustainable agriculture, and the expansion of domestic production are vital for strengthening food security and boosting economic activity in rural areas. A more in-depth study of this issue will make it possible to identify specific risks for Armenia's agriculture sector —risks that have been acknowledged by the Government of Armenia and incorporated into the 2023–2030 development program. In examining this issue, it is crucial to focus on the infrastructural constraints directly linked to the implementation of the system in question [13]. These include physical, financial, technical and technological, managerial, and policy-related constraints.

REFERENCES:

1. Artificial Intelligence in Agribusiness is Growing in Emerging Markets p 2 World Bank Document
2. Artificial Intelligence in Agriculture: Journal of Agricultural Science; Vol. 16, No. 12; 2024 https://www.researchgate.net/publication/385853927 Artificial_Intelligence_in_Agriculture_Application_in_Developing_Countries
3. AI in Agriculture and Farming: Revolutionizing Crop Growth - Intellias
4. Armenian Country Commercial Guide https://www.trade.gov/country-commercial-guides/armenia-agriculture
5. Armenia ranking in the Global Innovation Index 2026, https://www.wipo.int/gii-ranking/en/armenia
6. Nawaz, M. and Babar, M.I.K., IoT and AI for smart agriculture in resource-constrained environments: challenges, opportunities and solutions. *Discover internet of things*, 2025.*5*(1), p.24. https://doi.org/10.1007/s43926-025-00119-3
7. Decision of the Government of the Republic of Armenia on approving the doctrine of Armenia's economic and institutional transformation, 09.01.2026, https://www.arlis.am/hy/acts/219396
8. Food and Agriculture Organization (FAO). (2024). Armenia at a Glance: Digital Agriculture Transitions and Sustainable Land Management Platforms. Rome: United Nations. https://www.fao.org/armenia/our-office/armenia-at-a-glance/en
9. Gupta, G., Kumar Pal, S., Applications of AI in precision agriculture. *Discover Agriculture*, 2025. *3* (1), p.61. https://doi.org/10.1007/s44279-025-00220-9
10. Global food losses and food waste
11. Ministry of Economy of the Republic of Armenia, Agricultural Policy https://www.mineconomy.am/page/1326
12. Ministry of Economy of the Republic of Armenia, State Support Programs for Agricultur Ministry of Economy of the Republic of Armenia | Home
13. Ministry of Economy of the Republic of Armenia. (2019). Strategy for the Main Directions Ensuring Economic Development in the Agricultural Sector of the Republic of Armenia (2020–2030). Yerevan: Government House. Razmavarutyun.pdf
14. THE GOVERNMENT'S DECISION TO APPROVE THE DOCTRINE OF ECONOMIC AND INSTITUTIONAL TRANSFORMATION IN ARMENIA
15. Ministry of Economy of the Republic of Armenia, Agricultural Policy https://www.mineconomy.am/page/1326
16. Ministry of Economy of the Republic of Armenia, State Support Programs for Agricultur Ministry of Economy of the Republic of Armenia | Home

UDC 338

Tsovinar Karapetyan
PhD in Economics, Associate Professor
Armenian State University of Economics
Yerevan, Republic of Armenia
Arpenik Muradyan
PhD in Economics, Associate Professor
West Ukrainian National University
Yerevan Educational and Scientific Institute
Republic of Armenia
Vanine Yeranosyan
PhD in Economics, Associate Professor
Armenian State University of Economics
Yerevan, Republic of Armenia

NEW DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF COMMUNITY ECONOMIES

Abstract. The article examines new directions in the development of the municipal economy of the Republic of Armenia, with particular emphasis on the effective utilization of the financial and economic potential of communities, strategic planning, and the expansion of citizen participation under conditions of administrative-territorial consolidation. The study highlights the role of community economic development strategic plans in improving the quality of public services, developing infrastructure, implementing investment projects, and enhancing the quality of life of the population. The enlarged Abovyan community was selected as the object of the study, and its socio-economic development trends were assessed based on an analysis of budgetary data for 2020–2024. The analysis shows that, during 2020–2024, the revenues of the Abovyan community budget increased approximately threefold, while own-source revenues increased by approximately 3.8 times, indicating a strengthening of the community's revenue base and a certain increase in its financial autonomy. At the same time, following administrative-territorial consolidation, state transfers and the volume of financing allocated to infrastructure development programs increased significantly. The analysis of expenditures revealed increased allocations to public administration, education, environmental protection, municipal services, and community infrastructure development. The article also identifies that, despite improvements in the efficiency of community budget management, certain challenges related to dependence on state financial support and unimplemented expenditures persist. The findings of the study can be applied to the development of community economic development strategies, improvement of financial management efficiency, and further enhancement of administrative-territorial reforms.

Keywords: community economic development, administrative-territorial reforms, community budget, own-source revenues, state transfers, strategic planning.

It is obvious that underutilization of the potential of regions and communities cannot contribute to ensuring high rates of economic development in the Republic of Armenia. For this reason, a special direction of state policy will be to alleviate obstacles to the development of regions and individual communities [1]. This goal can be effectively achieved by the practicality of developing a strategic plan for the economic development of the community during the administrative-territorial reforms. The strategic plan of the community includes the public services provided by the municipality and the sequence of steps through which the quality and efficiency of these services will be increased. It is no less important to include the investment and infrastructure programs that are necessary to improve the level of economic, social and environmental well-being of the given region, and which include the main initiatives and projects that aim to ensure sustainable development of the community and improve the quality of life of its residents. They should include projects that are aimed at developing the community's general infrastructure, energy, transportation, education, health and social services. The Community Development Strategic Plan should also include the implementation paths and sources from which the resources necessary to implement the projects included in the Community Development Strategic Plan should be obtained, and which are of great importance for the successful implementation of the projects [2]. These resources include financial, human, time and organizational resources, which should be provided effectively and purposefully to ensure the achievement of the project objectives. Involving community residents in the process of developing a community strategic plan greatly increases their confidence, autonomy, capabilities, and collaboration skills

[3]. When residents participate in the development and implementation of strategic plans, they develop realistic and relevant knowledge that helps them not only solve practical problems, but also share their thoughts and ideas with others.

It is thanks to this cooperation that community residents can act as a united force, ready to fight not only against surrounding problems, but also against other challenges, such as natural disasters, economic crises, or social problems [4]. Such an approach makes it possible to expand the scope of residents' participation and evaluate the process of community enlargement in a different way. Such an approach makes it possible to expand the scope of residents' participation and evaluate the process of community enlargement in a different way.

The Republic of Armenia continues to face a number of challenges in terms of territorial development, which are manifested in uneven regional development. These disparities exist both between the capital city and the regions, as well as among different administrative districts. Yerevan accounts for the largest share of Armenia's GDP by territorial distribution, followed by Kotayk Province in second place and Ararat Province in third place.

As a result of the administrative-territorial reforms of the RA, in 2021 the city of Abovyan (Kotayk region of the RA) was united with ten nearby rural settlements, forming the enlarged Abovyan community[5]. The presented research covers some trends in the socio-economic development of this community, based on analytical data from the community budget for 2020-2024. Information from the official website[6] of the Abovyan community and budget reports for 2020-2024 were used.

For the purpose of analyzing the revenues and expenditures of the enlarged Abovyan community, the relevant data are presented in the table below:

Table 1.

Budget Revenues of the Enlarged Abovyan Community, 2020–2024

(Unit of measurement: thousand AMD) [7]

Income types	2020	2021	2022	2023	2024
Total income, including	1788089,5	1996421,3	3782885,1	4300227,5	5414864,2
1. Taxes and duties	421157,9	549992,5	1144796,2	1348098,2	2023724,7
2. Official transfers	1041437,1	1021339,5	2004368,0	2122271,0	2538235,4
3. Other incomes	325494,5	425089,3	633720,9	829858,3	852904,1

Source: Compiled by the authors based on data published on the official website of the enlarged Abovyan community.

An analysis of Table 1 indicates that the total annual budget revenues of the enlarged Abovyan community increased significantly during 2020–2024, rising from AMD 1,788,089.5 thousand in 2020 to AMD 5,414,864.2 thousand in 2024. Thus, over the five-year period, the revenue side of the community budget increased threefold. The most pronounced increase was recorded in 2022, when revenues nearly doubled compared with 2021, increasing by 89.5% (see Table 2). This increase is directly associated with the enlargement of the community at the end of 2021. Starting in 2022, the budget began to consolidate the revenue sources of the newly integrated rural areas, while grants allocated for infrastructure development also increased. In 2023–2024, revenue growth continued at a more moderate pace: revenues increased by 13.7% in 2023 compared with 2022, and by 25.9% in 2024 compared with 2023.

Overall, own-source revenues increased from AMD 746,652.4 thousand in 2020 to AMD 2,873,628.8 thousand in 2024, representing an almost 3.8-fold increase. Tax revenues made the most significant contribution to the growth of own-source revenues. Local tax revenues increased from AMD 421,157.9 thousand in 2020 to AMD 2,023,724.7 thousand in 2024. A particularly sharp increase was recorded in 2022, when tax revenues more than doubled compared with 2021, reaching 208.15% of the previous year's level. This increase can be attributed to the expansion of the tax base following the incorporation of the rural communities, including land tax, property tax, and other revenues that, starting in 2022, were incorporated into the Abovyan community budget, as well as to improved tax collection efficiency. The strengthening of tax administration also played a significant role. Following the enlargement of the community, opportunities emerged for more effective management of property taxation in rural areas and for the inclusion of additional taxable objects. Non-tax revenues ("other revenues") also increased, rising from AMD 325,494.5 thousand in 2020 to AMD 852,904.1 thousand in 2024. Their growth was particularly pronounced during 2021–2022 (+49%). This increase can be attributed to higher revenues from the leasing of community-owned property, land sales, fines, and other similar sources. The share of own-source revenues in total budget revenues increased from approximately 41.7% in 2020 to 53.1% in 2024, indicating a strengthening of the

community's revenue base. Nevertheless, even in 2024, official grants accounted for nearly half of the community budget, which is characteristic of the majority of communities in the Republic of Armenia.

The second major revenue component consists of funds received from the state budget in the form of subventions, subsidies, and grants. In budgetary reports, these transfers are recorded under the category "Official Grants." For the Abovyan community, such transfers amounted to approximately AMD 1.04 billion and AMD 1.02 billion in 2020 and 2021, respectively, and increased significantly from 2022 onward, reaching AMD 2,004,368.0 thousand in 2022, AMD 2,122,271.0 thousand in 2023, and AMD 2,538,235.4 thousand in 2024. This increase can be attributed, first, to the consolidation of transfers previously allocated as separate grants to individual rural communities into a single community budget following the territorial enlargement and, second, to the increase in state subsidies allocated to community development programs. Consequently, state support to the community has increased both in the form of funds for current expenditures and maintenance (subsidies) and targeted grants aimed at infrastructure development.

Table 2.

Growth Rate of Budget Revenues of the Enlarged Abovyan Community, 2020–2024

(Unit of measurement: thousand AMD) [7]

Income types	In 2021 compared with 2020	In 2022 compared with 2021	In 2023 compared with 2022	In 2024 compared with 2023
Total income, including	111,65	189,48	113,68	125,92
1. Taxes and duties	130,59	208,15	117,76	150,12
2. .Official transfers	98,07	196,25	105,88	119,60
3. Other incomes	130,60	149,08	130,95	102,78

Source: Compiled by the authors based on data published on the official website of the enlarged Abovyan community.

The data presented in Table 2 clearly indicate that, compared with 2020, the budget of the city of Abovyan in 2021 was characterized by moderate revenue growth. Total revenues increased by approximately 11.7% in 2021, primarily driven by a 30.6% increase in tax revenues compared with 2020. Other revenues also increased by 30%, reflecting intensified efforts to collect non-tax revenues. At the same time, the volume of official transfers declined slightly, amounting to 98.07% of the 2020 level. This can be explained by the fact that state grants allocated to the city of Abovyan remained almost unchanged in 2021, amounting to approximately AMD 1.021 billion, while targeted subventions were relatively limited, totaling only AMD 3.8 million.

The year 2022 marked a turning point, as the consolidation of the neighboring villages led to an almost twofold increase in community budget revenues. Compared with the previous year, tax revenues increased by 108%, while official transfers grew by 96%. The community also received substantially higher equalization grants from the state budget: whereas these grants amounted to approximately AMD 1.021 billion in 2021, they reached AMD 1.578 billion in 2022. This significant increase in equalization grants was attributable to the fact that the incorporated rural communities had been grant-dependent, and, following the consolidation, the equalization transfers allocated to these communities were incorporated into the unified community budget.

In addition, in 2022, the government financed several major infrastructure projects in the Abovyan community, with state budget subsidies amounting to AMD 2.065 billion. These funds were allocated to capital investments, including the construction and renovation of roads, schools, and water supply systems. As a result of the state community development program, the Abovyan community received a substantial inflow of financial resources in 2022, which had a positive impact on the revenue side of its budget. Other revenues also increased, reaching AMD 633.7 million, although their share in total revenues remained relatively small.

In 2023, revenue growth slowed to 13.7%; however, the composition of revenues continued to improve. Tax and non-tax revenues increased by approximately 22%, whereas the volume of transfers rose by only 5.9%. Total revenues amounted to AMD 4.300 billion. The growth in own-source revenues in 2023 was driven by the full integration of the tax base of the consolidated territories. This included the reassessment of real estate and efforts to collect outstanding tax liabilities, which contributed to an increase

in revenues. Intergovernmental transfers amounted to AMD 2.122 billion in 2023, of which equalization grants accounted for AMD 1.572 billion and subventions for AMD 4.5 million.

In 2024, the community's revenues reached AMD 5.414 billion, representing a 25.9% increase compared with the previous year. This growth was driven both by the continued increase in local revenues (+50% in tax revenues and +15% in other revenues) and by a substantial increase in transfers (+19.6%). State budget equalization grants increased to AMD 2.163 billion, while the volume of subsidies received reached a record high of AMD 3.390 billion. This indicates the implementation of major development programs. In 2024, the revenue structure became more balanced, with own-source revenues accounting for 53% and transfers for 47%, indicating a relative reduction in the budget's dependence on external sources.

Of particular importance is an analysis of the allocation and targeted use of the funds collected by the community.

Table 3.

Expenditures of the Enlarged Abovyan Community Budget by Functional and Economic Classification, 2020–2024 *(Unit of measurement: thousand AMD)* [7]

	2020	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**
Total Expenditures	1791436,8	1903159,5	3581259,2	3799143,0	3743155,2
General Public Services	254776,4	355833,4	1097082,7	1432444,4	1584202,5
Economic Affairs	69127,5	-130738,9	-159260,8	-685843,64	-1734869,6
Environmental Protection	522537,2	555337,8	893944,7	1143039,9	1392252,2
Housing and Communal Services	110103,1	165875,4	380272,6	388660,8	358193,0
Health	1430,0	2370,4	160,0	0	2494,1
Recreation, Culture and Religion	105669.7	54734,8	251293,3	173535,5	264929,5
Education	677047,9	899366,6	1114839,7	1345376,0	1874824,5
Social Protection	745,0	380,0	2927,0	1930,0	1129,0
17. Contingency Funds Outside the Main Expenditure Categories	50000,0	0	0	0	0

Source: Compiled by the authors based on data published on the official website of the enlarged Abovyan community.

The comparative analysis of revenue and expenditure dynamics indicates an improvement in the community's financial position. Since 2021, the community budget has been executed with a surplus. In 2020, a marginal deficit was recorded, with revenues amounting to AMD 1,788.1 million, compared with expenditures of AMD 1,791.4 million, resulting in a revenue coverage ratio of 0.998. In 2021, the budget recorded a surplus of approximately AMD 93.3 million, with revenues exceeding expenditures by around 5%. In 2022, the surplus increased to approximately AMD 201.6 million, with a coverage ratio of about 1.056. In 2023, it reached approximately AMD 500 million, with a coverage ratio of around 1.13, while in 2024, it reached a record level of approximately AMD 1.67 billion, corresponding to a coverage ratio of about 1.447.

Thus, the community accumulated substantial financial reserves, particularly during 2023–2024. However, a significant portion of this surplus resulted from the incomplete implementation of capital projects, whereby the funds had been received but were not fully utilized. Had all received subventions been used for their intended purposes within the same fiscal year, expenditures in 2024 would have been considerably higher. Nevertheless, budget management remained relatively prudent and conservative: the community avoided overspending and instead generated positive year-end balances. This reflects positively on the community's financial discipline.

Furthermore, the enlargement of the communities resulted in a redistribution of expenditures, with substantial increases in spending on administration, education, utilities, and public amenities. These sectors required additional financial resources to ensure the provision of services to the growing population and the expanded territory. At the same time, the community began to make more active investments in

infrastructure, including public improvement and capital repairs, as evidenced by the increase in expenditures on utilities and cultural services. Environmental protection and sanitation expenditures also increased, particularly due to the expansion of service provision in rural settlements. However, certain expenditure items, such as reserve funds and social protection, remained at relatively low levels.

A notable feature of budget execution was the significant volume of unspent budgeted expenditures, reflected in the negative figures recorded under economic affairs. This was presumably attributable to the postponement of financing for investment projects. As a result, the budget recorded surpluses in recent years, which formally strengthened the community's financial stability, particularly in terms of accumulated budget balances.

REFERENCES:

1. The Republic of Armenia Territorial Development Strategy for 2024–2030, https://www.e-draft.am/projects/7818
2. A Manual for Community Leaders; Strategic Planning for Community Development, December 2001, p. 3:
3. A Manual for Community Leaders; Strategic Planning for Community Development, December 2001, p. 3:
4. So Jung, S&W Consultant; Jun 4, 2024. https://schultzwilliams.com/power-inclusion-community-engagement-strategic-planning
5. Law No. HO-328-N of September 24, 2021, "On Making Amendments and Additions to the Law of the Republic of Armenia 'On the Administrative-Territorial Division of the Republic of Armenia'."
6. Official website of the enlarged Abovyan community. Available at: https://abovyan.am/
7. https://abovyan.am/Pages/NewBudget/in/Result.aspx

УДК 336.76:004.738.5:339.7

Татарин Н. Б.
к.е.н., доц., доцент кафедри підприємництва, торгівлі та логістики
Вальчук М. М.
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності D7 "Торгівля"
Львівський торговельно-економічний університет

КРИПТОВАЛЮТНІ БІРЖІ В СУЧАСНІЙ ФІНАНСОВІЙ СИСТЕМІ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

Анотація. У роботі досліджено сучасний стан криптовалютних бірж як елемента цифрової фінансової інфраструктури. Розглянуто відмінності централізованих і децентралізованих торговельних платформ, динаміку біржової активності у 2025 році, ключові ризики для учасників ринку та актуальні підходи до регулювання в Європейському Союзі й Україні. Визначено тенденцію до одночасного розвитку децентралізованих технологій і посилення інституційного нагляду за криптоактивами.

Ключові слова: криптовалюта, криптовалютна біржа, криптоактиви, блокчейн, CEX, DEX, MiCA, регулювання.

Розвиток криптовалютного ринку є одним із найбільш помітних проявів цифрової трансформації фінансової системи. У різноманітних наукових працях з біржової торгівлі криптовалюта розглядається як інноваційний цифровий інструмент, пов'язаний із новітньою технологією блокчейн, децентралізованим характером обігу, високою нестабільністю та необхідністю вироблення регуляторних підходів. Водночас протягом останніх років ринок значно ускладнився: поряд із Bitcoin та іншими незабезпеченими криптоактивами сформувався великий сегмент стейблкоїнів, розвинулися криптовалютні деривативи, децентралізовані фінанси та спеціалізовані торговельні платформи. Тому крипто-біржа сьогодні виконує не лише функцію обміну цифрових активів, а й займає важливе місце в ринковій системі, де формуються ціни, концентрується ліквідність та забезпечується доступ користувачів до різних видів криптоактивів.

Сучасний ринок криптовалютних бірж доцільно розглядати через співіснування централізованої та децентралізованої моделей. Централізовані біржі (CEX) за принципом роботи наближені до традиційних торговельних платформ: вони ведуть книги заявок, здійснюють облік операцій поза блокчейном, можуть зберігати активи клієнтів і забезпечують доступ до великої кількості торговельних пар. Децентралізовані біржі (DEX), навпаки, використовують смарт-контракти та блокчейн для виконання операцій, а користувачі, як правило, зберігають контроль над власними активами. У багатьох DEX ціноутворення та обмін здійснюються за допомогою автоматизованих маркет-мейкерів, а не традиційної книги заявок [1]. Відмінність між CEX і DEX має принципове значення: централізована модель забезпечує зручність, високу ліквідність і доступ до фіатної інфраструктури, однак концентрує операційні та кастодіальні ризики в межах одного посередника; децентралізована модель зменшує залежність від такого посередника, але переносить частину ризиків на програмний код, смарт-контракти, оракули та самих користувачів.

Дані за 2025 рік свідчать, що криптовалютні біржі вже обслуговують значні за обсягом глобальні потоки капіталу. За даними CoinGecko, сукупна капіталізація крипторинку наприкінці 2025 року становила близько 3,0 трлн дол. США, а ринкова капіталізація стейблкоїнів досягла рекордних 311 млрд дол. США. Сукупний обсяг спотової торгівлі десяти найбільших централізованих бірж за 2025 рік становив близько 18,7 трлн дол. США, причому на Binance припадало 39,2 % цього обсягу. Одночасно десять найбільших спотових DEX збільшили річний обсяг торгів удвічі — до 3,6 трлн дол. США, а співвідношення DEX до CEX у спотовій торгівлі зросло з 10,3 % у 2024 році до 19,3 % у 2025 році [2]. Це демонструє дві тенденції: централізовані біржі залишаються домінуючим каналом торгівлі, але децентралізовані платформи швидко посилюють свою роль.

Роль криптовалютних бірж в економіці полягає передусім у забезпеченні ліквідності та механізму ринкового ціноутворення. Для значної частини користувачів CEX також виконують функцію «входу» і «виходу» між традиційними грошима та криптоактивами. Біржі надають інфраструктуру для спотових операцій, торгівлі деривативами, зберігання активів, переказів та інших сервісів. Важливу роль у цій системі відіграють стейблкоїни, які використовуються як розрахунковий та ліквідний актив між різними торговельними парами й платформами. Отже, з розвитком біржової інфраструктури ринок криптоактивів за своїми функціями дедалі більше наближається до традиційних фінансових ринків , хоча механізми функціонування, технологічна база та структура ризиків залишаються відмінними [3; 4].

Разом із розширенням функціональності зростає і значення ризик-менеджменту. Для централізованих бірж найбільш суттєвими є кіберризики, ризики втрати або неправомірного використання активів клієнтів, конфлікти інтересів, недостатня прозорість резервів і можливі зловживання на ринку. Для децентралізованих платформ додаткового значення набувають помилки програмного коду, вразливості смарт-контрактів, ризики маніпулювання оракулами та специфічні ризики ліквідності. IOSCO у своїх глобальних рекомендаціях щодо крипто та цифрових активів акцентує увагу на таких питаннях, як конфлікти інтересів, маніпулювання ринком, зберігання клієнтських активів, розкриття інформації, транскордонне співробітництво та захист роздрібних інвесторів [5]. У свою чергу, тематичний огляд Ради з фінансової стабільності за 2025 рік показав, що країни досягли прогресу у впровадженні регулювання криптоактивів, однак між юрисдикціями все ще існують суттєві прогалини та відмінності [6].

Найбільш системний приклад переходу від фрагментарного регулювання до єдиного режиму демонструє Європейський Союз. Регламент Markets in Crypto-Assets (MiCA) встановив загальні правила для емітентів криптоактивів і постачальників криптоактивних послуг. Для надання таких послуг у ЄС передбачено авторизацію, вимоги до управління та пруденційних гарантій, захисту коштів і криптоактивів клієнтів, а також процедури для виявлення ринкових зловживань [7]. Максимальний перехідний період для постачальників, які працювали за національними режимами до повного застосування MiCA, завершився 1 липня 2026 року. Напередодні цієї дати ESMA окремо наголосила, що неавторизовані постачальники після завершення перехідного періоду мають припиняти відповідну діяльність у ЄС у впорядкований спосіб із захистом інтересів клієнтів [7]. Таким чином, європейський підхід фактично переводить криптовалютні біржі з режиму часткової правової невизначеності до системи регульованої фінансової інфраструктури.

В Україні правове поле для криптоактивів продовжує формуватися. Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX був прийнятий ще у 2022 році, однак станом на 28 вересня 2026 року він не набрав чинності, оскільки його введення в дію пов’язане з набранням чинності змінами до Податкового кодексу щодо оподаткування операцій із віртуальними активами [8]. Водночас законопроєкт № 10225-д щодо врегулювання обороту віртуальних активів було прийнято за основу 3 вересня 2025 року, а у вересні 2026 року його включено до порядку денного Верховної Ради [8]. Отже, українська модель регулювання все ще перебуває на етапі інституційного оформлення. Для ринку це означає необхідність одночасно створити зрозумілі правила для бірж і постачальників послуг, визначити податковий режим, забезпечити захист користувачів та мінімізувати можливості для регуляторного арбітражу.

Проведений аналіз дає підстави зробити висновок, що криптовалютні біржі трансформуються з вузькоспеціалізованих майданчиків для обміну цифрових активів у складну глобальну фінансову інфраструктуру. Основними тенденціями сучасного етапу є збереження провідної ролі централізованих бірж, швидке зростання децентралізованої торгівлі, збільшення значення стейблкоїнів, розвиток криптовалютних деривативів та посилення регуляторних вимог. Подальша конкурентоспроможність бірж дедалі більше залежатиме не лише від кількості активів чи низьких комісій, а й від технологічної стійкості, прозорості, якості управління ризиками та здатності працювати в межах зрозумілих правових правил. Для України важливим завданням є завершення формування нормативної бази з урахуванням міжнародних стандартів і практики ЄС, що може створити передумови для легального та більш захищеного розвитку національного ринку віртуальних активів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bank for International Settlements. The crypto ecosystem: key elements and risks. 2023. URL: https://www.bis.org/publications/crypto-ecosystem-key-elements-and-risks (дата звернення: 28.09.2026).
2. CoinGecko. 2025 Annual Crypto Industry Report. 2026. URL: https://www.coingecko.com/research/publications/2025-annual-crypto-report (дата звернення: 28.09.2026).
3. International Organization of Securities Commissions. Policy Recommendations for Crypto and Digital Asset Markets. Final Report. 2023. URL: https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD747.pdf (дата звернення: 28.09.2026).
4. Financial Stability Board. Thematic Review on FSB Global Regulatory Framework for Crypto-asset Activities. 2025. URL: https://www.fsb.org/uploads/P161025-1.pdf (дата звернення: 28.09.2026).
5. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets (MiCA). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj/eng (дата звернення: 28.09.2026).
6. European Securities and Markets Authority. ESMA calls on unauthorised crypto-asset service providers to wind down orderly, while also safeguarding clients' interests, as MiCA transitional period ends. 23.06.2026. URL: https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/2026-06/ESMA75-113276571-1710_Public_Statement_MiCA_transitional_period_ends.pdf (дата звернення: 28.09.2026).
7. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20 (дата звернення: 28.09.2026).
8. Проєкт Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні № 10225-д від 24.04.2025. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56271 (дата звернення: 28.09.2026).

Entrepreneurship, Trade and Services

УДК 658.011: 640.4

Тищук Інна Володимирівна
кандидат економічних наук, доцент
Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна

ДИНАМІКА ТУРИСТИЧНИХ ПОТОКІВ В УКРАЇНІ ЗА ДАНИМИ ТУРИСТИЧНОГО ЗБОРУ: РЕГІОНАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ У 2026 РОЦІ

Анотація. У статті досліджено сучасну динаміку туристичних потоків в Україні на основі показників кількості туристичних ночівель, за які сплачено туристичний збір, та відповідних надходжень до місцевих бюджетів у 2026 році. Проаналізовано результати І кварталу та І півріччя 2026 року, визначено регіональні лідери за кількістю ночівель, охарактеризовано зміни у ІІ кварталі та розглянуто позицію Волинської області. Виявлено тенденцію до зростання кількості облікованих туристичних ночівель і надходжень туристичного збору, що свідчить про пожвавлення туристичної та ділової мобільності, розвиток внутрішнього туризму, відновлення окремих рекреаційних територій та поступову детінізацію сфери тимчасового розміщення. Обґрунтовано, що показники туристичного збору не охоплюють усі туристичні ночівлі, однак є важливим оперативним індикатором територіальної концентрації туристичної активності. Сформульовано напрями використання статистики туристичного збору для планування розвитку туристичних дестинацій, удосконалення туристичної інфраструктури та посилення ролі громад у формуванні конкурентоспроможного туристичного продукту.

Ключові слова: туризм, туристичні потоки, туристичні ночівлі, туристичний збір, територіальні громади, місцеві бюджети, туристична дестинація, Волинська область, внутрішній туризм.

Туризм в Україні у сучасних умовах функціонує під впливом безпекових, соціально-економічних та інфраструктурних чинників. Водночас навіть за складних умов туристична діяльність продовжує відігравати важливу роль у підтриманні економічної активності територій, розвитку сфери гостинності, створенні робочих місць та формуванні доходів місцевих бюджетів. Особливого значення набуває аналіз фактичних показників туристичної активності, які дають змогу оцінити просторовий розподіл потоків та виявити території з найбільшим потенціалом розвитку.

Одним із доступних індикаторів туристичної активності є кількість ночівель, за які справляється туристичний збір. Державне агентство розвитку туризму України, посилаючись на дані Державної податкової служби, використовує цей показник для оцінювання тенденцій розподілу туристичних потоків. При цьому наголошується, що такі дані не відображають повної статистики колективних засобів розміщення та загальної кількості ночівель на відповідній території, проте на сьогодні вони є одним із найбільш репрезентативних джерел оперативної інформації про зміни туристичної активності.

Метою статті є дослідження динаміки туристичних ночівель зі сплатою туристичного збору в Україні у 2026 році, визначення основних регіональних тенденцій та оцінювання можливостей використання отриманих результатів для розвитку туристичних дестинацій. Окрему увагу приділено Волинській області як території з рекреаційним, природним і культурно-пізнавальним потенціалом.

За інформацією Державного агентства розвитку туризму України, у І півріччі 2026 року в Україні зафіксовано 4 824 779 туристичних ночівель зі сплатою туристичного збору. До місцевих бюджетів за цей період надійшло 186,56 млн грн туристичного збору. Кількість облікованих ночівель була на 12,7 % більшою, ніж за аналогічний період попереднього року. Це свідчить про позитивну динаміку туристичної активності та одночасно може бути пов’язане з розширенням податкового обліку суб’єктів сфери тимчасового розміщення [1].

У І кварталі 2026 року було зафіксовано 2 276 246 туристичних ночівель, за які до місцевих бюджетів надійшло 87,34 млн грн. Порівняно з І кварталом 2025 року кількість ночівель зросла на 13,2 %. Отже, у ІІ кварталі кількість облікованих ночівель становила приблизно 2,55 млн, а сума туристичного збору – близько 99,23 млн грн. Таким чином, на весняний квартал припало понад половину обсягу ночівель, зафіксованих у першому півріччі.

Зіставлення квартальних показників дає підстави говорити про посилення туристичної активності у весняний період. Важливо, що зростання спостерігається не лише у традиційних туристичних центрах, а й у низці громад, які раніше не належали до найбільш виражених туристичних дестинацій. Це свідчить про поступове розширення географії туристичних і рекреаційних поїздок.

Показовим є також співвідношення кількості ночівель та обсягу туристичного збору. У середньому за І півріччя 2026 року на одну обліковану туристичну ночівлю припадало близько 38,7 грн туристичного збору. Для ІІ кварталу цей орієнтовний показник становив 38,9 грн. Однак його не слід трактувати як єдину або фіксовану ставку збору, оскільки фактичне податкове навантаження залежить від категорії платника, вартості проживання, рішень відповідних місцевих рад та інших передбачених законодавством умов.

Позитивна динаміка надходжень має значення не лише як фіскальний результат. Туристичний збір є місцевим платежем, а отже, його надходження формують додатковий ресурс територіальних громад. За умови ефективного використання цих коштів вони можуть спрямовуватися на покращення туристичної інфраструктури, благоустрій, розвиток рекреаційних територій, промоцію дестинацій та створення сприятливих умов для діяльності суб’єктів туристичної індустрії.

Розподіл туристичних ночівель у межах України характеризується значною територіальною концентрацією. За підсумками І півріччя 2026 року п’ятірку лідерів сформували Львівська область, Івано-Франківська область, місто Київ, Закарпатська та Київська області. На ці території припало близько 71 % усіх облікованих ночівель зі сплатою туристичного збору.

Львівська область посіла перше місце – 1 099 997 ночівель, що на 8,4 % більше, ніж у відповідному періоді попереднього року. Другу позицію зайняла Івано-Франківська область із 808 190 ночівлями та приростом 12,5 %. У Києві зафіксовано 753 440 ночівель (+8,7 %). Закарпатська область продемонструвала один із найвищих темпів приросту серед лідерів – 481 397 ночівель, або на 25,4 % більше. Київська область мала 288 566 ночівель, збільшивши показник на 27,6 %.

Така структура пояснюється поєднанням різних типів туристичного попиту. Карпатські області мають потужну рекреаційну, природну та оздоровчу спеціалізацію, Київ виконує функції великого ділового, культурного та подієвого центру, а Київщина поєднує близькість до столиці з можливостями заміського та рекреаційного відпочинку.

Водночас важливою тенденцією є високі темпи зростання в окремих областях, які не входять до п’ятірки абсолютних лідерів. У І півріччі 2026 року Одеська область збільшила кількість ночівель на 25,1 %, Полтавська – на 17,0 %, Черкаська – на 21,2 %, Харківська – на 34,2 %, Запорізька – на 27,3 %. Це свідчить про неоднорідність процесів відновлення туристичної активності та про наявність різних моделей туристичного попиту [1].

Особливо цікавим є ІІ квартал 2026 року, коли значний приріст спостерігався в Закарпатській (+28,8 %), Київській (+34,5 %), Одеській (+28,0 %), Полтавській (+29,3 %), Харківській (+33,4 %) та Запорізькій (+31,6 %) областях. Отже, весняний сезон характеризувався не лише збільшенням загального обсягу туристичних ночівель, а й активізацією низки регіонів із різною туристичною спеціалізацією [1].

Аналіз на рівні територіальних громад дає змогу деталізувати регіональні відмінності. За підсумками ІІ кварталу 2026 року абсолютним лідером за кількістю ночівель зі сплатою туристичного збору був Київ – майже 400 тис. ночівель. Далі розташувалися Львів, Поляницька громада Івано-Франківської області, Трускавець та Одеса. Така структура демонструє поєднання великих міських центрів, гірських рекреаційних територій та оздоровчих дестинацій [2].

Важливим результатом весняного сезону стало зростання показників у громадах, де розвиток туризму пов’язаний із природно-рекреаційними ресурсами та водоймами. Зокрема, Державне агентство розвитку туризму відзначає значні темпи приросту ночівель у Градизькій, Староушицькій, Солотвинській, Березівській, Царичанській та Українській громадах. Такі зміни можуть бути пов’язані одночасно з розвитком інфраструктури, активізацією туристичного попиту та посиленням податкової дисципліни суб’єктів господарювання.

Окремої уваги заслуговують громади, де зростання облікових показників відбувається дуже швидкими темпами. Наприклад, у ІІ кварталі 2026 року Зіньківська громада на Полтавщині збільшила кількість ночівель у 376 разів, Клесівська громада на Рівненщині – у 79 разів, Буштинська на Закарпатті – у 27 разів. Такі значення не варто автоматично трактувати як пропорційне збільшення реального туристичного потоку: за низької початкової бази навіть поява кількох нових об'єктів розміщення або вихід частини суб'єктів із тіні може забезпечити дуже високий відносний приріст [3].

Саме тому статистику туристичного збору доцільно використовувати комплексно. Для управлінських рішень її необхідно зіставляти з кількістю засобів розміщення, їх місткістю, завантаженням, середньою тривалістю перебування, сезонністю, обсягами податкових надходжень, відвідуваністю туристичних об'єктів та іншими показниками. Такий підхід дозволяє відокремити реальне розширення туристичної діяльності від статистичних ефектів, пов'язаних із удосконаленням обліку.

Волинська область за підсумками І півріччя 2026 року посіла 14-ту позицію серед регіонів України за кількістю ночівель зі сплатою туристичного збору. Було зафіксовано 69 446 ночівель, що на 10,1 % більше, ніж за аналогічний період 2025 року. У ІІ кварталі показник становив 41 900 ночівель, а темп приросту до відповідного періоду попереднього року – 12,5 %. Таким чином, весняний сезон для області характеризувався позитивною динамікою, яка перевищила загальний приріст за півріччя.

Частка Волинської області в загальноукраїнській кількості облікованих туристичних ночівель у І півріччі становила близько 1,44 %. За абсолютними показниками область суттєво поступається Карпатському регіону, Києву та низці великих туристичних центрів. Водночас сама позитивна динаміка свідчить про наявність попиту на туристичні та рекреаційні послуги.

Волинь має передумови для подальшого збільшення туристичної активності завдяки поєднанню природних, культурно-історичних і рекреаційних ресурсів. Значний потенціал мають озерні території, зокрема район Шацьких озер, лісові масиви, природоохоронні території, об'єкти культурної спадщини, міські туристичні локації Луцька та можливості розвитку сільського, екологічного, активного й оздоровчого туризму.

Для підвищення результативності туристичної діяльності області доцільно орієнтуватися не лише на збільшення кількості відвідувачів, а й на подовження тривалості перебування, формування комплексних туристичних продуктів та рівномірніше просторове розподілення потоків. Перспективним є поєднання природних і культурних ресурсів у маршрутах вихідного дня, розвиток подієвого туризму, активних видів відпочинку, локальної гастрономії та цифрового просування дестинацій.

Окремим напрямом має стати посилення взаємодії територіальних громад, закладів розміщення, закладів ресторанного господарства, туристичних операторів, культурних установ і громадських організацій. Така кооперація дає можливість створювати комплексну туристичну пропозицію, збільшувати економічний ефект від перебування туриста та одночасно формувати додаткові надходження до місцевих бюджетів [5].

Дані про туристичні ночівлі зі сплатою туристичного збору можуть бути важливим інструментом для стратегічного та оперативного управління туристичними дестинаціями. Передусім вони дають можливість визначати території, де туристична активність зростає або скорочується, і відповідно коригувати місцеві програми розвитку туризму.

Першим напрямом використання статистики є планування інфраструктури. Якщо кількість ночівель систематично зростає, громада може обґрунтовано розглядати потребу в покращенні транспортної доступності, благоустрою, навігації, туристично-інформаційних пунктах, облаштуванні рекреаційних зон та інших елементах туристичної інфраструктури. Другим напрямом є маркетинг території. Динаміка показників дозволяє визначити перспективні сезони та цільові аудиторії, а також оцінити результативність промоційних заходів.

Третім важливим напрямом є розвиток підприємництва. Зростання туристичних потоків формує попит на послуги готелів, садиб, ресторанів, закладів дозвілля, транспорту та екскурсійного обслуговування. Відповідно, статистика туристичного збору може використовуватися як один із сигналів для потенційних інвесторів та підприємців щодо привабливості певної території.

Четвертий напрям пов’язаний із детінізацією. Високі темпи зростання кількості ночівель у деяких громадах ДАРТ пов’язує, зокрема, з виходом надавачів послуг з тіні. Це означає, що збільшення туристичного збору може бути результатом не тільки появи нових туристів, а й покращення повноти обліку вже наявного туристичного потоку. Для органів місцевого самоврядування це створює додаткові можливості для легалізації туристичного бізнесу та підвищення доходів громад.

Разом із тим статистика туристичного збору має певні обмеження. Вона характеризує лише ті ночівлі, які стали базою для справляння збору, і не може повністю замінити офіційну статистику туристичної діяльності. Тому для комплексного аналізу доцільно поєднувати її з даними про кількість відвідувачів, завантаження засобів розміщення, середню тривалість перебування, доходи підприємств, податкові надходження та результати соціологічних досліджень.

Отже, цінність показника полягає не стільки в його абсолютному значенні, скільки в можливості відстежувати динаміку, порівнювати території та своєчасно виявляти зміни туристичного попиту. Саме регулярний моніторинг у поєднанні з іншими статистичними та маркетинговими індикаторами може стати основою для доказового управління туристичним розвитком.

Висновки. Проведений аналіз свідчить про позитивну динаміку туристичної активності в Україні у 2026 році. У І півріччі було зафіксовано 4,82 млн туристичних ночівель зі сплатою туристичного збору, а до місцевих бюджетів надійшло 186,56 млн грн. Кількість ночівель зросла на 12,7 % порівняно з аналогічним періодом попереднього року. ІІ квартал забезпечив близько 2,55 млн облікованих ночівель і майже 99,23 млн грн туристичного збору, що свідчить про активізацію туристичної діяльності у весняний період.

Регіональна структура залишається концентрованою: близько 71 % усіх ночівель припадає на п’ять основних територій – Львівську, Івано-Франківську, Закарпатську та Київську області й місто Київ. Водночас високі темпи приросту в інших регіонах демонструють поступове розширення географії туристичної активності. Особливої уваги заслуговують рекреаційні громади, території біля водойм, оздоровчі центри та окремі міські дестинації.

Волинська область також демонструє позитивну динаміку. У І півріччі 2026 року тут зафіксовано 69,45 тис. ночівель, що на 10,1 % більше, ніж роком раніше, а у ІІ кварталі приріст становив 12,5 %. Це створює передумови для подальшого розвитку туристичної сфери області, насамперед через ефективніше використання природно-рекреаційного та культурно-історичного потенціалу.

Перспективи розвитку туристичних дестинацій пов’язані з удосконаленням інфраструктури, створенням комплексних туристичних продуктів, подовженням тривалості перебування туристів, цифровим просуванням територій, розвитком локальної гастрономії та активних видів відпочинку. Важливим завданням залишається детінізація сфери тимчасового розміщення та забезпечення повноти сплати туристичного збору [4].

Таким чином, статистика туристичних ночівель зі сплатою туристичного збору є важливим інструментом моніторингу туристичної активності. Її систематичне використання органами місцевого самоврядування та суб’єктами туристичної діяльності у поєднанні з іншими показниками дозволить підвищити обґрунтованість управлінських рішень, ефективніше використовувати туристичний потенціал територій та посилити економічний внесок туризму у розвиток громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державне агентство розвитку туризму України. Ночівлі зі сплатою туристичного збору в Україні: підсумки весняного сезону 2026. URL: https://tourism.gov.ua/blog/nochivli-zi-splatoyuturistichnogo-zboru-v-ukrayini-pidsumki-vesnyanogo-sezonu-2026 (дата звернення: 04.10.2026).
2. Державне агентство розвитку туризму України. За перші три місяці 2026 року 2,28 млн туристичних ночівель принесли понад 87 млн гривень туристичного збору. URL: https://www.tourism.gov.ua/blog/za-pershi-tri-misyaci-2026-roku-2-28-mln-turistichnih-nochivel-prinesli-ponad-87-mln-griven-turistichnogo-zboru (дата звернення: 04.10.2026).
3. Державна податкова служба України. Туристичний збір: громади отримали 112 млн гривень за 4 місяці. 25.05.2026. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/1013781.html (дата звернення: 04.10.2026).

4. Державна податкова служба України. Зростання надходжень від туризму: бюджети отримали 161,8 млн грн туристичного збору. 18.06.2026. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/1022357.html (дата звернення: 04.10.2026).
5. Тищук І. (2026). СІЛЬСЬКИЙ ЗЕЛЕНИЙ ТУРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ГРОМАД. *Економіка та суспільство*, (84). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2026-84-57

УДК 338.48:005.591.6

Козловський Сергій Володимирович
доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Захарова Тетяна Вікторівна
здобувачка ступеня доктора філософії
Донецький національний університет імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна

КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ У СФЕРІ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ

Анотація. У тезах обґрунтовано двовимірну класифікацію методів управління інноваційними процесами у сфері туристичної індустрії, яка поєднує завдання управління, згруповані за видами синергії (ресурсна, системна, комплексна, синергія конкуренції), із загальними функціями менеджменту (планування, організація, мотивація, контроль). Показано, що така матриця усуває дублювання функцій суб'єктів управління на регіональному рівні, розмежовує методи організації діяльності учасників і методи надання їм послуг та створює основу для оцінювання ефективності управління інноваційною активністю.

Ключові слова: туристична індустрія, інноваційний процес, методи управління, синергія, функції управління, регіональна політика, конкурентоспроможність.

Стратегічний розвиток туристичної індустрії в умовах глобальної конкуренції, цифровізації та воєнних ризиків дедалі більше залежить від здатності її учасників створювати й упроваджувати нововведення. Дослідження інновацій у туризмі засвідчують, що вони охоплюють не лише нові продукти й технології, а й процеси, маркетинг, організаційні та інституційні зміни [1]. Водночас вплив окремих видів інновацій на результати діяльності підприємств неоднаковий і найповніше проявляється саме за їх поєднання [2]. Для туристичної індустрії, яка є міжгалузевим комплексом із великою часткою малого й середнього бізнесу, це означає потребу в цілеспрямованому управлінні інноваційними процесами на рівні регіону та дестинації.

У сфері туризму доцільно виокремлювати техніко-технологічні, організаційні, управлінські, економічні, соціальні, юридичні, екологічні та освітні інновації, комплексне впровадження яких формує системну основу стійкого розвитку галузі [3]. Проте на практиці інструменти стимулювання інноваційної активності часто застосовуються фрагментарно, а повноваження органів влади, галузевих асоціацій, закладів освіти та бізнесу перетинаються, що знижує результативність регіональної політики у сфері туризму.

Пропонуємо групувати завдання управління інноваційними процесами за видами синергії, яку можна отримати завдяки взаємодії учасників туристичної індустрії:

- ресурсна синергія – досягнення ефективного рівня використання робочої сили, інфраструктури, освітніх і транспортних послуг, природних ресурсів, пам'яток історії та архітектури, засобів комунікації, виробничих потужностей і наукових розробок;
- системна синергія – зміцнення позицій туристичного продукту чи території на міжнародному ринку завдяки спільним заходам, інтенсифікації інноваційного процесу та об'єднанню маркетингових зусиль [4];
- комплексна синергія – підвищення конкурентоспроможності підприємств за рахунок зниження трансакційних витрат, залучення державних і приватних інвестицій, створення нових видів бізнесу;
- синергія конкуренції – інтенсифікація горизонтальних і вертикальних взаємодій учасників, у яких конкуренція поєднується з кооперацією [5; 6].

Другим виміром класифікації є функції управління; розподіл методів за ними дає змогу уникнути дублювання повноважень різних суб'єктів управління [7]. Функція планування на регіональному рівні охоплює всі завдання одночасно: формування бачення, місії, довгострокових цілей і стратегії розвитку туристичної індустрії (стратегічне планування), розроблення планів і програм за напрямами (оперативне планування), а також погодження цих документів із цільовими групами туристичної та суміжних галузей. Функція організації забезпечує координацію зусиль учасників у межах кожного завдання, а її напрями й механізми доцільно закріплювати безпосередньо в стратегії розвитку туризму. Функція мотивації реалізується через надання учасникам інноваційного процесу послуг, що підвищують їхню зацікавленість в інноваційній діяльності. Функція контролю передбачає моніторинг і оцінювання ефективності як самого суб'єкта управління, так і рівня інноваційної активності.

Поєднання двох вимірів дає матрицю методів управління інноваційними процесами у сфері туристичної індустрії (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація методів управління інноваційними процесами у сфері туристичної індустрії за завданнями та функціями управління

Функція управління	Досягнення ефективного використання ресурсів (ресурсна синергія)	Зміцнення позицій на міжнародному ринку (системна синергія)	Підвищення конкуренто-спроможності туристичної індустрії (комплексна синергія)	Інтенсифікація взаємодій учасників туристичної індустрії (синергія конкуренції)
Планування	Формування стратегії, планів і програм розвитку туристичної індустрії та підвищення інноваційної активності, їх узгодження з цільовими групами			
Організація	Організація спільних наукових розробок. Забезпечення ефективності використання туристичних ресурсів. Трансфер технологій. Організація спільного використання ресурсів.	Інтенсифікація інноваційного процесу. Організація просування туристичного продукту на міжнародному ринку. Формування системи якості в туристичній індустрії.	Організація роботи із залучення інвестицій. Формування конкурентного середовища. Організація розвитку туристичної інфраструктури. Спільна робота над зниженням трансакційних витрат.	Створення саморегульованих організацій. Організація та координація спільних проєктів. Налагодження стійких зовнішніх зв'язків.
Мотивація	Сприяння у підготовці кадрів. Створення єдиного інформаційного простору. Організація фінансування інноваційних заходів.	Проведення маркетингових досліджень. Формування та просування іміджу туристичного продукту. Участь і проведення міжнародних виставок та інших заходів. Реалізація інформаційної політики.	Підтримка інноваційних ініціатив. Надання консалтингових послуг. Лобіювання інтересів інноваційно активних компаній. Взаємодія з органами влади. Надання правових послуг.	Впровадження інноваційних комунікаційних технологій. Виявлення можливостей та організація співпраці цільових груп. Розвиток мережевої взаємодії.
Контроль	Моніторинг реалізації стратегії, планів і програм розвитку туристичної індустрії та підвищення інноваційної активності. Моніторинг задоволеності цільових груп туристичної індустрії. Оцінка інноваційної активності у сфері туристичної індустрії.			

Джерело: розроблено авторами.

Як видно з табл. 1, методи планування й контролю мають наскрізний характер і стосуються всіх груп завдань, тоді як методи організації та мотивації є специфічними для кожного виду синергії. Методи організації визначають, яким чином суб'єкт управління координує діяльність учасників, а методи мотивації – які саме послуги він їм надає. Таке розмежування робить логіку управлінського впливу прозорою для бізнесу, громад і органів влади.

Основними перевагами запропонованої класифікації є:

- можливість отримання комплексного синергетичного ефекту від взаємодії учасників інноваційної діяльності, що проявляється в диверсифікації каналів збуту, зниженні витрат, мінімізації ризиків, зростанні конкурентних переваг і покращенні іміджу регіону;
- підвищення зацікавленості суб'єктів управління в розвитку інноваційної діяльності завдяки поділу методів на методи організації діяльності учасників і методи надання їм послуг;
- можливість оцінювати ефективність управління інноваційною активністю за рівнем реалізації кожного методу матриці, що може бути покладено в основу системи індикаторів моніторингу регіональних стратегій розвитку туризму [8; 9].

Варто наголосити, що цифровізація посилює вагу методів, пов'язаних зі створенням єдиного інформаційного простору, комунікаційними технологіями та мережевою взаємодією. Туристичний бізнес дедалі більше функціонує як інтелектуальна екосистема, у якій цінність створюється спільно через обмін даними між учасниками [8]. Тому в умовах повоєнного відновлення України ці методи доцільно розглядати як пріоритетні під час розроблення регіональних стратегій розвитку туризму.

Отже, двовимірна класифікація методів управління інноваційними процесами за завданнями (видами синергії) та функціями управління забезпечує цілісне бачення управлінського впливу на інноваційну активність у туристичній індустрії, дає змогу уникнути дублювання функцій суб'єктів управління та створює методичне підґрунтя для оцінювання результативності інноваційної політики. Подальші дослідження буде спрямовано на розроблення системи показників рівня реалізації кожного методу та її апробацію на прикладі туристичної індустрії регіонів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Hjalager A.-M. A review of innovation research in tourism. Tourism Management. 2010. Vol. 31, No. 1. P. 1–12. DOI: https://doi.org/10.1016/j.tourman.2009.08.012
2. Gunday G., Ulusoy G., Kilic K., Alpkan L. Effects of innovation types on firm performance. International Journal of Production Economics. 2011. Vol. 133, No. 2. P. 662–676. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2011.05.014
3. Захарова Т. В. Сталий та інноваційний розвиток екосистеми туризму в умовах глобалізаційних та воєнних ризиків. Європейський науковий журнал економічних та фінансових інновацій. 2026. № 1(19). С. 334–346. DOI: http://doi.org/10.32750/2026-0129
4. Buhalis D. Marketing the competitive destination of the future. Tourism Management. 2000. Vol. 21, No. 1. P. 97–116.
5. Hannah D. P., Eisenhardt K. M. How firms navigate cooperation and competition in nascent ecosystems. Strategic Management Journal. 2018. Vol. 39, No. 12. P. 3163–3192.
6. Camisón C., Forés B., Boronat-Navarro M. Cluster and firm-specific antecedents of organizational innovation. Current Issues in Tourism. 2017. Vol. 20, No. 6. P. 617–646.
7. Козловський С. В. Забезпечення стійкості та розвитку сучасних економічних систем : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 554 с.
8. Козловський С. В., Захарова Т. В. Парадигма формування стійкої інноваційної екосистеми індустрії туризму в умовах цифровізації. Європейський науковий журнал економічних та фінансових інновацій. 2026. № 4(22). С. 17–32. DOI: https://doi.org/10.32750/2026-0402
9. Захарова Т. В. Характеристика методів дослідження процесів розвитку туризму. Наука, освіта, технології та суспільство в умовах глобалізації: сучасний стан, проблеми, перспективи : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ізмаїл, 19 лют. 2026 р.). Ізмаїл : ЦФЕНД, 2026. С. 32–35.

MARKETING
AND LOGISTICS ACTIVITIES

DOI: https://doi.org/10.64828/conf-163-2026-5
УДК 339.564:633.1:656.073:355.01(477)

Фігура Роман Вікторович
аспірант кафедри економіки
Черевко Ірина Василівна
доктор економічних наук, професор
Черевко Георгій Владиславович
доктор економічних наук, професор
Львівський національний університет
ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З.Ґжицького
м. Львів, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ЛОГІСТИКИ ЕКСПОРТУ ЗЕРНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Досліджено особливості функціонування логістики експорту зерна з України в умовах воєнного стану. Визначено значення логістичної системи для збереження експортного потенціалу та продовольчої безпеки, охарактеризовано трансформацію транспортних маршрутів, розвиток морського коридору, дунайського напряму та сухопутних маршрутів через країни Європейського Союзу. Розглянуто основні логістичні ризики, пов'язані з безпекою транспортної інфраструктури, обмеженням пропускної спроможності, прикордонними процедурами, нестачею рухомого складу, зростанням транспортних витрат і дефіцитом кваліфікованих кадрів. Обґрунтовано значення мультимодальних перевезень, цифрових технологій, управління запасами, моделювання логістичних процесів і формування адаптивної стратегії логістики. Визначено основні напрями підвищення стійкості експортної зернової логістики України під час війни та в повоєнний період.

Ключові слова: зерно, експорт, логістика, воєнний стан, транспортна інфраструктура, логістичні ризики, мультимодальні перевезення, морський коридор, запаси, стратегія розвитку логістики.

Україна традиційно посідає важливе місце на світовому ринку зернових культур, а експорт зерна є одним із ключових напрямів зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору та вагомим чинником формування валютної виручки країни. Значна частина вирощеного в Україні зерна орієнтована на зовнішні ринки, тому можливість його своєчасного переміщення від виробника до кінцевого покупця безпосередньо впливає на доходи аграрних підприємств, валютні надходження держави та стабільність світового продовольчого ринку.

До початку повномасштабної війни основним каналом експорту українського зерна були морські порти Чорного моря. Блокування значної частини портової інфраструктури у 2022 р. спричинило різке порушення сформованих логістичних ланцюгів та змусило українських експортерів у надзвичайно короткий термін шукати альтернативні маршрути. Дослідження трансформації української зернової логістики засвідчують, що саме перебудова транспортних потоків стала однією з ключових передумов збереження експортних можливостей України [1; 2].

Особливість воєнної логістики полягає в тому, що критерієм вибору маршруту стає не лише його вартість. До традиційних логістичних показників — часу доставки, вартості перевезення, пропускної спроможності та надійності — додається рівень безпекового ризику. Відповідно, логістичне рішення, адекватне умовам воєнного стану, формується з урахуванням ризиків пошкодження інфраструктури, блокування окремих ділянок маршруту, зміни режиму роботи портів і прикордонних переходів, затримок на кордонах та інших непередбачуваних обставин.

У 2022–2023 рр. українська система експорту зерна зазнала найбільшої трансформації. Поряд із використанням автомобільного та залізничного транспорту важливого значення набули дунайські порти та сухопутні маршрути до країн ЄС. У травні 2022 р. за підтримки Європейського Союзу були започатковані «Шляхи солідарності», які забезпечили переміщення українських експортних вантажів залізничним, автомобільним та внутрішнім водним транспортом [3]. На цьому етапі вони стали фактично альтернативною системою доступу української продукції до світових ринків.

Подальше відновлення морської логістики суттєво змінило співвідношення транспортних напрямів. У серпні 2023 р. Україна започаткувала власний морський коридор для торговельних суден, що забезпечило поступове відновлення роботи портів Великої Одеси. За даними Міністерства розвитку громад та територій України, з початку функціонування українського морського коридору у вересні 2023 р. до січня 2026 р. ним було перевезено 168,9 млн т вантажів, у тому числі 100 млн т зерна [4]. Отже, морський транспорт знову став основним елементом української експортної зернової логістики, хоча його функціонування відбувається в умовах постійних безпекових ризиків. Станом на липень 2026 р. через Чорноморські порти здійснювалося близько 80 % експорту зернових, олійних культур та пов'язаних із ними продуктів, тоді як на «Шляхи солідарності» припадало близько 20 %. За даними Європейської Комісії, з травня 2022 р. «Шляхи солідарності» забезпечили експорт близько 95 млн т українського зерна, олійних культур та пов'язаних із ними продуктів [3]. Це свідчить про формування не одного альтернативного маршруту, а багатоканальної системи, у якій морські, залізничні, автомобільні та річкові перевезення доповнюють одне одного.

Водночас така система має низку обмежень. Однією з найбільш серйозних проблем залишається недостатня пропускна спроможність альтернативних маршрутів та окремих ділянок транспортної інфраструктури. Результати наукових досліджень показують, що серед пріоритетних проблем зернового експорту України у воєнний період особливе місце посідають обмеження експортно-імпортної спроможності на кордонах України з ЄС, стан української залізничної мережі, дефіцит локомотивів і рухомого складу та нестача кваліфікованих працівників [5].

Значним обмеженням залишається також висока вартість сухопутної логістики. Порівняно з морськими перевезеннями транспортування зерна залізничним або автомобільним транспортом до європейських портів передбачає більшу кількість перевантажень, проходження прикордонних процедур та використання додаткової інфраструктури. Тому переорієнтація експорту на сухопутні маршрути, хоча й дозволила підтримати зовнішню торгівлю, одночасно збільшила логістичну складову собівартості українського зерна [1; 6].

Окремою проблемою є нерівномірний розподіл потужностей для зберігання та перевалки продукції. За результатами дослідження розвитку зернової логістики в Україні, у 2023–2024 рр. в Україні було введено близько 1,9 млн т нових елеваторних потужностей разом із потужностями перевантажувальних терміналів, а загальна елеваторна місткість на початок 2024 р. становила близько 41,4 млн т [2]. Розширення потужностей зберігання має важливе значення для воєнної логістики, оскільки дає змогу уникати вимушеного продажу зерна одразу після збирання врожаю та забезпечує більшу гнучкість у виборі часу й маршруту експорту.

У таких умовах набуває стратегічного значення управління запасами. Запаси зерна виконують не лише функцію забезпечення безперервності поставок, а й створюють можливість реагування на перебої у транспортній системі. Оптимальна організація зберігання дозволяє розподіляти експортні партії в часі, очікувати сприятливішої ситуації на окремих маршрутах, формувати необхідні обсяги для виконання контрактів і зменшувати залежність від короткострокових змін логістичної кон'юнктури. Водночас надмірне накопичення запасів збільшує витрати на зберігання та ризик втрати якості продукції, тому управління запасами доцільно пов'язувати з прогнозуванням попиту, пропускної спроможності транспортних каналів і можливих ризиків.

Важливим напрямом удосконалення логістики експорту зерна в умовах воєнного стану є використання сучасних логістичних технологій. Йдеться не лише про автоматизацію складських операцій, а й про цифровізацію управління всім ланцюгом постачання: від планування завантаження зерна та вибору маршруту до контролю руху транспортного засобу, моніторингу запасів, формування партій та відстеження виконання експортного контракту. Цифрові системи дають можливість оперативно обмінюватися інформацією між виробником, елеватором, перевізником, експортером, портом та іноземним покупцем, що особливо важливо в умовах швидкої зміни транспортної ситуації.

Широкі перспективи має також моделювання логістичних процесів. Результати досліджень демонструють можливість використання математичних моделей для оцінювання ризиків і часу доставки зерна за різними маршрутами. Зокрема, для напрямку Україна–Польща було розроблено модель на основі нечіткої логіки, яка враховує технічні та операційні ризики й дозволяє порівнювати альтернативні ланцюги постачання: залізничні перевезення зерновозами, контейнерні перевезення залізницею та автомобільні перевезення [7]. Такий підхід є особливо актуальним для воєнних умов, оскільки дозволяє оцінювати не лише середню тривалість доставки, а й невизначеність та можливі відхилення від запланованого графіка транспортування.

Стратегія розвитку логістики експорту зерна в умовах війни, таким чином, набуває принципово іншого змісту. Якщо у стабільному середовищі основним критерієм ефективності логістики часто виступає мінімізація логістичних витрат, то в умовах воєнного стану значно більшого значення набуває поєднання вартості, швидкості, безпеки та надійності доставки. Це передбачає диверсифікацію маршрутів транспортування, резервування критичних логістичних потужностей, використання мультимодальних перевезень, розвиток складської та перевалочної інфраструктури, попереднє планування альтернативних маршрутів і постійний моніторинг можливих ризиків. Практичним прикладом такої диверсифікації є поєднання морського експорту з використанням уже згаданих «Шляхів солідарності». У липні 2026 р. Європейська Комісія окремо наголошувала на подальшому розвитку Дунайського коридору, підвищенні пропускної спроможності транспортної інфраструктури, удосконаленні управління рухом та спрощенні прикордонних процедур [8]. Отже, альтернативні маршрути не втрачають значення навіть в умовах відновлення морського експорту, оскільки виконують функцію резервної логістичної системи.

Ще однією важливою і вагомою складовою стійкості експортної логістики зерна є кадрове забезпечення. Воєнні умови загострили проблему нестачі фахівців різного профілю - водіїв, машиністів, працівників портів, диспетчерів, логістів, інженерів, фахівців з управління ланцюгами постачання та інших спеціалістів. А успішне функціонування складної мультимодальної системи потребує фахівців, здатних одночасно працювати з транспортними, складськими, інформаційними та фінансовими потоками. Тому підготовка і перепідготовка кадрів для логістичної сфери є складовою не лише кадрової політики підприємств, а й загальної стратегії відновлення транспортно-логістичної системи України.

Таким чином, основними напрямами підвищення стійкості логістики експорту зерна в умовах воєнного стану є диверсифікація транспортних маршрутів; розвиток портової, залізничної, автомобільної та річкової інфраструктури; розширення елеваторних і перевалочних потужностей; розвиток мультимодальних перевезень; цифровізація управління логістичними потоками; удосконалення системи управління запасами; застосування моделювання та прогнозування логістичних ризиків; розвиток страхування транспортних ризиків; удосконалення прикордонних процедур; підготовка кваліфікованих кадрів. Особливого значення набуває інтеграція української логістичної системи у європейську транспортну мережу. «Шляхи солідарності», які були створені як спеціалізований антикризовий механізм, поступово формують довгострокову основу розвитку і підвищення ефективності транспортної взаємодії України з Європейським Союзом [3; 8]. Їх подальший розвиток може забезпечити не лише підтримку експорту в умовах війни, а й інтеграцію української транспортно-логістичної системи до європейського ринку після завершення воєнних дій.

Отже, воєнний стан докорінно змінив логістику експорту українського зерна, перетворивши її з переважно оптимізаційної функції на один із ключових елементів економічної та продовольчої безпеки населення України та в значній мірі – населення інших країн. Головною особливістю сучасної зернової експортної логістики є поєднання морських, залізничних, автомобільних і річкових каналів та можливість їх оперативної зміни й оптимальної комбінації залежно від безпекової та ринкової ситуації.

Подальше підвищення ефективності експорту пов’язане не лише з відновленням і розширенням транспортної інфраструктури, а й із формуванням адаптивної логістичної стратегії. Її складовими є диверсифікація маршрутів, розвиток запасів і потужностей зберігання, цифровізація управління потоками, моделювання ризиків, мультимодальні перевезення, страхування, розвиток кадрового потенціалу та поглиблення логістичної інтеграції України з ЄС. Саме поєднання цих напрямів створює основу для збереження конкурентоспроможності українського зернового експорту в умовах тривалої воєнної та ринкової нестабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пенкова О. Г., Харенко А. О. Трансформація маркетингової логістики експорту української продукції рослинництва в умовах повномасштабної війни з рф. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка». 2023. Т. 10, № 1. С. 37–48. DOI: https://doi.org/10.52566/msu-econ1.2023.037.
2. Zakharchuk O., Nechytailo V., Navrotskyi Ya., Kovalenko A. Development of grain logistics in Ukraine. Ekonomika APK. 2025. Vol. 32, No. 3. P. 21–30. DOI: https://doi.org/10.32317/ekon.apk/3.2025.21.
3. European Commission. Solidarity Lanes: Latest figures – July 2026. Brussels, 2026. URL: https://transport. ec.europa.eu/news-events/news/solidarity-lanes-latest-figures-july-2026-2026-08-19_en (дата звернення: 01.10.2026).
4. Міністерство розвитку громад та територій України. Українським морським коридором перевезено 100 мільйонів тонн зерна. 23.01.2026. URL: https://mininfra.gov.ua/news/ ukrainskym-morskim-korydorom-perevezeno-100-milioniv-tonn-zerna-oleksii-kuleba (дата звернення: 01.10.2026).
5. Yanovska V., Król M., Pittman R. The logistics of grain exports from wartime Ukraine: What are the highest priority areas to address? Transportation Research Interdisciplinary Perspectives. 2025. Vol. 30. Article 101363. DOI: https://doi.org/10.1016/j.trip.2025.101363.
6. Bodnar O., Halchynska Y., Larina Ya., Filatova A., Stepanets I. Logistics transformation on grain and oilseeds markets during the war in Ukraine: Marketing approaches and strategies. Scientific Horizons. 2024. Vol. 27, No. 9. P. 134–147. DOI: https://doi.org/10.48077/scihor9.2024.134.
7. Medvediev I., Muzylyov D., Montewka J. A model for agribusiness supply chain risk management using fuzzy logic. Case study: Grain route from Ukraine to Poland. Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review. 2024. Vol. 190. Article 103691. DOI: https://doi.org/10.1016/j.tre.2024.103691.
8. European Commission. Solidarity Lanes: stronger cooperation to safeguard Ukraine’s access to world markets. Brussels, 2026. URL: https://transport.ec.europa.eu/news-events/news/solidarity-lanes-stronger-cooperation-safeguard-ukraines-access-world-markets-2026-07-29_en (дата звернення: 01.10.2026).

УДК 658.8:658.81

Бочко Магдалина Василівна
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка

ПРІОРИТИЗАЦІЯ B2B-КЛІЄНТІВ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦІНКИ ЇХ ЗБУТОВОЇ ЦІННОСТІ

Анотація. Обґрунтовано підхід до пріоритизації B2B-клієнтів промислового підприємства на основі інтегрального показника збутової цінності, який враховує фінансові та нефінансові критерії: обсяг закупівель, маржинальний дохід, регулярність замовлень, платіжну дисципліну, потенціал зростання та стратегічну значущість клієнта. Запропоновано розподіл клієнтської бази на три групи (A, B, C) та диференційований набір маркетингових заходів для кожної з них у розрізі складових маркетингового забезпечення збуту.

Ключові слова: пріоритизація клієнтів, B2B-маркетинг, збутова цінність клієнта, інтегральний показник, промислове підприємство, маркетингове забезпечення збуту.

В умовах нестабільного ринкового середовища та посилення конкуренції промислові підприємства змушені ефективніше розподіляти обмежені збутові й маркетингові ресурси. На відміну від споживчих ринків, структура клієнтської бази на ринку B2B, як правило, концентрована: невелика кількість замовників формує значну частку обсягів реалізації, а угоди характеризуються тривалими циклами, індивідуальними умовами та колективним прийняттям рішень [1; 3; 6]. Застосування однакового набору маркетингових заходів до всіх покупців призводить до неефективного використання ресурсів: недостатньої уваги до найцінніших клієнтів і надмірних витрат на малорентабельних.

Мета роботи – обґрунтувати підхід до пріоритизації B2B-клієнтів промислового підприємства за інтегральним показником збутової цінності та визначити диференційовані маркетингові заходи для кожної клієнтської групи.

Маркетингове забезпечення збутової діяльності промислового підприємства доцільно розглядати як сукупність взаємопов’язаних складових: аналізу ринку; збутової політики; логістики та постачання; просування й комунікацій (разом із ціновою політикою) [3; 4]. Особливості промислового (B2B) маркетингу – орієнтація на довгострокові відносини з корпоративними клієнтами та персоналізований підхід до продажу – зумовлюють підвищені вимоги до якості цих рішень [1]. Саме в межах зазначених складових підприємство приймає рішення про те, яким клієнтам, на яких умовах і через які канали пропонувати продукцію. Проте на практиці такі рішення нерідко ухвалюються без єдиного критерію оцінювання клієнтів, що ускладнює узгодження дій між відділами збуту, маркетингу та логістики.

Поширений підхід до сегментації клієнтської бази – ABC-аналіз за обсягом закупівель є простим, але однобічним: він не враховує прибутковість співпраці, платіжну дисципліну, перспективи зростання та стратегічне значення клієнта. Сучасні підходи до управління взаємовідносинами з клієнтами наголошують на необхідності оцінювати клієнта за сукупністю фінансових і нефінансових критеріїв, а не лише за поточним обсягом продажів [2; 6].

З огляду на це пропонується інтегральний показник збутової цінності клієнта, який розраховується за формулою:

$$V_i = \Sigma\ w_j \cdot x_{ij}, \quad \Sigma\ w_j = 1, \qquad (1)$$

де V_i – інтегральний показник збутової цінності i-го клієнта; x_{ij} – нормований (від 0 до 1) показник j-го критерію для i-го клієнта; w_j – вага j-го критерію, визначена експертним шляхом.

До системи критеріїв доцільно віднести: обсяг закупівель, маржинальний дохід від співпраці, регулярність замовлень, платіжну дисципліну, потенціал зростання та стратегічну значущість клієнта (вплив на імідж, вихід на нові сегменти, довгострокові контракти). Такі розширені критерії, що виходять за межі галузі та розміру компанії, відображають стабільність і потенціал масштабування співпраці [2], а їх добір доцільно узгоджувати з показниками діагностики комерційної діяльності підприємства [5]. Нормування значень дозволяє порівнювати критерії, виражені в різних одиницях вимірювання, а експертне визначення ваг – враховувати специфіку підприємства.

За значенням показника клієнтів розподіляють на три групи: A – найцінніші, B – перспективні, C – з низькою цінністю. Межі груп встановлюють за накопиченою часткою сукупної цінності клієнтської бази або за експертно визначеними пороговими значеннями. Для кожної групи формується власний набір маркетингових заходів (табл. 1).

Таблиця 1

Диференціація маркетингових заходів за групами B2B-клієнтів

Група	**Характеристика клієнтів**	**Диференціація маркетингових заходів**
A	Найвищий інтегральний показник збутової цінності; стратегічні партнери	Закріплений менеджер; індивідуальні цінові та логістичні умови; пріоритет у графіку відвантажень; спільне планування потреб
B	Середній рівень цінності; потенціал переходу до групи A	Стандартизовані умови з бонусами за обсяг; регулярні комунікації; програми стимулювання зростання закупівель
C	Низький показник цінності; епізодичні або малообʼємні замовлення	Мінімальний рівень обслуговування; типові умови поставки; дистанційні та автоматизовані канали комунікації

Джерело: авторська розробка.

Впровадження запропонованого підходу передбачає кілька етапів: формування бази даних про клієнтів на основі даних обліку та CRM-системи; визначення критеріїв і ваг експертним методом; розрахунок показника та розподіл клієнтів на групи; розроблення заходів для кожної групи в розрізі складових маркетингового забезпечення; періодичний перегляд групового складу (не рідше ніж раз на рік), оскільки цінність клієнтів змінюється з часом.

Практичне значення підходу полягає в тому, що він забезпечує обґрунтованість рішень щодо розподілу ресурсів збуту: зусилля менеджерів, гнучкість цінових і логістичних умов та інтенсивність комунікацій спрямовуються передусім на клієнтів, які створюють найбільшу цінність для підприємства. Очікуваними результатами є підвищення рентабельності збуту, зростання частки стабільних клієнтів і скорочення витрат на обслуговування малоефективних замовників.

Пріоритизація B2B-клієнтів за інтегральним показником збутової цінності дає змогу поєднати аналітичну оцінку клієнтської бази з практичними інструментами маркетингового забезпечення збуту. Розподіл клієнтів на групи A, B і C із диференціацією заходів у межах збутової політики, логістики, просування й ціноутворення підвищує ефективність використання ресурсів промислового підприємства. Подальші дослідження доцільно спрямувати на апробацію підходу на даних конкретного підприємства та оцінювання його економічної ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойчук І. В. Підходи до вибору стратегії маркетингу для B2C і B2B бізнесу. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки. 2024. № 78. С. 55–60. DOI: https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-78-08.
2. Гнилянська Л. Й., Матолінець І. А. Методологія оптимізації критеріїв Ideal Customer Profile з метою підвищення продуктивності збутових процесів IT-підприємств у нестабільному ринковому середовищі. Економіка та суспільство. 2025. Вип. 81. С. 327–332. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-81-46.
3. Котлер Ф., Армстронг Г. Основи маркетингу. Київ : Діалектика, 2020. 880 с.
4. Кушнір Т.М. Маркетинг промислового підприємства: теорія та методологія: навчальний посібник. Львів: ГАЛИЧ-ПРЕС, 2026. 392 с.
5. Сотник А., Бірюченко С. Бізнес-діагностика комерційної діяльності промислового підприємства. Економіка та суспільство. 2023. № 48. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-88.
6. Mukhopadhyay S., Pingali S., Satyam A. Selling IT: The Science of Selling, Buying, and Deal-Making. Routledge India, 2021.

MANAGEMENT, PUBLIC ADMINISTRATION AND GOVERNANCE

УДК 005.21:005.8]:316.7:330.526.39

Донець Єлизавета Сергіївна
магістрантка
Приватний вищий навчальний заклад
«Київський університет культури»
Чухрай Любов Олександрівна
кандидат культурології, доцент,
доцент кафедри менеджменту індустрії гостинності та креативної економіки
Київського національного університету культури і мистецтв
https://orcid.org/0000-0002-9709-8491

СТРАТЕГІЧНЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ТА МЕНЕДЖМЕНТ СТЕЙКХОЛДЕРІВ У СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Анотація. У статті розглянуто особливості стратегічного позиціонування та управління стейкхолдерами у діяльності благодійної організації на прикладі Благодійного фонду «Півник». Проаналізовано модель роботи фонду, що поєднує збереження культурного символу з відновленням слуху військовим. Також увагу приділено васильківському півнику як символу, з точки зору використання у комунікаційних, виставкових, благодінийхі дипломатичних проєктах фонду. Визначено основні групи стейкхолдерів та особливості взаємодії з ними. Обґрунтовано, що поєднання культурної та медичної складових дає змогу фонду сформувати власне позиціонування та використовувати культурну спадщину як ресурс для реалізації соціальних проєктів.

Ключові слова: соціокультурна діяльність, стратегічне позиціонування, проєктний менеджмент, фандрейзинг, благодійна організація, стейкхолдери, культурний символ, васильківський півник.

В умовах тривалого повномасштабного вторгнення росії український неприбутковий сектор зіткнувся із суттєвою зміною свого функціонування. З одного боку, спостерігається вичерпання фандрейзингового ресурсу в Україні та наростання втоми потенційних донорів від регулярних потреб та зборів фінансів. З іншого боку класичні моделі реагування, які орієнтуються на прямий розподіл гуманітарної допомоги виявились недостатніми для того щоб розв`язати складні соціальні та медичні наслідки бойових дій.

Переважна більшість благодійних фондів обирає лінійну спеціалізацію. Це або забезпечення нагальних потреб оборони та лікування військових, або реалізацію культурно-просвітницьких ініціатив. За таких обставин особливого значення, з практичного та теоретичного боку, набувають гібридні моделі управління соціокультурними проєктами, в яких об’єкти культурної спадщини можуть використовуватися як нематеріальний актив, здатний мобілізувати ресурси для практичної медичної реабілітації.

Теоретичні засади управління проєктами як тимчасовими організаціями та лідерської ролі керівника в умовах невизначеності ґрунтуються на фундаментальних працях Р. Тернера та Р. Мюллера [1]. Концептуалізація культурної спадщини як форми капіталу П. Бурд’є [2]. Принципи взаємодії із зацікавленими сторонами та оцінювання результативності соціокультурних ініціатив регламентуються положеннями міжнародного стандарту ISO 21502:2020 «Project programme and portfolio management – Guidance on project management» [3]. Водночас прикладний аспект функціонування культурного символу як інструменту соціальної взаємодії досліджувався П. Вербицькою [4] та Є. Динник [5].

Мета дослідження полягає в розкритті особливостей стратегічного позиціонування та управлінських механізмів координації стейкхолдерів у діяльності Благодійного фонду «Півник», що поєднує популяризацію культурної спадщини з хірургічною допомогою ветеранам.

Стратегічне позиціонування Благодійного фонду «Півник» ґрунтується на поєднанні благодійної та культурної складових діяльності. Важливим інструментом залучення ресурсів фонду є символ васильківського півника, який репрезентував стійкість і незламність України. Його використання у комунікаційних та культурних проєктах сприяє привернення уваги донорів і партнерів до проблеми втрати слуху у військових та ветеранів.

Місія Благодійного фонду «Півник» описується через ідею: «Не залишити жодного воїна наодинці з тишею» [6]. Це гасло досить точно відображає специфіку діяльності організації, оскільки фонд працює не лише з наслідками акубаротравми, а й з тією соціальною ізоляцією, яка може виникати через втрату слуху. Водночас особливістю фонду є поєднання медицини та культури. Йдеться насамперед про колекцію васильківських півників, яка налічує понад 2000 експонатів [7].

Таким чином, у діяльності БФ «Півник» поєднуються два напрямки, які на перший погляд не мають безпосереднього зв`язку. Відновлення слуху військовим і збереження та популяризація культурного символу. Саме ця унікальна синергія стала однією з основних особливостей позиціонування фонду. Васильківський півник використовується не просто як предмет колекціонування, а як відомий образ, через який фонд привертає увагу до проблеми втрати слуху у військових. Тож у цьому випадку культурна складова стає одним із засобів підтримки медичного напрямку.

З погляду менеджменту така модель також дає фонду можливість відрізнятися від великої кількості благодійних організацій. Збори коштів будуються не лише довкола повідомлення про потребу в медичній реабілітації. І ця синергія допомагає сформувати окрему цільову аудиторію та поступово закріпити за організацією власну нішу.

Важливу роль у реалізації цієї моделі відіграє команда фонду. Її склад сформований таким чином, що медична, менеджерська, організаційна, культурна та комунікаційна частини роботи розподілені між різними фахівцями. Такий підхід відповідає особливостям проєктної роботи, де для досягнення результату необхідно поєднувати різні компетентності. Р. Тернер та Р. Мюллер звертають увагу на те, що тимчасові проєкти мають бути здатними працювати з невизначеністю та забезпечувати взаємодію фахівців із різним професійним досвідом [1]. Для Благодійного фонду «Півник» це особливо актуально, адже його діяльність знаходиться одночасно у двох протилежних сферах – медицині та культурі.

Аналізуючи особовий склад команди фонду можна зазначити, що структура значною мірою відповідає характеру його діяльності. Медична експертиза визначає зміст основної допомоги, культурний напрям формує додатковий ресурс для комунікації та залучення підтримки, а проєктний і комунікаційний менеджмент забезпечують практичну реалізацію цих напрямів [6].

Окремо варто розглянути коло зацікавлених сторін фонду. Для Благодійного фонду «Півник» воно є досить широким, оскільки організація працює одночасно з військовими та ветеранами, медичними фахівцями, культурними установами, бізнесом, державними структурами, міжнародними партнерами та приватними донорами. Саме тому робота із стейкхолдерами є одним із важливих елементів управління проєктами фонду. Відповідно до положень ISO 21502:2020 управління зацікавленими сторонами є необхідною складовою реалізації проєкту [3].

Першу і найбільш безпосередню групу становлять військовослужбовці та ветерани, які потребують слуховідновлювальних операцій. Їхнє основне очікування, це отримати якісну медичну допомогу без фінансового навантаження на себе. Взаємодія з цією групою відбувається, зокрема, через Центр відновлення слуху для військових, який працює на базі RHINO CENTER. В Центрі пацієнти можуть пройти необхідні етапи допомоги – від діагностики до післяопераційного супроводу [8].

Окреме місце посідає бізнес. Для компаній співпраця з фондом може бути пов’язана як і з підтримкою конкретної соціальної проблеми, так і з реалізацією власної політики корпоративної соціальної відповідальності. Важливо, що в цій моделі півник не перетворюється просто на звичайний комерційний товар. Продукція та сувенірні об’єкти використовуються як спосіб заохотити людину на визначену мету – проведення хірургічних операцій.

Важливими партнерами фонду є також музеї та інші культурні установи. Для них співпраця з фондом дає можливість по новому представити вже відомий культурний матеріал і залучити до нього аудиторію через актуальну тему. Показовим прикладом є виставка «Півники незламності» в Національному заповіднику «Софія Київська» [9]. Її реалізація продемонструвала можливість поєднання музейного формату з благодійною метою. При цьому така співпраця потребує дотримання вимог до збереження експонатів та достовірності інформації про них.

Іншою важливою групою є медичні фахівці. Тут інтерес полягає вже не тільки в отриманні допомоги, а й у розвитку професійних можливостей. В Україні кількість хірургів з навичками проведення мікрохірургічних операцій є обмеженою і, за даними фонду, становить близько 30 осіб [6]. Тому БФ «Півник» почав розвивати навчальний напрям. У партнерстві з міжнародним фондом започатковані практичні тренінги з мікрохірургії вуха для лікарів із різних регіонів України. У цьому випадку допомога не обмежується фінансуванням окремих операцій. Частина ресурсів спрямовується на підготовку фахівців, які в подальшому зможуть самостійно надавати таку допомогу. Саме цей напрям можна розглядати як один із прикладів переходу від короткострокової підтримки до більш довгострокового вирішення проблеми [10].

Ще одну групу становлять державні та дипломатичні структури. Для них культурний символ півника є зручним інструментом публічної дипломатії, оскільки він дозволяє говорити про Україну через конкретний культурний образ. Виставкові інсталяції, представлені в Міністерстві закордонних справ України [11], а також презентація проєкту в межах Сезону України у Франції [12], показують, що цей символ може використовуватися і за межами суто благодійної комунікації. Через нього можна привернути увагу до наслідків війни, зокрема до травм які невидимі.

Водночас фонд працює і з індивідуальними донатерами. Для цієї групи особливо важливим є довіра до організації, зрозуміле пояснення мети збору та інформація про використання коштів. У комунікації фонду важливо також не зводити військового до образу жертви. Збереження гідності людини, якій надається допомога, у цьому випадку є не лише етичним питанням, а й важливою частиною репутації організації.

Окремої уваги потребує і використання образу васильківського півника. Чим ширше він використовується в благодійних та комунікаційних проєктах, тим більшою стає ймовірність його поступового перетворення на звичайний сувенірний образ. У такому випадку може втрачатися його культурний та символічний зміст. Тому для фонду важливо одночасно популяризувати півника і зберігати зв’язок із його походженням, історією Васильківського майолікового заводу та конкретними предметами колекції.

Таким чином, досвід Благодійного фонду «Півник» показує, що культурна спадщина може виконувати не лише функцію збереження минулого, а й бути практичним ресурсом для реалізації сучасних соціальних проєктів. У діяльності фонду це особливо помітно на прикладі васильківського півника, який використовується для комунікації, виставкової діяльності, культурної дипломатії та залучення благодійної підтримки.

Результативність такої моделі значною мірою забезпечується поєднанням різних компетентностей усередині команди, роботою з різними групами партнерів та використанням кількох каналів залучення ресурсів. Водночас досвід фонду свідчить про поступовий перехід від реагування на окремі потреби до створення системи, яка може працювати на перспективу.

Подальший розвиток цієї моделі потребує зміцнення партнерських зв’язків, упорядкування внутрішніх процесів і пошуку стабільних джерел фінансування. Особливо перспективним напрямом ж залучення міжнародних грантових ресурсів, оскільки вони можуть забезпечити масштабування медичного напряму без відмови від культурної складової, яка вже стала важливою частиною ідентичності БФ «Півник».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Turner J. R., Müller R. On the nature of the project as a temporary organization. International Journal of Project Management. 2003. Vol. 21, no. 1. P. 1-8 URL: https://www.researchgate.net/publication/222402297_On_the_Nature_of_the_Project_as_a_Temporary_Organisation
2. Bourdieu P. The Forms of Capital. Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / ed. by J. G. Richardson. New York : Greenwood Press, 1986. P. 241–258. URL: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf
3. ISO 21502:2020. Project, programme and portfolio management — Guidance on project management (Управління проєктами, програмами та портфелями. Настанова з управління проєктами). Geneva: ISO, 2020. URL: https://www.iso.org/standard/74947.html
4. Вербицька П. В. Соціокультурні активи історико-культурної спадщини в українському суспільстві. Historical and Cultural Studies 2015. Вип. 2, номер 1. с. 37–41. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4585/polinaverbicka.pdf
5. Динник Є.С. Васильківський півник в культурних репрезентаціях. Київський національний університет культури і мистецтв. Київ, 2025. 71 с.
6. Про нас. Благодійний фонд «Півник»: офіційний вебсайт. URL: https://pivnyk.com.ua/about-us/
7. Колекція. Благодійний фонд «Півник»: офіційний вебсайт. URL: https://collection.pivnyk.com.ua/
8. Допомога ЗСУ. Ріно клініка: офіційний вебсайт. URL: https://www.rhinoclinica.com/dopomoha-zsu/
9. Інсталяція півників незламності у Софії Київській привертає увагу до «невидимих» травм військових. Вечірній Київ. 2025. URL: https://vechirniy.kyiv.ua/news/110661/
10. Тренінг з оволодіння практичними навичками. Благодійний фонд «Півник»: офіційний вебсайт. URL: https://courses.pivnyk.com.ua/courses/trening1/
11. У МЗС України представили інсталяцію благодійного фонду «Півник», присвячену відновленню слуху українських військових. Міністерство закордонних справ України: офіційний вебсайт. 2026. 12 червня. URL: https://mfa.gov.ua/news/u-mzs-ukrayini-predstavili-instalyaciyu-blagodijnogo-fondu-pivnik-prisvyachenu-vidnovlennyu-sluhu-ukrayinskih-vijskovih
12. Колекцію незламних васильківських півників показали в Парижі на відкритті «Українського сезону». Укрінформ: національне інформаційне агенство. 2025. 11 грудня. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/4065297-kolekciu-nezlamnih-vasilkivskih-pivnikiv-pokazali-v-parizi-na-vidkritti-ukrainskogo-sezonu.html

УДК 633.1

Положій Дмитро Вікторович
студент магістратури
Сумського національного університету
м. Суми, Україна

ВПЛИВ ЕЛЕМЕНТІВ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОЩУВАННЯ НА УРОЖАЙНІСТЬ ГІБРИДІВ КУКУРУДЗИ НА ЗЕРНО В УМОВАХ ЛІСОСТЕПУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. У тезі розглянуто вплив основних елементів технології вирощування гібридів кукурудзи в лісотеповій зоні Сумської області. На основі результатів польових досліджень встановлено оптимальні параметри технології: строки сівби при прогрітому ґрунті до 10–12 °С, густота стояння 70 тис. рослин на 1 га для середньостиглих гібридів та диференційовану систему удобрення залежно від вологозабезпеченості.

Ключові слова: кукурудза, гібрид, мінеральне живлення, лісостеп, технологія, Сумська область

Кукурудза є одною з важливих зернофуражних та проводольчих культур в світовому землеробстві, такий статус їй дає високий потенціал продуктивності, та вона є пластичною до грунтово кліматичних умов. Кукурудза входить до тих культур в Україні яких вирощують найбільше, обсяги її вирощування кожного рокку збільшуються, що є важливим для аграрного сектору нашої країни [4, с. 6]. Реалізація потенціалу гібрида кукурудзи на більшу частину залежить саме від технології вирощування, а іншу частину вже біологічний потенціал закладений в самому гібриді [3, с. 8].

Лісостеп Сумської області має нестабільні кліматичні умови, аномальні спеки, відсутність опадів, строкатість опадів, що в критичних фазах розвитку може негативно позначитись на рослинах [4, с. 11]. Тому один з кроків успішного вирощування кукурудзи є правильне обрання гібриду, який буде підходити до умов де буде вирощуватись гібрид. Також ефективність вирощування залежить від густоти стояння, дотримання строків сівби та використання збалансованої системи удобрення культури [1, с. 5]. Недостатня пристосованість до технологічних рішень в даних грунтово кліматичних умовах може призводити до втрат урожайності гібриду.

Метою дослідження є визначення впливу на урожайність основних елементів технології вирощування гібридів: використання різних гібридів, густота стояння, різні дози мінерального живлення. Як ці елементи впливають на урожайність в даних умовах лісостепу Сумської області.Для досягнення цієї мети потрібно прегелянути сучасний стан вирощування кукурудзи на зерно загалом в Україні та конкретно в умовах в Сумській області, також вивчення особливості гібридів: такі як ріст та розвиток залежно від елементів технології вирощування, вплив густоти для формування врожаю. Також оцінити вплив застосування різних доз добрив.

Об’єктом дослідження є те як формується урожайність кукурудзи на зерно, під впливом елеметів технології вирощування. Предметом дослідження є різні гібриди кукурудзи в яких різне ФАО,густота стояння, які строки сівби, мінеральне живлення та його вплив на ріст і розвиток рослини, та вплив на урожайність. Дослід проводився на дослідній ділянці, розташованому в Сумській області в притаманній цій області зоні лісостепу. Облік та спостереження проводився за такими методиками як: фенологічні спостереження при настанні основних фаз розвитку кукурудзи, визначення густоти стояння та польової схожості, біометричні вимірювання, аналіз структури врожаю(такі показники як: скільки початків на рослині, скільки зерен в качані, скільки рядів, скільки зерен в ряду, яка маса 1000 насінин. Облік урожайності зерна за методом суцільного обмолоту з перерахунком на вологість 14% [3, с. 9].

Проведене дослідження показало, що лісостеп Сумської області є цілком придатний для вирощування середньостиглих гібридів даної культури як кукурудза, які цілком повністю здатні реалізувати свій потенціал продуктивності за умови дотримання оптимальних параметрів технології. Дослідження показало що строки сівби значно вливають на польову схожість та їх подальший розвиток: сівба в прогрітий до 10-12 градусів грунт на глибині загортання,показав дружні сходи, тоді як рання сівба в непрогрітий грунт продемонстрував зарідження посівів, посіви сходили не рівномірно з запізненням [4, с. 18]. Що спричинило потрапляння рослин в критичних фазах розвитку в несприятливі умови для даних фаз розвитку(дефіцит вологи, несприятливі температури), що спричиняло стрес у рослин.

Застосування мінеральних добрив розрахованих на заплановану урожайнсість. Позитивно впливало на ростові процеси, площу листкової поверхні та фотосинтетичний потенціал посівів, що спричинило приріст урожайності зерна у порівннянні з неудобриними ділянками [2, с. 323]. Але ефективність цих добрив залежала від наявності вологи в грунті. На ділянках з меншим вологозабезпеченням приріст врожаю був меншим в порівння з ділянками де вистачало вологи. Це свідчить про необхідність використання диференційованого підходу внесення добрив, залежно від погодніх умов [3, с. 16].

Висновок

Результати досліджень свідчать про те, що урожайність зерна в лісостепі Сумської області визначається не лише окремим елементом, а комплексному їх поєднанню. Серед них це, строки сівби, густота стояння рослин, та дози мінеральних добрив. Оптимальні параметри технології сівба в строк прогрівання ґрунту до 10–12 °C, густота стояння 70 тис. рослин на 1 га для середньостиглих гібридів, а також науково обґрунтована система удобрення, диференційована залежно від вологозабезпеченості року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Глупак З. І., Бутенко А. О. Урожайність гібридів кукурудзи на зерно залежно від групи стиглості та густоти стояння в умовах лісостепу України. Вісник Уманського національного університету садівництва. 2022. № 2. С. 5–10.
2. Цилюрик О. І., Тищенко В. О. Вплив густоти стояння рослин та рівня мінерального живлення на урожайність зерна кукурудзи в умовах Північного Степу України. Таврійський науковий вісник. 2024. № 137. С. 319–327. DOI: https://doi.org/10.32782/2226-0099.2024.137.38.
3. Таран В. Г. Продуктивність кукурудзи залежно від морфотипу рослин, густоти стояння й удобрення в умовах правобережного лісостепу України : автореф. дис. ... канд. с.-г. наук : 06.01.09. Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2019. 23 с.
4. Слинько Я. Г. Вплив технологічних аспектів вирощування кукурудзи на зерно в умовах Сумської області : кваліфікаційна робота / наук. керівник І. В. Верещагін. Суми : СНАУ, 2025. 1 електрон. опт. диск.

CHEMISTRY, CHEMICAL AND BIOENGINEERING

УДК 662.769.2:579.6

Коваленко Ангеліна Євгеніївна
студентка
Харківського автотранспортного фахового коледжу
м. Харків, Україна

БІОКАТАЛІЗ У ВИРОБНИЦТВІ ВОДНЮ: ФЕРМЕНТАТИВНЕ РОЗЩЕПЛЕННЯ БІОМАСИ ЯК ШЛЯХ ДО ЧИСТИХ ЕНЕРГОНОСІЇВ

Анотація. У статті досліджено перспективи біокаталітичного виробництва водню як екологічно безпечної альтернативи традиційним нафтохімічним методам. Розглянуто біохімічні механізми ферментативного розщеплення лігноцелюлозної біомаси за участі специфічних гідрогеназ і нітрогеназ. Проаналізовано ключові інженерні параметри біореакторів, що впливають на швидкість масообміну, вихід цільового газу та кінетику процесів. Обґрунтовано доцільність інтеграції мікробних консорціумів для перетворення сільськогосподарських відходів на чисті енергоносії з метою декарбонізації енергетичного сектору.

Ключові слова: біоводень, біокаталіз, гідрогенази, ферментативне розщеплення, біомаса, декарбонізація.

Сучасна енергетична парадигма потребує радикального перегляду підходів до генерації енергоносіїв через гостру потребу глобальної декарбонізації [1, с. 45]. Воднева енергетика розглядається як ключовий елемент переходу до низьковуглецевої економіки, проте понад 95% сучасного промислового водню видобувається за допомогою парового риформінгу природного газу, що супроводжується значними викидами діоксиду вуглецю [2, с. 112]. У цьому контексті актуальною науково-технічною задачею є пошук альтернативних, екологічно чистих шляхів отримання енергії.

Традиційний електроліз води потребує значних капіталовкладень та енерговитрат, тоді як біотехнологічні методи дозволяють конвертувати низьковартісну органічну сировину безпосередньо у газоподібний водень за помірних температур і нормального тиску [3, с. 78]. Центральну роль у цих процесах відіграють ферментативні системи мікроорганізмів, зокрема класи гідрогеназ та нітрогеназ, здатні каталізувати реакцію відновлення протонів до молекулярного водню.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика методів виробництва водню

Метод виробництва	**Вихідна сировина**	**Енерговитрати**	**Екологічний слід**	**Ступінь готовності**
Паровий риформінг метану	Природний газ (метан)	Високі (термічний процес)	Високий (викиди CO2)	Комерційний (TRL 9)
Електроліз води	Вода, електроенергія	Дуже високі	Низький	Комерційний (TRL 7-8)
Темплатний біокаталіз (гідрогенази)	Органічні відходи, біомаса	Низькі (мезофільні умови)	Вуглецево-нейтральний	Пілотний (TRL 4-5)
Фотобіологічний метод	Вода, сонячна енергія, CO2	Мінімальні	Нульовий	Дослідницький (TRL 3-4)

Механізм біохімічної генерації водню базується на використанні мікробних консорціумів або інженерних штамів бактерій, які утилізують вуглеводневі компоненти біомаси. У процесі темнової ферментації полісахариди розщеплюються до мономерів, які далі проходють гліколітичні шляхи з утворенням летких жирних кислот, при цьому надлишкові відновлені еквиваленти ($NADH$) реокислюються за допомогою гідрогеназних комплексів із виділенням H_2 [4, с. 210].

Ефективність такого біосинтезу безпосередньо залежить від інженерних параметрів культивування. Оптимізація таких факторів, як підтримка анаеробного середовища, контроль рівня pH у межах 5.5–6.5, регулювання швидкості масообміну та концентрації субстрату, дозволяє суттєво підвищити селективність процесу та мінімізувати утворення побічних продуктів (метану чи спиртів) [5, с. 34].

Особливий інтерес для промислової хімічної інженерії становить використання сільськогосподарських і харчових відходів як дешевої сировинної бази. Це вирішує одразу дві проблеми: утилізацію техногенних відходів та отримання екологічно чистого енергоносія. Проте масштабування лабораторних установок до промислових біореакторів вимагає подальших досліджень у галузі білкової інженерії з метою підвищення термічної та каталітичної стабільності ферментів.

Отже, біокаталітичне виробництво водню шляхом ферментативного розщеплення біомаси є перспективним науковим напрямком, що поєднує принципи зеленої хімії та біоінженерії. Подальша оптимізація кінетичних параметрів біореакторів та генетична модифікація мікроорганізмів дозволять наблизити комерційне впровадження цієї технології в енергетичний сектор.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ковальчук М. П. Зелена енергетика та перспективи водневих технологій: навч. посібник. Київ : КНУ, 2021. 400 с.
2. Свириденко О. В. Екологічні проблеми традиційних методів риформінгу вуглеводнів / Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Енергоефективність та майбутнє» // Збірник наукових тез доповідей. — Київ, 2022. С. 110–114.
3. Hydrogen Production via Biological Pathways: engineering aspects. URL: https://bioreactors-journal.com/novina/statti/hydrogen-production (дата звернення: 01.03.2026).
4. Smith J., Johnson R. Enzymatic mechanisms of [FeFe]-hydrogenases in microbial fermentation. *Journal of Biotechnology*. 2020. Vol. 109, no. 5. P. 205–215.
5. Мельник Т. І. Кінетика масообміну в анаеробних біореакторах. *Хімічна інженерія та екологія*. 2023. № 2. С. 30–38.

GENERAL MECHANICS AND MECHANICAL ENGINEERING

УДК 621.891: 629.3

Ковтун Олексій Сергійович
аспірант
Хмельницький національний університет
м. Хмельницький, Україна

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ОЦІНКА ЗНОСОСТІЙКОСТІ КОМПОЗИЦІЙНОГО МАТЕРІАЛУ КОНТАКТНИХ ВСТАВОК ЕЛЕКТРОТРАНСПОРТУ

Анотація. Наведено результати порівняльних лабораторних випробувань на зношування розробленого композиційного та заводського матеріалів контактних вставок електротранспорту. Критерієм оцінювання прийнято накопичений лінійний знос залежно від шляху тертя. Встановлено нелінійний характер накопичення зносу та збереження переваги розробленого матеріалу в усьому дослідженому діапазоні. Найбільше зменшення зносу становило 27,6–28,3 %, а після 23800 циклів і $476 \cdot 10^3$ мм шляху тертя – 7,7 %.

Ключові слова: контактна вставка, композиційний матеріал, електротранспорт, зношування, лінійний знос, шлях тертя.

Надійність струмознімання електротранспорту значною мірою визначається працездатністю пари «контактна вставка – контактний провід». Контактна вставка одночасно виконує електричну і трибологічну функції, тому матеріал повинен поєднувати достатню електропровідність із зносостійкістю та прийнятним впливом на контактний провід. У реальному ковзному електричному контакті процес руйнування має комплексний характер і залежить від механічного навантаження, швидкості ковзання, струму, температури та стану поверхневих шарів [1]. Для вуглецевих контактних елементів характерні механічне зношування, перенесення матеріалу, термічні ефекти та електроерозійні явища. Лабораторні дослідження вуглецевих вставок показують, що зі зміною умов контакту змінюються як коефіцієнт тертя, так і інтенсивність зношування, а на поверхні можуть одночасно реалізовуватися абразивні й адгезійні механізми [1, с. 290; 3, с. 59]. Тому при розробленні нового матеріалу принципове значення має не лише формування його складу, а й пряме порівняння з серійним матеріалом за однакових умов випробування.

Метою роботи є експериментальна порівняльна оцінка зносостійкості розробленого композиційного та заводського матеріалів контактних вставок за величиною накопиченого лінійного зносу залежно від пройденого шляху тертя.

Для дослідження використовували зразок № 1 з розробленого композиційного матеріалу та зразок № 2 із заводського матеріалу контактної вставки. Порівняльні випробування проводили за однакових режимів. Для контролю зношування на робочій поверхні формували штучну базу у вигляді лунки з відомою геометрією. У міру видалення поверхневого шару геометричні розміри бази змінювалися, що давало змогу визначати величину лінійного зносу.

Після кожного контрольованого етапу поверхню очищали від продуктів зношування, а діаметр лунки вимірювали у двох взаємно перпендикулярних напрямках із подальшим усередненням. Геометричні параметри визначали за допомогою горизонтального компаратора ІЗА-2.

Контроль виконували на дев’яти послідовних етапах. Тривалість випробувань змінювалася від 5 до 85 хв, кількість циклів – від 1400 до 23800, а відповідний шлях тертя – від $28 \cdot 10^3$ до $476 \cdot 10^3$ мм. Експериментальні дані наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Результати порівняльних випробувань матеріалів на зношування

Шлях тертя, 10^3 мм	Кількість циклів	Розроблений матеріал, мм	Заводський матеріал, мм
28	1 400	0,0122	0,0125
84	4 200	0,0273	0,0377
140	7 000	0,0377	0,0526
196	9 800	0,0475	0,0545
252	12 600	0,0505	0,0550
308	15 400	0,0585	0,0605
364	18 200	0,0605	0,0650

Аналіз результатів показує, що для обох матеріалів зі збільшенням шляху тертя відбувається накопичення лінійного зносу, однак його темп не є постійним. Найінтенсивніше зростання спостерігається на початковій та перехідній стадіях, після чого приріст поступово зменшується. У всіх контрольних точках знос розробленого матеріалу не перевищує відповідного значення для заводського зразка.

На першому етапі при шляху $28 \cdot 10^3$ мм результати практично однакові: 0,0122 мм для розробленого та 0,0125 мм для заводського матеріалу. Абсолютна різниця становить 0,0003 мм, або 2,4 % відносно заводського зразка. Після формування фрикційного контакту відмінність різко зростає. При $84 \cdot 10^3$ мм отримано 0,0273 та 0,0377 мм відповідно, тобто зменшення зносу становить 27,6 %. При $140 \cdot 10^3$ мм значення дорівнюють 0,0377 і 0,0526 мм, а максимальний встановлений ефект досягає 28,3 %.

Подальше напрацювання супроводжується зближенням кривих. При $196 \cdot 10^3$ мм зменшення зносу становить 12,8 %, при $252 \cdot 10^3$ мм – 8,2 %, а при $308 \cdot 10^3$ мм – 3,3 %. Після цього різниця дещо зростає: при $364 \cdot 10^3$ мм вона становить 6,9 %, а при $420 \cdot 10^3$ мм – 7,7 %. На завершальному етапі, після 23800 циклів і $476 \cdot 10^3$ мм шляху тертя, накопичений лінійний знос розробленого матеріалу становить 0,0623 мм проти 0,0675 мм для заводського.

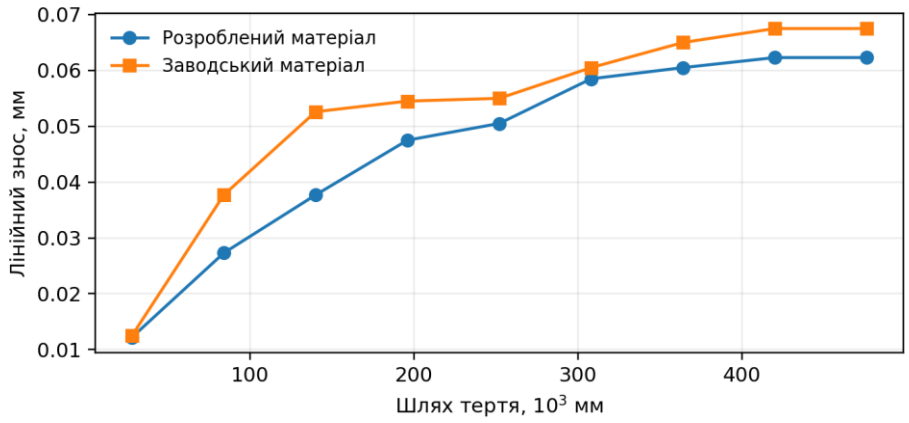

Рис. 1. Залежність лінійного зносу розробленого та заводського матеріалів контактних вставок від шляху тертя

Графічне представлення результатів (рис. 1) показує різну кінетику припрацювання двох матеріалів. На початку криві розташовані близько, далі крива заводського матеріалу зростає інтенсивніше, внаслідок чого формується найбільша різниця в діапазоні $84–140 \cdot 10^3$ мм. На пізніх стадіях темп накопичення зносу обох зразків знижується. Така форма залежності свідчить, що оцінювання матеріалу лише за однією кінцевою точкою не відображає особливостей його поведінки протягом усього періоду випробування.

Відносне зменшення зносу визначали за відношенням різниці між зносом заводського і розробленого матеріалів до зносу заводського матеріалу. Для кінцевої точки абсолютне зменшення становить 0,0675–0,0623=0,0052 мм, а відносне – 7,7 %. Отже, навіть після зближення кривих на стадії стабілізації розроблений композиційний матеріал зберігає перевагу.

Одержаний результат узгоджується із загальною проблематикою матеріалів струмознімальних елементів. У дослідженнях вуглецевих вставок показано суттєву залежність зношування від умов контакту та формування поверхневих шарів [3, с. 60]. Для контактної пари електротранспорту також встановлено, що матеріал вставки істотно впливає на контактні напруження та прогнозований знос [4, с. 31]. Водночас наведені в цій роботі дані отримано безпосередньо для розробленого композиційного матеріалу і заводського аналога за єдиною лабораторною методикою, тому вони дають кількісну оцінку ефекту від зміни матеріалу.

Слід враховувати, що лабораторний показник накопиченого лінійного зносу характеризує передусім механічну складову працездатності матеріалу в заданих умовах. Експлуатаційна довговічність контактної вставки в реальній системі струмознімання додатково залежить від струмового навантаження, нагрівання, стану контактного проводу, забруднення, вологості, можливого іскріння та динаміки притискання. Саме тому отримане зниження зносу слід розглядати як підтвердження підвищеної лабораторної зносостійкості, а не як прямий прогноз ресурсу вставки у кілометрах пробігу.

Таким чином, експериментальна крива накопичення зносу може бути використана як кількісна характеристика ефективності розробленої композиції на різних стадіях напрацювання. Максимальний ефект 27,6–28,3 % характеризує перехідну стадію, а кінцеві 7,7 % – збережену перевагу після тривалого лабораторного випробування. Сукупність цих двох показників є більш інформативною, ніж наведення лише кінцевого значення, оскільки відображає як найбільший потенціал матеріалу, так і його поведінку після стабілізації фрикційного контакту.

Отримана перевага розробленого матеріалу має розглядатися разом з іншими функціональними показниками контактної вставки. Зниження механічного зносу саме по собі не є достатнім, якщо матеріал має надмірний електричний опір або інтенсивно зношує контактний провід. Тому результат цієї роботи є складовою комплексної оцінки композиційного матеріалу. Він підтверджує, що зміна складу не призвела до погіршення зносостійкості порівняно із заводським аналогом, а навпаки забезпечила вимірюваний позитивний ефект.

Для оцінювання відтворюваності ефекту в подальших дослідженнях доцільно доповнити лінійний критерій вимірюванням масового або об’ємного зносу, профілографуванням доріжки та статистичною обробкою серії повторних випробувань. Це дозволить окремо оцінити розсіювання результатів, геометрію зони руйнування та зв’язок між накопиченим лінійним зносом і фактичним об’ємом видаленого матеріалу. Разом з тим для поставленого завдання порівняльного ранжування двох матеріалів використана методика є інформативною, оскільки обидва зразки випробовувалися та вимірювалися за однаковою процедурою.

Водночас результати не слід безпосередньо переносити на високошвидкісний струмознімальний контакт. У дослідженнях систем «вуглецева вставка – мідний контактний провід» встановлено, що електричний струм, дугові явища та температурний стан можуть істотно змінювати інтенсивність і механізм зношування [1, с. 289; 2, с. 49]. У представленому порівняльному експерименті ці фактори не були критеріями варіювання, тому отриманий результат характеризує відносну механічну зносостійкість матеріалів у прийнятих лабораторних умовах.

Порівняння з опублікованими даними підтверджує доцільність саме поетапного аналізу. У роботах з вуглецевими струмознімальними матеріалами показано, що зношування змінюється внаслідок перебудови поверхневого шару, накопичення продуктів зношування та зміни механізмів контакту [1, с. 290; 3, с. 60]. Тому нелінійність експериментальних кривих є фізично обґрунтованою ознакою еволюції фрикційної системи, а не недоліком вимірювань.

З практичної точки зору важливо, що перевага розробленого матеріалу зберігається не лише на ранній стадії, а й наприкінці випробування. Кінцеві 0,0623 мм проти 0,0675 мм означають, що після тривалого напрацювання поверхневий шар нового матеріалу не переходить у режим прискореного руйнування порівняно із заводським аналогом. Для контактних елементів це принципово, оскільки матеріал повинен забезпечувати стабільність не в окремій точці, а протягом значного шляху ковзання.

Особливо показовим є інтервал $84–140 \cdot 10^3$ мм. За однакового шляху тертя накопичений знос розробленого зразка становить відповідно 72,4 та 71,7 % від зносу заводського матеріалу. Отже, у перехідний період після припрацювання різниця між матеріалами є не випадковою локальною флуктуацією, а стійкою тенденцією, яка відтворюється у двох послідовних контрольних точках. Після $196 \cdot 10^3$ мм відносний ефект зменшується, проте знак різниці не змінюється в жодній точці експерименту.

Для інтерпретації отриманої залежності доцільно розділити процес на три умовні стадії. Перша відповідає початковому припрацюванню до $28 \cdot 10^3$ мм, коли різниця між матеріалами є мінімальною. На цій стадії контакт формується на вихідній мікрогеометрії поверхонь, тому результат значною мірою визначається локальними виступами, початковим руйнуванням поверхневого шару та формуванням продуктів зношування. Друга стадія охоплює приблизно $84–196 \cdot 10^3$ мм і характеризується найбільш вираженою перевагою розробленого матеріалу. Саме тут можна говорити про сформований фрикційний контакт, у якому починають проявлятися властивості об'єму та структури матеріалу. Третя стадія відповідає подальшому напрацюванню, коли швидкість приросту зносу зменшується і криві поступово зближуються.

Проведені випробування встановили нелінійну закономірність накопичення лінійного зносу розробленого і заводського матеріалів у діапазоні шляху тертя $28–476 \cdot 10^3$ мм. Найбільша перевага розробленого матеріалу проявилася після формування фрикційного контакту: при $84–140 \cdot 10^3$ мм зменшення зносу становило 27,6–28,3 %. Після подальшого напрацювання різниця зменшилася, однак при максимальному шляху тертя $476 \cdot 10^3$ мм знос розробленого матеріалу залишився на 7,7 % нижчим. Це підтверджує доцільність застосування розробленої композиції як матеріалу контактних вставок та обґрунтовує подальше дослідження механізмів формування поверхневих шарів і поведінки матеріалу в умовах ковзного електричного контакту.

Додатково кінетика зносу дозволяє оцінити не тільки абсолютну перевагу, а й характер стабілізації процесу. Для розробленого матеріалу приріст між точками 420 і $476 \cdot 10^3$ мм практично відсутній, тоді як кінцеве значення залишається нижчим за заводський аналог. Це може бути ознакою формування відносно стабільного поверхневого стану після тривалого припрацювання. Для підтвердження такого припущення необхідні окремі морфологічні та профілометричні дослідження, тому в межах цієї роботи воно розглядається лише як напрям подальшої інтерпретації.

Важливо також, що використаний критерій дає змогу порівнювати матеріали без прив'язки до їх початкової товщини або форми готової вставки. Накопичений лінійний знос характеризує зміну робочої поверхні в однаковій геометричній базі, а тому є зручним для лабораторного ранжування композицій на етапі матеріалознавчого відбору. Подальший перехід від такого ранжування до прогнозування експлуатаційного ресурсу потребує врахування реального контактного тиску, струмового навантаження та швидкості руху.

Отримані дані можуть бути використані як експериментальна база для подальшого вдосконалення складу композиційного матеріалу. Зокрема, порівняння кривих зносу для серії складів дозволить визначати не лише мінімальний кінцевий знос, а й тривалість припрацювання та стабільність процесу на пізніх стадіях. Такий підхід є доцільним для контактних вставок, для яких важливо поєднати ресурс, електропровідність і мінімальний негативний вплив на контактний провід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ding T., Chen G. X., Bu J., Zhang W. H. Friction and wear behavior of pantograph strips sliding against copper contact wire with electric current. AASRI Procedia. 2012. Vol. 2. P. 288–292. DOI: 10.1016/j.aasri.2012.09.048.
2. Bucca G., Collina A. Electromechanical interaction between carbon-based pantograph strip and copper contact wire: A heuristic wear model. Tribology International. 2015. Vol. 92. P. 47–56. DOI: 10.1016/j.triboint.2015.05.019.
3. Hu Y., Dong B., Huang H., Chen G., Wu G., Gao G. Friction and wear behavior of carbon strip/contact wire. Journal of Traffic and Transportation Engineering. 2016. Vol. 16, No. 2. P. 56–63. DOI: 10.19818/j.cnki.1671-1637.2016.02.007.
4. Kovtun O., Dykha O. Friction and wear of current-transmitting contact elements of electric transport with the use of metal-graphite composite materials. Problems of Tribology. 2023. Vol. 28, No. 4/110. P. 28–35. DOI: 10.31891/2079-1372-2023-110-4-28-35.

ECOLOGY AND ENVIRONMENTAL PROTECTION TECHNOLOGIES

УДК 332.3: 504.54: 355.01(477.52)

Скляр Вікторія Григорівна
доктор біологічних наук, професор
Капінос Наталія Олександрівна
доктор економічних наук, доцент
Скляр Юрій Леонідович
кандидат біологічних наук, доцент
Ярощук Роман Анатолійович
кандидат сільськогосподарських наук, доцент
Сумський національний аграрний університет
м. Суми, Україна

ЕКОЛОГІЧНА ЦІННІСТЬ БАЛКОВИХ СИСТЕМ У КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Анотація. Досліджено підходи до оцінювання земельно-ресурсного потенціалу територіальних громад, постраждалих від воєнних дій, з урахуванням довоєнної екологічної цінності природних територій. На прикладі Юнаківської територіальної громади Сумської області проаналізовано просторово-часові зміни стану земель за матеріалами Sentinel-2 та узагальнено результати польових досліджень балкової системи біля с. Басівка до широкомасштабної воєнної агресії рф. Охарактеризовано видове різноманіття, мозаїчність рослинного покриву, процеси природного самозаліснення та наявність видів із природоохоронним статусом. Обґрунтовано значення довоєнних даних як референтного рівня для оцінювання воєнної трансформації природних комплексів. Визначено необхідність диференційованого підходу до повоєнного відновлення земель із урахуванням їх екологічної, відновної та потенційної природоохоронної цінності.

Ключові слова: земельно-ресурсний потенціал, воєнний вплив, повоєнне відновлення, природні території, біорізноманіття, природне самозаліснення, територіальні громади.

Повномасштабні воєнні дії зумовлюють комплексну трансформацію земельно-ресурсного потенціалу територіальних громад [1]. Механічне порушення ґрунтового покриву, будівництво фортифікаційних споруд, пожежі, забруднення земель, зміна характеру землекористування та припинення господарської діяльності на значних площах визначають необхідність розроблення диференційованих підходів до їх повоєнного відновлення [2, 3]. При цьому оцінювання наслідків воєнного впливу не може обмежуватися лише визначенням масштабів фізичного пошкодження земель та витрат, необхідних для відновлення їх господарської продуктивності. Не менш важливим є врахування екологічної складової земельно-ресурсного потенціалу, зокрема цінності природних і напівприродних територій [4-6].

Особливого значення такий підхід набуває для прикордонних територіальних громад із переважно аграрною структурою землекористування. Балки, долини малих річок, лучні та лучно-степові ділянки формують у таких ландшафтах осередки природної рослинності, підтримують біорізноманіття, забезпечують просторову зв’язність природних комплексів та виконують низку регулювальних екосистемних функцій [6, 7]. Відповідно, їх цінність не може бути повною мірою визначена лише через можливість господарського освоєння земель.

Метою дослідження є обґрунтування необхідності врахування довоєнної екологічної цінності природних територій при оцінюванні земельно-ресурсного потенціалу громад, постраждалих від воєнних дій, та визначенні пріоритетних сценаріїв їх повоєнного відновлення.

Дослідження виконано на прикладі Юнаківської територіальної громади Сумської області [8]. Методична основа роботи поєднувала результати довоєнних польових досліджень рослинності й окремих компонентів біорізноманіття балкової системи біля с. Басівка, комплексне оцінювання її ландшафтної цінності та аналіз просторово-часових змін стану земель громади за матеріалами Sentinel-2. Такий підхід дає можливість зіставити зафіксовані характеристики природного комплексу до масштабного воєнного впливу із сучасними тенденціями трансформації землекористування.

Юнаківська територіальна громада розташована поблизу державного кордону України і належить до територій, які зазнали та зазнають інтенсивного впливу бойових дій. Аналіз супутникових матеріалів свідчить про поширення в її межах осередків загорянь, а також інших порушень земель, пов'язаних із воєнною діяльністю. Вплив війни супроводжується механічною трансформацією ґрунтового покриву та формує необхідність подальшої рекультивації, відновлення рослинності й ремедіації порушених земель. Порівняння супутникових зображень за 2023–2024 рр. також засвідчило істотне зменшення площ земель, на яких простежуються ознаки сільськогосподарського використання, що пов'язується з активізацією бойових дій у межах громади.

Одним із природних комплексів громади, досліджених до воєнного впливу, є балкова система на західній околиці с. Басівка. На момент польових досліджень (2019, 2020 рр) відповідна територія не була передана у власність чи користування. Характерною особливістю ділянки стало формування природного поновлення деревної рослинності та поступове самозаліснення. У складі поновлення були представлені груша звичайна (Pyrus communis L.), клен ясенелистий (Acer negundo L.), ясен звичайний (Fraxinus excelsior L.), яблуня лісова (Malus sylvestris Mill.) та чагарникові види.

Процеси самозаліснення невикористовуваних земель доцільно розглядати не лише як зміну типу рослинного покриву, але і як прояв природної відновної здатності екосистем. Дослідження, виконані в різних природних регіонах України, показують, що природне заростання виведених із сільськогосподарського використання земель деревною рослинністю може приводити до формування різновікових самосійних насаджень та супроводжуватися поступовим ускладненням їх структури [9]. Такі території із природним формуванням осередків лісової рослинності певних умов набувають значення осередків біорізноманіття й елементів екологічної зв'язності аграрного ландшафту [10-12]. Це дає підстави враховувати природне поновлення рослинності як один із індикаторів відновного потенціалу земель.

У балковій системі біля с. Басівка процеси самозаліснення відбувалися на тлі збереження відкритих лучно-степових угруповань. Серед найбільш поширених видів травостою відзначені *Elytrigia repens* (L.) Nevski, Festuca valesiaca Schleich. ex Gaudin, *Agrimonia eupatoria* L., *Festuca pratensis* Huds., Poa pratensis L., *Carex hirta* L., а на окремих ділянках – Calamagrostis epigeios (L.) Roth. Значну частку видового складу становило різнотрав'я. В цілому флористичне ядро дослідженої території складає близько 80 видів. Поєднання відкритих лучно-степових угруповань із поодинокими чагарниками та молодими деревами формувало мозаїчну просторову структуру природного комплексу.

Така структура рослинного покриву створювала сприятливі умови для птахів відкритих ландшафтів та різноманітних безхребетних. Серед виявлених представників членистоногих відзначені богомол звичайний (Mantis religiosa), товстоголовка-кома (Hesperia comma) та аргіопа Брюнніха (Argiope bruennichi), які включені до переліку видів, що потребують особливої охорони на території Сумської області [13]. Таким чином, цінність дослідженої балкової системи визначалася не окремим показником, а сукупністю характеристик – видовим різноманіттям, мозаїчністю рослинного покриву, проявом природних сукцесій та наявністю видів із природоохоронним статусом.

Важливим результатом попереднього комплексного дослідження стало також оцінювання ландшафтних характеристик території. Сумарний результат географо-естетичної та психолого-естетичної оцінки становив 18 балів, що відповідно до використаної методики [14] дозволило на час проведення досліджень рекомендувати ділянку як перспективну для створення об'єкта природно-заповідного фонду місцевого значення.

Такий підхід узгоджується із загальною практикою розвитку мережі природно-заповідних територій Сумської області, за якої підставою для надання природоохоронного статусу є встановлення цінності конкретних природних комплексів, наявності рідкісних видів та їх ролі у підтриманні регіональної екологічної мережі [15]. Зокрема, для території Сумщини обґрунтовано необхідність виявлення нових перспективних для заповідання ділянок як засобу посилення структурних елементів екологічної мережі [16, 17]. Актуальність такого напряму зберігається і нині.

Таким чином, ще до масштабного воєнного впливу балкова система біля с. Басівка могла розглядатися не як територіальний резерв для можливого господарського освоєння, а як природний комплекс із самостійною екологічною та потенційною природоохоронною цінністю. Після проведення польових досліджень територія громади зазнала суттєвого впливу воєнних дій. Наявна безпекова ситуація обмежує можливості повторного польового обстеження окремих ділянок. За таких умов довоєнні відомості про видовий склад, структуру рослинних угруповань, природне поновлення та природоохоронну цінність територій набувають значення референтного рівня**,** відносно якого після відновлення безпечного доступу може оцінюватися ступінь їх воєнної трансформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балюк С. А., Кучер А. В., Солоха М. О., Соловей В. Б. (2024). Оцінювання впливу збройної агресії РФ на ґрунтовий покрив України. Український географічний журнал. 2024. № 1. С. 7–18.
2. Соловей В. Б., Залавський Ю. В., Лебедь В. В., Солоха М. О., Кучер А. В. (2024). Методичні засади картографування наслідків мілітарної деградації ґрунтів на рівні територіальних громад. Український географічний журнал. 2024. № 4. С. 22–35. DOI: 10.15407/ugz2024.04.022.
3. Dorosh Y., Tarnopolskyi A., Dorosh Q., Kharytonenko R., Melnyk D. (2025). Scientific and methodological approaches to the classification of land affected by military actions in Ukraine. Land Management, Cadastre and Land Monitoring, 1, 4-17. https://doi.org/10.31548/zemleustriy2025.01.01
4. García-Feced C., Weissteiner C. J., Baraldi A., Paracchini M. L., Maes J., Zulian G., Kempen M., Elbersen B., Pérez-Soba M. (2015). Semi-natural vegetation in agricultural land: European map and links to ecosystem service supply. Agronomy for Sustainable Development**,** 35 (1), 273–283. DOI:10.1007/s13593-014-0238-1
5. Lange S., Mockford A., Burkhard B., Müller F., Diekötter T. (2023). As green infrastructure, linear semi-natural habitats boost regulating ecosystem services supply in agriculturally-dominated landscapes. One Ecosystem**,** 8. e108540. DOI: 10.3897/oneeco.8.e108540.
6. Yaroshenko N., Sherstiuk M., & Sherstiuk M. (2026). Ecosystem recovery pathways and lessons for Ukraine post-war restoration. Bulletin of Sumy National Agrarian University. The Series: Agronomy and Biology, 64(1), 17-28. https://doi.org/10.32782/agrobio.2026.1.2
7. Lindborg R., Hartel T., Helm A., Prangel E., Reitalu T., Ripoll-Bosch R. (2023). Ecosystem services provided by semi-natural and intensified grasslands: Synergies, trade-offs and linkages to plant traits and functional richness. Applied Vegetation Science, 26 (2). e12729. DOI: 10.1111/avsc.12729.
8. Географічна енциклопедія України: (у 3 т.). Т. 3. Київ, 1993. 480 с.
9. Zhezhkun A. M., Porokhniach I. V. (2025). Features of the formation of self-seeded Scots pine forests on abandoned agricultural lands in Eastern Polissia and the northeastern part of the Left-Bank Forest-Steppe of Ukraine. Forestry and Forest Melioration. 2025. № 147. С. 3–17. https://doi.org/10.33220/1026-3365.147.2025.3
10. Skliar V., Kovalenko I., Skliar Iu., Sherstiuk M. (2019). Vitality structure and its dynamics in the process of natural reforestation of *Quercus robur* L. *AgroLife Journal*. 8(1). 233-241. DOI: https://doi.org/10.17930/AGL2019131
11. Skliar V., Smoliar N., Kozak M., Liubynskyi O., Skliar Y. (2024). Ecological and cenotic features of natural regeneration of forests in the Left-Bank Polissya of Ukraine. Ukrainian Journal of Forest and Wood Science, *15*(2), 118. DOI:10.31548/forest/2.2024.118
12. Semak U. Y., Luchak I. P. (2025). Spontaneous forests as biodiversity conservation hotspots on abandoned agricultural lands. Bulletin of Sumy National Agrarian University. The Series: Agronomy and Biology, 62(4), 3-9. https://doi.org/10.32782/agrobio.2025.4.1
13. «Про заходи щодо посилення охорони рідкісних та зникаючих видів рослин, тварин і грибів, що підлягають особливій охороні на території Сумської області». Рішення Сумської обласної ради 11 сесії 6 скликання від 18.11.2011 р.
14. Методичні рекомендації щодо проведення естетичної оцінки території з метою заповідання (затверджено Наказом Державної служби заповідної справи, від 21.04.2006 р. за №3).
15. Заповідні скарби Сумщини (2001). Під загальною редакцією Т.Л.Андрієнко. Суми: Джерело, 208.
16. Злобін Ю.А., Панченко С.М., Скляр В.Г. (1994). Оцінка природно-заповідного фонду Сумської області. Заповідна справа в Україні на межі тисячоліть : матеріали всеукр. загальнотеорет. та наук.- практич. конф. (11-14 жовтня, 199 р., м. Канів). Канів, 1994, 51-54

17. Скляр В. Г., Скляр Ю. Л. (2014). Створення нових територій природно-заповідного фонду як важливий складник розбудови структурних елементів екомережі Поліської частини Сумської області. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Біологічні науки, (13(290)), 61–66.

INFORMATION TECHNOLOGIES AND SYSTEMS

УДК 004.056

Ланде Дмитро Володимирович
доктор технічних наук, професор,
завідувач кафедри інформаційної безпеки
Кузьмінський Віктор Сергійович
аспірант
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
м. Київ, Україна

ОЦІНЮВАННЯ СЛАБКИХ ТЕКСТОВИХ СИГНАЛІВ ДЛЯ ПРІОРИТИЗАЦІЇ ВРАЗЛИВОСТЕЙ

Анотація. Розглянуто використання слабких текстових сигналів у новинних повідомленнях для ранжування вразливостей за перспективою появи повідомлень про їх експлуатацію. Описано перехід від фіксованого словника до автоматичного виділення малочастотних словосполучень. У ретроспективних експериментах розширено покриття текстових ознак та отримано приріст якості ранжування на горизонті 30 днів відносно базової моделі. Визначено межі інтерпретації результатів і напрями подальшої перевірки.

Ключові слова: слабкі сигнали, кіберзагрози, CVE, аналіз текстів, EPSS, пріоритизація вразливостей.

Мета дослідження. Новинні повідомлення про вразливості містять відомості про технічні можливості, способи використання програмних помилок та зміни інтересу до окремих засобів атак. Для аналітика важливо визначити, які з цих відомостей потребують додаткової уваги. Мета роботи — оцінити, чи доповнюють характеристики слабких текстових сигналів уже наявні показники інформаційної уваги, текстового змісту та прогнозу експлуатації під час ранжування CVE.

Теоретичні засади. Методологічною основою аналізу публікацій є підхід до інформаційного потоку як об’єкта змістового й динамічного моніторингу. Дослідження моделей інформаційних потоків, контент-моніторингу та тематичної динаміки обґрунтовують аналіз змін у масивах публікацій [1, с. 45–53]. У межах лінгвістичного підходу до прогнозування часовий ряд інтерпретується як послідовність умовних слів, а прогноз ґрунтується на пошуку подібних N-грам [2, с. 16]. Ці праці становлять основу розгляду структури й часових змін інформації. У проведеному експерименті реалізовано власні ознаки текстового потоку; зазначений метод прогнозування числових рядів безпосередньо не застосовувався.

Слабкі сигнали розглядають як ранні й неповні ознаки можливих змін. Їхня «слабкість» пов’язана з віддаленістю інформації від попередніх знань спостерігача, що ускладнює сприйняття й інтерпретацію [3, с. 11]. Для їх виявлення у вебновинах застосовують частотні характеристики та часову динаміку ключових слів [4, с. 12543–12550], а оцінювання новизни може поєднувати рідкісність і віддаленість від наявної технологічної парадигми, представленої патентними даними [5, с. 59–76]. Окремо запропоновано автоматичне виявлення слабких сигналів у новинах на основі тематичного моделювання LDA та послідовного відбору тем і термінів для виявлення ранніх попереджувальних ознак [6].

Низька частота сама по собі не встановлює прогностичної цінності: рідкісна фраза може відображати і нову технічну можливість, і особливість викладу. У цій роботі малочастотні словосполучення є вимірюваними кандидатами у слабкі сигнали. Їхню корисність перевірено через додавання до моделі, яка вже враховує інформаційну увагу та наближене представлення змісту. Так оцінюється додатковий внесок рідкісності, зростання та поширення в межах конкретного корпусу.

Дані та організація експерименту. Дослідження проведено на корпусі кібербезпекових публікацій двох видавців із переважанням SecurityWeek. Навчальна вибірка містила 586 різних CVE за 2024 рік, основна оцінювальна — 464 інші CVE за квітень–вересень 2025 року. Для кожної CVE використано одну початкову дату прогнозу. Повторну перевірку проведено на 145 нових CVE за IV квартал 2025 року зі збереженням коефіцієнтів моделей і перетворень ознак, без перенавчання та зміни налаштувань.

Цільовою подією визначено наявність у VulnCheck датованого повідомлення про експлуатацію протягом наступних 30 або 90 днів. Ця дата характеризує повідомлення, а фактичний початок атак окремо не встановлювався. Для ознак враховано публікації, заявлені дати оприлюднення й модифікації яких передують прогнозу. Значення Exploit Prediction Scoring System (EPSS) отримано для попереднього дня. EPSS оцінює ймовірність експлуатації вразливості протягом наступних 30 днів [7]; у дослідженні його використано як вихідну ознаку та окремий орієнтир ранжування.

Формування текстових ознак. На початковому етапі перевірено фіксований словник із 24 термінів. Подальший варіант автоматично виділяє словосполучення з 2–4 слів у контексті до 300 символів з обох боків згадки CVE. Ідентифікатори CVE, числові конструкції та URL не включаються до фраз. Після врахування близьких дублікатів малочастотною вважається фраза, наявна щонайменше у двох різних текстах і не більш ніж в 1 % документів попередніх 90 днів.

Для кожної CVE обчислено частку малочастотних фраз, їхню середню обернену документну частоту (IDF), зростання частоти за останні 30 днів відносно попередніх 60 та частку фраз, представлених у кількох видавців. Поширення між видавцями враховується як окрема ознака; незалежність усіх повідомлень цим не встановлюється. Порівняно логістичні моделі з L2-регуляризацією на однакових вибірках. Базова модель містить EPSS, ознаки уваги, обсягу тексту й корпусу та компоненти текстового змісту. Розширена модель додатково містить характеристики рідкісності, зростання і поширення. Словник та перетворення текстового змісту отримано лише на навчальних даних.

Результати. Автоматичне виділення фраз розширило покриття ознак: у локальному контексті попередній словник спрацьовував для 18 із 464 тестових CVE, тоді як автоматичні малочастотні фрази виявлено для всіх 464. Це характеризує доступність лексичних кандидатів для обчислення ознак; їхню змістовну відповідність слабким сигналам ще потрібно уточнювати. Якість ранжування оцінено за Average Precision (AP): більше значення відповідає кращому розміщенню позитивних випадків у рейтингу. Результати оцінювання наведено нижче (табл. 1).

Таблиця 1

Якість ранжування CVE за показником AP

Вибірка та горизонт	Базова модель	База та ознаки слабких сигналів	EPSS окремо
Квітень–вересень 2025, 30 днів	0,1828	0,2268	0,0934
Квітень–вересень 2025, 90 днів	0,2244	0,2256	0,2016
IV квартал 2025, 30 днів	0,3088	0,3611	0,5141
IV квартал 2025, 90 днів	0,5608	0,5544	0,3124

База включає EPSS, увагу, обсяг тексту й корпусу та представлення змісту. Порівняння між моделями виконано в межах однакових вибірок.

На горизонті 30 днів додавання характеристик слабких сигналів підвищило AP базової моделі з 0,1828 до 0,2268. У повторній перевірці напрям зміни зберігся: 0,3088 → 0,3611. На 90 днях додатковий ефект був невеликим: у першій перевірці спостерігався незначний приріст, у повторній — невелике зниження. Отримані значення підтримують подальше вивчення короткострокового ранжування.

Оцінки мають пошуковий характер. У першому 30-денному тесті було 16 позитивних випадків, а 95 % інтервал різниці AP за часовим блоковим bootstrap становив від −0,0046 до 0,1459. У повторному тесті було лише два позитивні випадки; приріст визначався переміщенням одного з них із 17-го на 9-те місце. Кількість позитивних випадків серед перших 20 прогнозів після додавання ознак залишилася незмінною: шість у першій і два у повторній перевірці. EPSS окремо мав вищу AP на повторному 30-денному тесті. Отже, стійку перевагу над цим орієнтиром і практичний приріст за зазначеного обсягу перевірки ще належить встановити.

Інтерпретація також враховує повторне використання першого тестового періоду під час пошуку підходу та обмежене представлення видавців. Тексти отримано у 2026 році, тому заявлені дати не підтверджують доступність саме цих редакцій сторінок у минулому. Відсутність датованого повідомлення в цільовому вікні не доводить відсутності експлуатації.

Напрями подальшої роботи. Подальша робота спрямована на перевірку зафіксованого варіанта моделі на нових часових періодах і ширшому колі джерел із більшою кількістю позитивних подій. Передбачається уточнення змісту автоматично виділених фраз, щоб відокремити технічні передумови експлуатації від загальних журналістських конструкцій, а також перевірка походження передруків і доступності історичних редакцій тексту. Прикладний напрям — оцінювання користі ранжування за фіксованої кількості CVE, які аналітик може перевірити, з урахуванням хибних пріоритетів та часу випередження повідомлень.

Висновки. Проведені експерименти конкретизували спосіб вимірювання слабких текстових сигналів і розширили покриття ознак порівняно з фіксованим словником. На горизонті 30 днів зафіксовано покращення ранжування відносно моделі з EPSS, інформаційною увагою та текстовим змістом. Поточний результат є основою для подальшої перевірки додаткової прогностичної цінності й практичного застосування таких ознак у підтримці аналітика.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ланде Д. В. Аналіз інформаційних потоків у глобальних комп’ютерних мережах. Вісник Національної академії наук України. 2017. № 3. С. 45–53. https://doi.org/10.15407/visn2017.03.045.
2. Ланде Д. В., Юзефович В. В. Лінгвістичний підхід до прогнозування часових рядів. Реєстрація, зберігання і обробка даних. 2022. Т. 24, № 1. С. 13–22. https://doi.org/10.35681/1560-9189.2022.24.1.262673.
3. van Veen B. L., Ortt J. R. Unifying weak signals definitions to improve construct understanding. Futures. 2021. Vol. 134. Art. 102837. https://doi.org/10.1016/j.futures.2021.102837.
4. Yoon J. Detecting weak signals for long-term business opportunities using text mining of Web news. Expert Systems with Applications. 2012. Vol. 39, No. 16. P. 12543–12550. https://doi.org/10.1016/j.eswa.2012.04.059.
5. Kim J., Lee C. Novelty-focused weak signal detection in futuristic data: Assessing the rarity and paradigm unrelatedness of signals. Technological Forecasting and Social Change. 2017. Vol. 120. P. 59–76. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.04.006.
6. El Akrouchi M., Benbrahim H., Kassou I. End-to-end LDA-based automatic weak signal detection in web news. Knowledge-Based Systems. 2021. Vol. 212. Art. 106650. https://doi.org/10.1016/j.knosys.2020.106650.
7. FIRST. Exploit Prediction Scoring System (EPSS). https://www.first.org/epss/ (дата звернення: 06.10.2026).

PHILOLOGY AND JOURNALISM

DOI: https://doi.org/10.64828/conf-163-2026-4
УДК 314.1

Гоца Наталія Михайлівна
кандидат філологічних наук
Додатко Єлизавета Владиславівна
студенти
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА АМЕРИКАНСЬКОГО СЛЕНГУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Анотація. У статті досліджено особливості сучасного американського сленгу, його соціолінгвістичні, лінгвостилістичні та прагматичні характеристики, а також основні труднощі його перекладу українською мовою. Розглянуто функції сленгу в молодіжному та цифровому мовленні, його роль у вираженні емоцій, ідентичності та соціальної належності. Проаналізовано основні перекладацькі стратегії й лексико-семантичні трансформації, що забезпечують збереження змісту, стилістичного забарвлення та комунікативного ефекту сленгових одиниць.

Ключові слова: американський сленг, англійська мова, молодіжний сленг, покоління Z, переклад, лексико-семантичні трансформації, соціолінгвістика, лінгвокультурна адаптація.

Сучасний етап розвитку англійської мови характеризується активними змінами у складі її лексики, що значною мірою зумовлені соціальними, культурними та технологічними трансформаціями. Одним із найбільш динамічних пластів сучасної англійської лексики є сленг, який особливо активно функціонує у неформальному спілкуванні, молодіжному середовищі, соціальних мережах, кінематографі, серіалах, музиці та масовій культурі. Зростання ролі цифрової комунікації сприяє швидкому виникненню, поширенню та трансформації сленгових одиниць, унаслідок чого сленг стає важливим компонентом сучасного англомовного дискурсу [5, с. 441].

У лінгвістичних дослідженнях сленг розглядається як особливий пласт лексики, що функціонує переважно за межами усталених літературних норм і відображає динаміку суспільного мовлення. Його використання пов’язане не лише з прагненням мовця до неформальності, а й із необхідністю вираження емоцій, соціальної належності та міжособистісної близькості. За визначенням Т. Валюкевич, Д. Бірюкової та Н. Левчик, «сленг – це особливий пласт лексики, що формується поза межами традиційних мовних норм та відображає динаміку суспільного мовлення» [2, с. 116]. Отже, сленг доцільно розглядати не як випадковий набір нелітературних слів, а як закономірне явище мовної системи, яке реагує на зміни в суспільстві.

Історично поняття сленгу пов’язане з неформальними різновидами мовлення. А. Гудманян, І. Юшков та І. Баклан зазначають, що термін «сленг» походить з англійської мови та спочатку позначав мову маргінальних груп населення, а згодом набув ширшого значення й почав використовуватися для характеристики неформального спілкування всередині професійних та інших соціальних груп [4, с. 107]. Така еволюція поняття свідчить про поступове розширення сфери функціонування сленгу. У сучасній англійській мові сленгові одиниці вже не обмежуються мовленням окремих замкнених груп, а можуть поширюватися серед широкого кола носіїв мови.

Особливо помітною є роль сленгу в мовленні молоді. Молодіжний сленг є окремим пластом національної мови, що відображає особливості спілкування певної вікової групи та перебуває під значним впливом масової культури [6, с. 470]. Молоді люди активно використовують сленгові одиниці для того, щоб зробити комунікацію більш невимушеною, емоційною та наближеною до власного соціального середовища. Водночас сленг може виконувати функцію маркера покоління, оскільки окремі слова та вирази стають характерними саме для певного періоду розвитку суспільства.

Окремої уваги заслуговує сленг покоління Z, для мовлення якого характерний особливо високий рівень інтеграції неформальної лексики. Представники цього покоління значну частину комунікації здійснюють у цифровому середовищі, тому сленг швидко виникає та поширюється через соціальні мережі, відеохостинги, онлайн-ігри та месенджери. Дослідники наголошують, що соціальні мережі та відеоігри є важливими середовищами формування нових сленгових одиниць. Потреба у швидкому обміні інформацією сприяє появі скорочень, абревіатур, мемних висловів і різноманітних модифікацій уже наявних слів [2, с. 117].

Таким чином, цифровізація комунікації істотно впливає на темпи розвитку сленгу. Якщо раніше поширення нових мовних одиниць могло відбуватися відносно повільно, то сучасні інформаційні технології дають змогу окремому слову, виразу або мовному шаблону за короткий час стати відомим великій кількості користувачів. При цьому сленгові одиниці можуть змінювати значення, набувати нових відтінків або виходити з активного вжитку залежно від актуальних культурних тенденцій.

Динамічність є однією з основних характеристик сленгу. М. Ячечак визначає його як «динамічну і “живу” частину мови, яка постійно розвивається і адаптується до культурних та соціальних змін» [8, с. 515]. Саме ця властивість пояснює складність дослідження сучасного американського сленгу, адже його склад не є стабільним. Одні сленгізми швидко стають загальновживаними, інші зберігають вузьке соціальне або тематичне значення, а деякі поступово втрачають актуальність.

Функціонування сленгу в сучасному англомовному дискурсі пов’язане з виконанням низки комунікативних функцій. Насамперед він може використовуватися для вираження емоцій та суб’єктивного ставлення мовця. Сленгові одиниці часто надають висловлюванню більшої експресивності, допомагають передати схвалення, несхвалення, здивування, іронію, захоплення або інші емоційні реакції. Відповідно, заміна сленгової одиниці нейтральним словом у перекладі може призвести до послаблення емоційного ефекту оригіналу.

Не менш важливою є ідентифікаційна функція сленгу. Використовуючи характерну для певної групи лексику, мовець демонструє свою належність до відповідного соціального, вікового, професійного чи культурного середовища. На думку дослідників, сучасний сленг покоління Z є одним з інструментів соціальної ідентифікації та дозволяє учасникам певних груп швидко адаптуватися до змінного цифрового середовища [2, с. 114]. Отже, сленг може містити інформацію не лише про предмет повідомлення, а й про самого мовця та його комунікативне середовище.

Подібну позицію висловлює О. Матвійчук, яка зазначає, що використання сучасного сленгу в англійському дискурсі пов’язане, зокрема, з «вираженням емоцій, встановленням ідентичності та сигналізацією приналежності до певної групи чи субкультури» [6, с. 471]. Це означає, що під час перекладу сленгової лексики необхідно враховувати її багатофункціональність. Передача лише словникового значення може бути недостатньою, якщо сленгізм одночасно виконує експресивну, соціальну або прагматичну функцію.

Сленг також сприяє інтимізації комунікації та встановленню неформальних відносин між співрозмовниками. С. Щербина визначає його як лексичний пласт, що об’єднує слова й вирази, характерні для певних соціальних груп, і підкреслює його роль у неформальній комунікації, зокрема у встановленні міжособистісної близькості [7, с. 171]. У цьому аспекті сленг виступає не лише засобом передачі інформації, а й інструментом організації соціальної взаємодії.

С. Щербина також виокремлює ідентифікаційну, експресивну, інтегративну та прагматичну функції сленгу [7, с. 173]. Ідентифікаційна функція пов’язана з демонстрацією належності до певної групи, експресивна – з передачею емоційного ставлення, інтегративна –зі створенням відчуття спільності між учасниками комунікації, а прагматична –з досягненням певного комунікативного ефекту. Така багатофункціональність сленгу безпосередньо впливає на складність його перекладу.

Окремою проблемою є класифікація сучасного американського сленгу. Його різноманітність зумовлена тим, що сленгові одиниці виникають у різних соціальних і культурних середовищах. Частина лексики пов’язана з молодіжною культурою, частина –з професійними спільнотами, музикою, спортом, розвагами, інтернет-комунікацією та іншими сферами суспільного життя. Внаслідок цього значення конкретного сленгізму часто залежить від ситуації, у якій він використаний.

Саме контекстуальна залежність є однією з головних причин труднощів перекладу. О. Багацька та А. Посна наголошують, що багато сленгових виразів мають сильну залежність від контексту, тому їхнє значення може змінюватися залежно від ситуації та учасників спілкування [1, с. 20]. Отже, перекладачеві недостатньо встановити формальне значення окремої лексеми. Він має проаналізувати ширший контекст, комунікативну ситуацію, відносини між персонажами та мету використання відповідного вислову.

Проблема контексту особливо актуальна під час перекладу художніх і медійних текстів. У таких текстах сленг може характеризувати персонажа, його вік, соціальне оточення, емоційний стан або характер взаємодії з іншими героями. Якщо перекладач замінює сленгову одиницю нейтральним відповідником, інформація про персонажа може частково втрачатися. Таким чином, переклад має враховувати не тільки денотативне значення сленгізму, а й його стилістичне та прагматичне навантаження.

Важливою складовою проблеми є також культурна специфіка сленгу. Сленгові одиниці виникають у конкретному соціокультурному середовищі та можуть бути пов'язані з традиціями, популярною культурою, історичними подіями, медійними явищами або особливостями повсякденного життя. Тому дослівне перенесення сленгізму в український текст не завжди забезпечує його правильне сприйняття. Перекладач повинен визначити, яка інформація є принципово важливою для розуміння висловлювання українським читачем, а яка може бути адаптована.

У сучасній теорії перекладу питання збереження культурної специфіки є одним із центральних. Н. Гладуш зазначає, що вибір перекладацької стратегії часто полягає у вирішенні питання, чи необхідно зберігати культурну «інакшість» оригіналу, чи адаптувати текст до норм культури-реципієнта [3, с. 229]. Ця проблема особливо виразно проявляється у випадку сленгу, оскільки він часто є безпосереднім відображенням певного культурного та соціального середовища.

Таким чином, під час перекладу американського сленгу виникає необхідність досягнення балансу між збереженням іншомовної специфіки та зрозумілістю перекладеного тексту. Надмірна орієнтація на збереження форми може зробити висловлювання неприродним або незрозумілим для українського читача. Водночас повна адаптація може призвести до втрати американського соціокультурного колориту. Тому вибір конкретного способу перекладу має залежати від функції сленгізму в оригінальному тексті.

Ще одним важливим чинником є відмінність між англійською та українською мовними системами. Сленгові одиниці часто мають специфічну граматичну, словотвірну або фразеологічну структуру, яку неможливо безпосередньо відтворити українською мовою. Крім того, одна й та сама форма може мати різне стилістичне забарвлення у двох мовах. О. Багацька та А. Посна звертають увагу на те, що відмінності англійської та української мовних структур і граматичних правил можуть ускладнювати адаптацію сленгових виразів до українського контексту [1, с. 20].

Отже, переклад сленгу не може ґрунтуватися виключно на принципі формальної відповідності. Основним завданням перекладача стає відтворення функції та комунікативного ефекту сленгової одиниці. У цьому випадку перекладач виступає посередником між автором оригіналу та читачем перекладу. Як зазначають О. Багацька та А. Посна, він має передати авторський намір і контекст, оскільки вилучення або пом'якшення сленгу може змінити сприйняття тексту читачем [1, с. 20].

Відповідно, переклад сленгу доцільно розглядати як процес функціонально-прагматичної адаптації. Д. Дмитрошкін наголошує, що переклад сленгової лексики потребує не буквального, а функціонально-прагматичного підходу, оскільки пряме відтворення метафоричних образів може спричинити втрату смислу або емоційної оцінності [5, с. 449]. Тобто перекладач має орієнтуватися передусім на те, який ефект створює сленгізм в оригіналі та як цей ефект може бути відтворений у мові перекладу.

Результати дослідження американської сленгової лексики, представлені А. Гудманяном, І. Юшковим та І. Бакланом, демонструють переважання лексико-семантичних трансформацій у перекладі. За даними авторів, «переважна більшість досліджених американських сленгізмів зазнає лексикосемантичних трансформацій у перекладі (93 %)» [4, с. 111]. Натомість лише 7 % досліджених одиниць відтворюються за допомогою словникових відповідників [4, с. 111]. Це свідчить про обмеженість можливостей прямого перекладу сленгової лексики та необхідність застосування трансформаційних прийомів.

Серед лексико-семантичних трансформацій, за результатами цього дослідження, переважає модуляція, частка якої становить 79 %. Її використання пов'язане з пошуком функціональних аналогів сленгової лексики в українській мові. Мутація становить 21 % і передбачає зміну плану вираження, унаслідок чого в перекладі може відбуватися нейтралізація або метафоризація сленгової одиниці [4, с. 111]. Отримані результати підтверджують, що перекладачеві часто доводиться відмовлятися від буквального відтворення форми оригіналу заради збереження його змістового та стилістичного ефекту.

Показовим є те, що труднощі перекладу сленгу починаються вже на етапі встановлення його значення. А. Гудманян, І. Юшков та І. Баклан прямо зазначають, що «основні труднощі перекладу сленгових лексем пов'язані зі з'ясуванням їхнього значення» [4, с. 109]. Це пов'язано з багатозначністю сленгових одиниць, їхньою залежністю від контексту та швидкою зміною значень. Одна лексема може мати різне трактування в різних соціальних групах або комунікативних ситуаціях.

У зв'язку з цим адекватний переклад американського сленгу передбачає кілька взаємопов'язаних етапів. З огляду на зазначені особливості, процес перекладу американського сленгу можна представити як послідовність взаємопов'язаних етапів, кожен із яких спрямований на збереження змістового, стилістичного та прагматичного навантаження оригіналу (рис. 1.1).

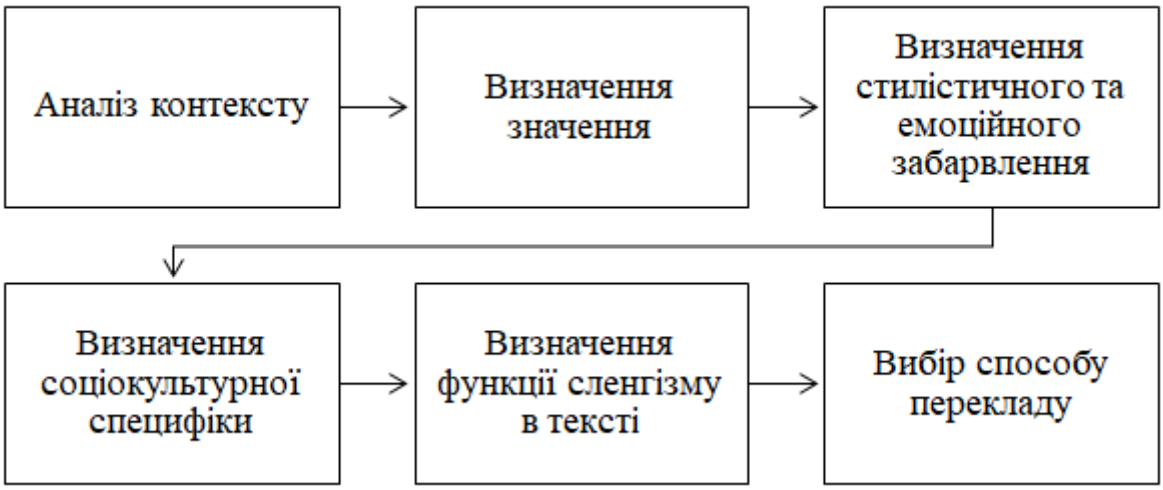

Рис. 1. Основні етапи перекладу американського сленгу українською мовою

Як показано на рис. 1, переклад американського сленгу передбачає комплексний аналіз мовної одиниці та її функціонування в конкретному контексті. Важливим є не лише встановлення лексичного значення сленгізму, а й визначення його стилістичного, емоційного та соціокультурного навантаження. На основі отриманих результатів перекладач обирає відповідний спосіб відтворення, орієнтуючись на збереження комунікативного ефекту оригіналу. Такий підхід дає змогу уникнути механічного буквального перекладу та забезпечити функціональну відповідність українського варіанта.

Аналіз наукових праць показує, що головними труднощами перекладу американського сленгу українською мовою є контекстуальна залежність значення, культурна специфіка, емоційно-експресивне забарвлення, соціальна маркованість та структурні відмінності між англійською й українською мовами [1, с. 20]. Унаслідок цього буквальний переклад часто не дає змоги зберегти функціональне навантаження оригінальної одиниці.

Найбільш доцільним підходом є орієнтація не лише на формальну відповідність, а передусім на функціональну еквівалентність. Застосування лексико-семантичних трансформацій, стилістично маркованих відповідників, фразеологічних замін, описово-функціонального перекладу та, за потреби, обмежених запозичень дає змогу зберегти основний зміст, емоційність і прагматичний ефект оригіналу [5, с. 449]. При цьому конкретний спосіб перекладу має визначатися контекстом і функцією сленгізму.

Таким чином, переклад американського сленгу українською мовою є складним багаторівневим процесом, у якому взаємодіють мовні та позамовні чинники. Адекватність перекладу залежить від здатності перекладача розпізнати не лише словникове значення сленгової одиниці, а й її соціокультурний контекст, емоційне забарвлення, комунікативну функцію та роль у формуванні стилю тексту. Саме тому сучасний переклад сленгу має ґрунтуватися на комплексному аналізі оригіналу та пошуку таких українських відповідників, які забезпечують максимально близький комунікативний ефект для читача перекладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Багацька О. В., Посна А. С. Класифікація сучасного американського сленгу та підходи до його перекладу. Слобожанський науковий вісник. Серія: Філологія. 2023. Вип. 3. С. 18-23.
2. Валюкевич Т. В., Бірюкова Д. В., Левчик Н. С. Лінгвостилістичні особливості англійського сленгу серед покоління Z. Вісник науки та освіти. 2025. № 3(33). С. 112-123.
3. Гладуш Н. Ф. Лінгвокультурна адаптація англомовних текстів у перекладі для українського читача. Закарпатські філологічні студії. 2025. № 1.41.С. 227-236.
4. Гудманян А., Юшков І., Баклан І. Відтворення семантики американської сленгової лексики українською мовою. Advanced Linguistics. 2024. №14. С.107-112.
5. Дмитрошкін Д. Е. Сучасний американський сленг: проблеми та стратегії перекладу. Innovations of modern science and education : The 4 th International scientific and practical conference (December 25-27, 2025) Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2025. С. 441-450.
6. Матвійчук О. Особливості вживання та функції сучасного сленгу в англомовному дискурсі. Scientific research in the modern world : The 7 th International scientific and practical conference (May 4-6 2023, Canada). 2023. С. 470-472.
7. Щербина С. Соціолінгвістичні особливості американського сленгу в контексті сучасної комунікативної парадигми. Міжкультурна комунікація і перекладознавство: точки дотику та перспективи розвитку : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (8 трав. 2026 р., Київ). 2026. Ч. 1. С. 170-173.
8. Ячечак М. І. Сленг як соціолінгвістичне явище: класифікація, функції та лінгвістичні особливості. Science, technology and global challenges : The 3 rd International scientific and practical conference (November 6-8 2025, Tokyo). 2025. С. 511-516.

PEDAGOGY AND EDUCATION

UDC 378.147:811.111

Karapetyan Liana
PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor
ZUNU Yerevan Educational and Scientific Institute
Yerevan, Armenia

DIDACTIC ADAPTATION OF AUTHENTIC TECHNICAL ENGLISH TEXTS FOR NON-LINGUISTIC STUDENTS IN COMPUTER ENGINEERING

Abstract

This paper investigates the theoretical principles and practical efficiency of adapting authentic technical English literature for non-linguistic undergraduate students majoring in Computer Engineering. Recognizing the gap between standard academic English textbooks and dynamic industry requirements, this study proposes a comprehensive, three-stage didactic adaptation model comprising macro-level (structural), micro-level (syntactic and lexical), and contextual (scaffolding) modifications. The primary goal is to optimize cognitive load while preserving the technical integrity and domain-specific terminology of the original texts. A 16-week empirical intervention involving 34 undergraduate engineering students was conducted to measure the impact of adapted materials on terminology acquisition, comprehension efficiency, and reading speed. The quantitative and qualitative findings confirm that structured didactic scaffolding significantly enhances reading comprehension speed and term retention compared to unadapted authentic documentation.

Keywords: ESP (English for Specific Purposes), authentic texts, didactic adaptation, computer engineering, pedagogical scaffolding, cognitive load theory, terminology retention.

1 Introduction

In the contemporary globalized engineering domain, proficiency in English as a Language for Specific Purposes (ESP) is no longer merely an auxiliary academic skill; it serves as an indispensable dimension of professional competence. For computer engineers, technical documentation, hardware specifications, system architecture designs, and software frameworks are overwhelmingly authored and updated in English. Consequently, the ability to read, analyze, and extract precise information from authentic technical documentation dictates a graduate's readiness for integration into international technology project teams and advanced research initiatives.

Despite the obvious necessity of authentic material exposure, conventional academic instruction in non-linguistic higher education institutions frequently relies on outdated ESP coursebooks. These textbooks often present artificially simplified, generic texts that fail to reflect the linguistic complexity, terminology, and structural features of real-world computing environments. Conversely, exposing undergraduate engineering students directly to unadapted authentic texts—such as API reference guides, open-source documentation, or technical RFC specifications—frequently results in severe cognitive overload. Unadapted texts are characterized by dense multi-noun compounds, complex passive constructions, implicit domain knowledge requirements, and highly specialized jargon.

This creates a pedagogical paradox: unadapted authentic texts are too linguistically and conceptually dense for intermediate-level students, whereas overly simplified pedagogical texts lack the professional authenticity required to build genuine language competence. To resolve this dilemma, educators must implement a structured framework for didactic adaptation.

This study formulates and empirically evaluates a three-stage adaptation model designed to bridge the gap between intermediate general language proficiency and complex professional communication. The primary research questions guiding this study are:

How can authentic technical English texts be syntactically and structurally modified without compromising their technical accuracy?

What impact does systematic didactic adaptation have on terminology retention and reading comprehension speed among Computer Engineering students?

2 Theoretical Framework and Literature Review

The Concept of Authenticity in ESP

The debate surrounding the role of authentic materials in English for Specific Purposes (ESP) has evolved significantly over recent decades. Classical literature on ESP methodology emphasizes that authentic texts provide learners with genuine models of professional discourse, exposing them to authentic communicative intent and natural syntax. Authentic texts foster intrinsic learner motivation by establishing a direct connection between language study and professional utility.

However, as highlighted in modern ESP methodology, authenticity is not a static property of a text, but an interactive relationship between the learner, the material, and the communicative context. An authentic text becomes pedagogically effective only when the learner possesses sufficient linguistic and background knowledge to process its underlying meaning. When the gap between text complexity and student proficiency is too wide, authenticity ceases to be an asset and becomes a psychological and cognitive barrier.

Cognitive Load Theory and the Input Hypothesis

The theoretical foundation of didactic adaptation rests at the intersection of Stephen Krashen's Input Hypothesis and John Sweller's Cognitive Load Theory.

Krashen's Input Hypothesis posits that language acquisition occurs most effectively when learners are exposed to "comprehensible input" represented by the formula i+1, where I reflects the learner's current language competence and +1 represents the next stage of linguistic challenge. If the material presented is at i+2 or i+3, the input becomes incomprehensible, impeding acquisition and inducing affective barriers such as anxiety and frustration.

Cognitive Load Theory provides a complementary cognitive mechanism explaining why unadapted texts fail. Sweller categorizes cognitive load into three types:

Intrinsic Load: The inherent difficulty of the technical content itself (e.g., understanding a distributed consensus algorithm).

Extraneous Load: The mental processing power wasted on interpreting unnecessarily convoluted sentence structures, archaic vocabulary, or poor formatting.

Germane Load: The productive cognitive effort directed toward processing information, forming mental models, and internalizing new vocabulary.

In unadapted technical texts, extraneous cognitive load is exceptionally high due to nested relative clauses, heavy passive voice usage, and dense passive nominalizations. The primary goal of didactic adaptation is to minimize extraneous cognitive load through syntactic smoothing and visual restructuring, thereby freeing working memory capacity for processing the intrinsic technical concepts and retaining professional terminology.

Scaffolding in Professional Pedagogical Contexts

In regional and European higher education contexts, the methodology of teaching ESP to engineering students has drawn heavily on the principles of pedagogical scaffolding. Pedagogical research underscores that teaching professional English to non-linguistic students must combine rigorous language instruction with domain-specific conceptual support. Scaffolding acts as a temporary supportive structure implemented by the instructor to assist students in completing tasks that would otherwise lie beyond their unassisted capacity. In the context of reading technical literature, scaffolding involves creating pre-reading glossaries, structural signposts, visual flowcharts, and targeted comprehension tasks that guide the student through the logical hierarchy of the text.

3 The Three-Stage Didactic Adaptation Model

To operationalize these theoretical principles, we developed a systematic, three-stage adaptation model. This model provides educators with clear guidelines for transforming raw technical documentation into pedagogically effective learning units:

Stage 1: Macro-Level Adaptation (Structural & Visual Layout)

Focus: Reorganizing the spatial and visual presentation of the text.

Key Operations: Visual segmentation into logical chunks; addition of informative subheadings; conversion of dense running prose into bulleted or numbered lists.

Informative Heading Insertion: Generic titles are replaced with descriptive subheadings that outline the specific subsystem or procedure described.

Visual Segmentation: Long narrative sections are divided into shorter logical chunks.

List Conversion: Complex conditional sequences or system prerequisites are converted from running prose into bulleted or numbered lists, facilitating immediate visual scannability.

Stage 2: Micro-Level Adaptation (Syntactic & Lexical Refinement)

Focus: Refining linguistic surface structures while preserving technical accuracy.

Key Operations: Sentence shortening and passive-to-active transformations; elimination of non-essential academic idioms; strict preservation of core domain terminology.

Syntactic Unpacking: Long compound-complex sentences containing multiple subordinate clauses are broken down into shorter, declarative sentences.

Voice Transformation: Where appropriate, passive constructions that obscure the agent of an action are converted into active voice instructions (e.g., "The packet is routed by the engine" → "The routing engine forwards the packet").

Lexical Streamlining: Obscure general academic idioms and redundant adverbial modifiers are eliminated, while core technical terms (e.g., latency, throughput, thread synchronization, garbage collection) remain completely untouched.

Stage 3: Contextual Adaptation (Pedagogical Scaffolding)

Focus: Integrating supportive learning tools around the modified text.

Key Operations: Pre-reading bilingual or monolingual glossaries; architectural diagrams and topological flowcharts; diagnostic post-reading analytical and problem-solving tasks.

Pre-Reading Term Glossaries: Key professional terms are extracted and defined before the text body, providing students with immediate lexical reference points.

Visual Mapping: Textual descriptions of workflows or hardware architectures are accompanied by block diagrams, network topologies, or flowcharts.

Analytical Post-Reading Tasks: Exercises move away from simple translation toward problem-solving activities, such as matching parameter errors, debugging code snippets based on text descriptions, or completing conceptual tables.

Exemplification of Adaptation Technique

To illustrate the practical execution of the three-stage model, consider the following comparative example based on a software system architecture overview.

Original Authentic Text (Unadapted):

"In the event that an unhandled exception occurs within the worker thread context during asynchronous database query execution, the transaction controller, having failed to receive an acknowledgment signal within the predefined timeout threshold, automatically initiates a rollback protocol, thereby restoring the database state to the last known consistent checkpoint while simultaneously emitting an error payload to the logging daemon."

Adapted Pedagogical Text:

Handling Asynchronous Database Exceptions

If an unhandled exception occurs in a worker thread during an asynchronous database query, the system triggers an automatic rollback. This process follows two main steps:

Transaction Rollback: The transaction controller waits for an acknowledgment signal. If the signal times out, the controller rolls back the database state to the last consistent checkpoint.

Error Logging: The system sends an error payload to the logging daemon for diagnostic review.

Key Technical Terms Preserved: worker thread, asynchronous database query, transaction controller, rollback protocol, checkpoint, error payload, logging daemon.

Through this adaptation, sentence length is reduced, the logical sequence is serialized into a numbered list, and syntactic density is reduced. However, all seven specialized computing terms are strictly retained, ensuring that professional authenticity is maintained.

4 Pedagogical Experiment and Methodology

Participants and Context

The empirical evaluation of the proposed model was conducted over a 16-week academic semester. The sample comprised 34 second-year undergraduate students majoring in Computer Engineering. All participants possessed an initial general English proficiency level corresponding to intermediate (B1 according to the CEFR framework), determined via a standardized diagnostic placement test administered prior to the study.

The students were divided into two equal groups:

Control Group (n = 17): Instructed using standard, unadapted authentic documentation extracted directly from developer manuals and technical online repositories.

Experimental Group (n = 17): Instructed using identical core technical topics, but processed through the three-stage didactic adaptation model.

Research Design and Procedure

Both groups attended two hours of specialized ESP instruction per week, covering eight core thematic modules (including Computer Architecture, Operating System Kernel Organization, Database Management Systems, Network Protocols, and Cybersecurity Essentials).

To measure the effectiveness of the adaptation framework, three primary quantitative metrics were recorded:

Terminological Retention Rate (%): Measured via bi-weekly vocabulary assessment tests requiring students to correctly identify, define, and contextualize specialized computing terms in technical scenarios.

Reading Processing Speed (Words Per Minute — WPM): Evaluated during timed reading sessions of unseen technical texts at weeks 1, 8, and 16.

Text Comprehension Accuracy (%): Evaluated through 10-item diagnostic comprehension tests accompanying each timed reading exercise, assessing both factual extraction and logical inference.

5 Results and Discussion

Quantitative Findings

The data collected over the 16-week intervention revealed marked differences in performance between the control group and the experimental group across all evaluated parameters:

Terminology Retention (%)

Control Group: Baseline (Week 1) — 52.4%; Midterm (Week 8) — 58.1%; Final (Week 16) — 61.5%.

Experimental Group: Baseline (Week 1) — 53.1%; Midterm (Week 8) — 72.6%; Final (Week 16) — 84.2%.

Reading Processing Speed (Words Per Minute — WPM)

Control Group: Baseline (Week 1) — 85 WPM; Midterm (Week 8) — 92 WPM; Final (Week 16) — 98 WPM.

Experimental Group: Baseline (Week 1) — 84 WPM; Midterm (Week 8) — 112 WPM; Final (Week 16) — 135 WPM.

Comprehension Accuracy (%)

Control Group: Baseline (Week 1) — 54.0%; Midterm (Week 8) — 60.2%; Final (Week 16) — 63.8%.

Experimental Group: Baseline (Week 1) — 55.2%; Midterm (Week 8) — 74.5%; Final (Week 16) — 86.4%.

Thus, the baseline measurements at Week 1 confirmed that both groups started with statistically equivalent language processing capabilities. However, by Week 16:

Terminology Retention: The experimental group achieved a mean retention rate of 84.2%, significantly outperforming the control group (61.5%).

Reading Speed: The experimental group expanded their reading speed by 60.7% (moving from 84 WPM to 135 WPM), whereas the control group improved by only 15.3% (moving from 85 WPM to 98 WPM).

Comprehension Accuracy: The experimental group achieved an average comprehension score of 86.4%, compared to 63.8% in the control group.

Discussion

The statistical results strongly corroborate the core tenets of Cognitive Load Theory. In the control group, students consistently reported feeling overwhelmed by complex, multi-clause syntax and long passive sequences. Their cognitive resources were consumed by basic sentence parsing, leaving insufficient memory capacity for lexical encoding and conceptual synthesis. As a result, their progress in vocabulary retention and reading speed remained marginal.

In contrast, the experimental group benefitted directly from the reduction in extraneous cognitive load. By presenting syntactically streamlined texts supported by structural formatting and pre-reading glossaries, the three-stage model enabled students to focus their primary mental processing power on understanding technical logic and internalizing specialized vocabulary.

Furthermore, qualitative feedback gathered through end-of-term student questionnaires indicated a substantial rise in learning confidence among participants in the experimental group. Students noted that the adapted texts felt “accessible yet professional,” preparing them to handle complex developer documentation without experiencing severe language anxiety.

6 Conclusion

The didactic adaptation of authentic technical literature represents a highly effective pedagogical strategy for teaching English to undergraduate students in Computer Engineering. Rather than viewing authenticity as an all-or-nothing choice between raw developer documentation and simplified textbook prose, educators can utilize a structured adaptation methodology to balance linguistic accessibility with professional relevance.

The three-stage adaptation model formulated in this study—incorporating structural reorganization at the macro-level, syntactic streamlining at the micro-level, and pedagogical scaffolding at the contextual level—successfully reduces extraneous cognitive load while preserving core industry terminology. The empirical findings demonstrate that students exposed to adapted authentic materials achieve significantly higher terminology retention rates, faster reading speeds, and superior conceptual comprehension compared to those working with raw authentic texts.

Integrating this adaptation framework into university ESP curricula provides non-linguistic engineering students with a reliable bridge toward full professional language autonomy, equipping them with the linguistic skills necessary for modern technical careers.

REFERENCES:

1. Harmer J. (2023). The Practice of English Language Teaching (6th ed.). Pearson Education.
2. Esteras S. R. (2021). Infotech: English for Computer Users (Updated ed.). Cambridge University Press.
3. Hockly N. (2022). Designing Blended Learning Courses for English Language Teaching. Pavilion Publishing and Media.
4. Тарнопольський О. Б. (2006). Методика навчання студентів вищих навчальних закладів англійської мови для спеціальних цілей (ESP). Ленвіт.
5. Dudley-Evans T., & St John, M. J. (1998). Developments in English for Specific Purposes: A multi-disciplinary approach. Cambridge University Press.
6. Krashen S. (1985). The Input Hypothesis: Issues and Implications. Laredo Publishing Company.

УДК 373.5.016:51

Літвінчук Катерина Миколаївна
здобувачка освітнього ступеня магістра
Чепок Ольга Олегівна
кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
м. Одеса, Україна

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАВДАНЬ З ТЕМИ «ФУНКЦІЇ» ПРИ ПІДГОТОВЦІ ДО НМТ З МАТЕМАТИКИ

Анотація. Розглянуто методичні підходи до формування в учнів умінь розв'язувати завдання на функції та їхні властивості під час підготовки до національного мультипредметного тесту з математики. Основну увагу приділено встановленню взаємозв'язків між аналітичним і графічним способами задання функції, визначенню її області визначення та множини значень, виконанню перетворень графіків і застосуванню похідної до дослідження властивостей. На конкретних прикладах обґрунтовано доцільність послідовного аналізу обмежень, використання опорних точок графіка та дослідження монотонності функцій. Розкрито методичні особливості розмежування понять критичної точки, точки екстремуму та найбільшого і найменшого значень функції на відрізку. Окреслено способи попередження типових помилок і запропоновано послідовність роботи із завданнями, яка передбачає перехід від пояснення способу розв'язування до його самостійного застосування.

Ключові слова: функція, НМТ з математики, область визначення, множина значень, графік функції, похідна функції, методика навчання математики.

Поняття функції посідає центральне місце у курсах алгебри та початків аналізу закладів загальної середньої освіти, оскільки забезпечує вивчення залежностей між величинами й об'єднує матеріал про рівняння, нерівності, графіки та елементи диференціального числення. Засвоєння цього поняття передбачає розуміння функції як відповідності між елементами множин, а також уміння встановлювати її властивості за різних способів задання. Тому під час підготовки до НМТ з математики необхідно організовувати роботу так, щоб учень міг переходити від формули до графіка, від графіка до словесного опису властивостей і використовувати отримані висновки для розв'язування завдань [1; 2].

Труднощі в опрацюванні функціонального матеріалу можуть виникати через недостатню узгодженість обчислювальних умінь і розуміння властивостей функції. Наприклад, учень може правильно виконувати алгебраїчні перетворення, але не враховувати обмеження на аргумент або не розрізняти значення аргументу та відповідне значення функції. Відповідно, методика підготовки має передбачати пояснення змісту кожної дії, обґрунтування вибору способу розв'язування та перевірку отриманої відповіді.

Мета роботи полягає в систематизації методичних прийомів розв'язування завдань на функції та їхні властивості й розкритті особливостей застосування цих прийомів у процесі підготовки до НМТ з математики. Розглянемо їх у послідовності, що відповідає логіці вивчення функціонального матеріалу: визначення допустимих значень аргументу, установлення множини значень, аналіз і перетворення графіків, дослідження функцій за допомогою похідної. Шкільні підручники становлять теоретичну основу такої роботи [1; 2], а посібники для підготовки до ЗНО та НМТ забезпечують матеріал для добору тренувальних завдань [3–5].

Початковим етапом дослідження функції, заданої формулою, є визначення її області визначення. Методично доцільно навчати учнів аналізувати структуру виразу та встановлювати умови, за яких кожна з його складових має зміст. Зокрема, знаменник дробу має бути відмінним від нуля, підкореневий вираз кореня парного степеня має бути невід'ємним, а аргумент логарифма має бути додатним. Якщо вираз містить кілька таких складових, відповідні умови повинні виконуватися одночасно. Отже, область визначення знаходять як перетин множин розв'язків усіх установлених обмежень [1; 3; 4].

Приклад 1. Знайти область визначення функції $f(x) = \dfrac{\sqrt{x-1}}{x-3}$.

Розв'язання. Наявність квадратного кореня передбачає умову $x - 1 \geq 0$, а наявність знаменника передбачає умову $x - 3 \neq 0$. Таким чином, допустимими є всі числа $x \geq 1$, крім $x = 3$. Отже, $D(f) = [1;\ 3) \cup (3;\ +\infty)$. ■

Під час пояснення цього завдання необхідно звернути увагу на різні причини включення або виключення граничних значень. Число 1 належить області визначення, оскільки квадратний корінь із нуля існує, а знаменник за цього значення не дорівнює нулю. Число 3 виключається, оскільки ділення на нуль не визначене. Такий розбір допомагає пов'язати запис відповіді з математичним змістом обмежень.

Приклад 2. Знайти область визначення функції $g(x) = log_2(x - 1) + \sqrt{5 - x}$.

Розв'язання. Для існування логарифма необхідно, щоб виконувалась умова $x - 1 > 0$, тобто $x > 1$. Квадратний корінь визначений за умови $5 - x \geq 0$, звідки $x \leq 5$. Обидві умови виконуються при $1 < x \leq 5$, тому $D(g) = (1;\ 5]$.

Порівняння наведених прикладів дає змогу пояснити, чому для аргументу логарифма використовують строгу нерівність, а для підкореневого виразу – нестрогу. Доцільно також запропонувати учням перевірити граничні значення безпосередньою підстановкою у вихідну формулу. Така перевірка сприяє усвідомленому використанню круглих і квадратних дужок у записі проміжків.

Наступним етапом є визначення множини значень функції. На відміну від області визначення, її встановлення часто потребує використання властивостей базових функцій, оцінювання виразів або аналізу графіка. Учням необхідно пояснювати, що знайдені верхня та нижня межі ще не завжди повністю визначають множину значень: слід з'ясувати, чи досягаються ці межі та чи набуває функція всіх проміжних значень [1; 2].

Наприклад, для функції $h(x) = 2 - 3\sin x$ можна використати відомий факт про обмеження значень функції $y = \sin x$, а саме $-1 \leq \sin x \leq 1$. Після множення обох частин нерівності $-1 \leq \sin x \leq 1$ на −3 та додавання 2 одержуємо $-1 \leq h(x) \leq 5$. Оскільки синус набуває всіх значень із відрізка $[-1;\ 1]$, функція h набуває всіх значень із відрізка $[-1;\ 5]$. Отже, $E(h) = [-1;\ 5]$. Під час розв'язування важливо пояснити зміну напрямку нерівностей при множенні на від'ємне число та перевірити відповідність крайніх значень: при $\sin x = 1$ маємо $h(x) = -1$, а при $\sin x = -1$ маємо $h(x) = 5$. ■

Дослідження властивостей функції доцільно доповнювати аналізом її графіка. Графічний спосіб дає можливість наочно встановлювати нулі функції, проміжки знакосталості й монотонності, найбільші та найменші значення. Для формування відповідних умінь необхідно поєднувати побудову графіків за формулами із завданнями на розпізнавання формули за графіком та пояснення його характерних ознак [1; 3].

Під час вивчення перетворень графіків доцільно використовувати відповідність між координатами точок початкового й отриманого графіків. Зокрема, для функції $y = a \cdot f(x - b) + c$, де $a \neq 0$, точка $(u;\ f(u))$ переходить у точку $(u + b;\ a \cdot f(u) + c)$. Такий запис дозволяє обґрунтувати напрям горизонтального перенесення, зміну ординати та положення опорних точок. При цьому паралельне перенесення й відбиття необхідно відрізняти від розтягнення та стискання: останні загалом не зберігають відстаней між точками й тому не є рухами.

Приклад 3. Дослідити функцію $y = -2(x - 1)^2 + 3$, використовуючи перетворення графіка $y = x^2$.

Розв'язання. Графіком функції $y = x^2$, як відомо, є парабола. Заміна x на $x - 1$ відповідає перенесенню параболи на одну одиницю вправо. Множення значень функції на −2 зумовлює розтягнення вздовж осі ординат у два рази та відбиття відносно осі абсцис. Додавання числа 3 відповідає перенесенню графіка на три одиниці вгору. Отримана парабола має вершину (1; 3), вісь симетрії x = 1 і гілки, спрямовані вниз.

З опису графіка випливає, що область визначення функції є множина дійсних чисел $\mathbb{R}$, а множиною значень є проміжок $(-\infty; 3]$. Функція зростає на проміжку $(-\infty; 1]$ і спадає на проміжку $[1; +\infty)$. Її найбільше значення дорівнює 3 та досягається при x = 1. Нулі функції знаходять із рівняння $-2(x-1)^2 + 3 = 0$, звідки $x = 1 \pm \sqrt{3/2}$. ■

Продовженням цього завдання може бути розв'язання найпростішого завдання з параметром, наприклад, визначення кількості розв'язків рівняння $-2(x-1)^2 + 3 = m$. Його розв'язки відповідають абсцисам точок перетину параболи з прямою $y = m$. Тому при m < 3 рівняння має два розв'язки, при m = 3 – один, а при m > 3 – жодного. Отже, властивості побудованого графіка функції $y = -2(x-1)^2 + 3$ стають підставою для розв'язування завдання з параметром.

Окремої уваги потребують перетворення графіків, пов'язані з модулем. Учні мають розрізняти функції $y = |f(x)|$ та $y = f(|x|)$, оскільки в першому випадку модуль застосовується до значення функції, а в другому – до її аргументу. Для побудови $y = |f(x)|$ частину графіка, розташовану нижче осі абсцис, відбивають відносно цієї осі. Для побудови $y = f(|x|)$ зберігають частину початкового графіка при $x \geq 0$ і симетрично відображають її відносно осі ординат.

Приклад 4. Порівняти графіки функцій $y = |x^2 - 1|$ та $y = (|x|)^2 - 1$.

Розв'язання. Оскільки $x^2 - 1 \leq 0$ при $|x| \leq 1$, перша функція на цьому проміжку задається формулою $y = 1 - x^2$, а при |x| ≥ 1 – формулою y = x² − 1. Отже, її графік отримують відбиттям частини параболи, розташованої нижче осі абсцис. Для другої функції маємо (|x|)² = x², тому її графік збігається з графіком y = x² − 1. Цей окремий випадок пояснюється парністю базової функції: заміна x на |x| не змінює її значень. ■

Подальше поглиблення функціональних уявлень пов'язане із застосуванням похідної. Послідовність дослідження передбачає визначення області визначення, обчислення похідної, знаходження критичних точок, установлення знаків похідної та їх інтерпретацію. Особливу увагу слід приділяти тому, що рівність $f'(x_0) = 0$ сама по собі не доводить наявності екстремуму. Для обґрунтування відповідного висновку необхідно дослідити поведінку функції поблизу цієї точки, зокрема зміну знака похідної [1; 2; 4]. Так, для $f(x) = x^3$ похідна дорівнює нулю при x = 0, проте функція зростає на всій числовій прямій, тому ця точка не є точкою екстремуму.

Приклад 5. Дослідити функцію $f(x) = x^3 - 3x$ та знайти її найбільше і найменше значення на відрізку $[-2; 2]$.

Розв'язання. Функція $f(x) = x^3 - 3x$ визначена на $\mathbb{R}$, а її похідна має вигляд $f'(x) = 3x^2 - 3 = 3(x-1)(x+1)$. Стаціонарними є точки $x = -1$ і $x = 1$. На проміжках $(-\infty; -1)$ та $(1; +\infty)$ похідна додатна, а на проміжку $(-1; 1)$ — від'ємна. При переході через x = −1 знак похідної змінюється з додатного на від'ємний, тому ця точка є точкою локального максимуму, значення якого дорівнює $f(-1) = 2$. При переході через $x = 1$ знак змінюється з від'ємного на додатний, отже, маємо точку локального мінімуму зі значенням $f(1) = -2$.

Знаходження найбільшого та найменшого значень на відрізку потребує окремого кроку , а саме, порівняння значень функції у внутрішніх критичних точках і на кінцях відрізка. Маємо $f(-2) = -2, f(-1) = 2, f(1) = -2, f(2) = 2$. Отже, найбільше значення дорівнює 2 і досягається при x = −1 та x = 2; найменше значення дорівнює −2 і досягається при x = −2 та x = 1. Методична цінність прикладу полягає в розмежуванні локальних екстремумів і найбільшого та найменшого значень на заданому відрізку. ■

Властивості функцій можуть використовуватися також для розв'язування рівнянь і нерівностей без складних перетворень. У таких завданнях важливо навчати учнів доводити повноту отриманої відповіді.

Приклад 6. Розв'язати рівняння $2^x + x = 3$.

Розв'язання. Функція $F(x) = 2^x + x$ строго зростає на множині дійсних чисел як сума двох строго зростаючих на цій множині функцій. Отже, кожного свого значення вона набуває не більше одного разу, тому рівняння має не більше одного кореня. Оскільки F(1) = 3, число x = 1 є його єдиним розв'язком. Із тієї самої властивості випливає, що нерівність $2^x + x > 3$ виконується тоді й лише тоді, коли x > 1. Так, перевірка знайденого кореня поєднується з обґрунтуванням його єдиності на основі монотонності. ■

Роботу з наведеними типами завдань доцільно організовувати послідовно. Спочатку вчитель пояснює спосіб розв'язування та підстави для кожної дії, далі учні виконують аналогічні завдання з опорою на короткий план, після чого переходять до самостійного вибору способу розв'язування. Тренувальні вправи варто добирати так, щоб зміна умов вимагала повторного аналізу, а не лише механічного відтворення зразка [3–5]. Обговорення помилок має охоплювати встановлення їхньої причини та пояснення правильного міркування.

Отже, методично обґрунтована підготовка до завдань на функції передбачає узгоджене використання аналітичного, графічного та диференціального підходів. Їх поєднання дає можливість розглядати окремі властивості функції у взаємозв'язку та формувати в учнів уміння обирати спосіб розв'язування відповідно до структури завдання. Наведені приклади демонструють послідовність такої роботи: від установлення допустимих значень аргументу до використання властивостей функції для обґрунтування відповіді. Перспективою подальшого дослідження є апробація запропонованих прийомів та оцінювання змін у самостійності й обґрунтованості учнівських розв'язань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Нелін Є. П. Математика (алгебра і початки аналізу та геометрія, рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Харків: Ранок, 2018. 328 с.
2. Мерзляк А. Г., Номіровський Д. А., Полонський В. Б., Якір М. С. Математика (алгебра і початки аналізу та геометрія, рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Харків: Гімназія, 2019. 208 с.
3. Істер О. С. Математика: комплексна підготовка до зовнішнього незалежного оцінювання. Київ: Генеза, 2024. 416 с.
4. Математика: комплексна підготовка до ЗНО/НМТ: за чинною програмою / уклад. А. М. Капіносов, Г. В. Гап'юк, Я. Т. Гринчишин та ін. Тернопіль: Підручники і посібники, 2024. 447 с.
5. Освіта.ua. Тести ЗНО/НМТ онлайн з математики. URL: https://zno.osvita.ua/mathematics/ (дата звернення: 04.10.2026).

DOI: https://doi.org/10.64828/conf-163-2026-2
УДК 81'42:614.47

Юрченко Катерина Юріївна
магістрант
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
м.Харків, Україна

МИСТЕЦТВО ПЕРЕКОНУВАТИ: ЛІНГВОКОМУНІКАТИВНІ ТАКТИКИ У ДИСКУРСІ ВАКЦИНАЦІЇ

Анотація. Робота присвячена аналізу лінгвокомунікативних тактик, які застосовують у дискурсі вакцинації. Розглянуто, як мова формує ставлення до вакцин, які стратегії вживають прихильники та противники імунізації для впливу на аудиторію. Особлива увага приділяється наративам, емоційним та раціональним аргументам, метафорам та питанням довіри до експертів. Матеріал статті спирається на широке коло сучасних досліджень в галузі лінгвістики, дискурс-аналізу та комунікативістики , що дозволяє уявити цілісну картину персуазивних практик у темі, що стосується здоров'я кожного.

Ключові слова: дискурс вакцинації, переконання, комунікативні тактики, наратив, метафора, довіра, аргументація, соціальні медіа, поляризація, лінгвопрагматика .

Дискурс вакцинації не є лише обміном медичниим фактами та статистичними даними. Це комунікативне явище, на тлі якого стикаються міркування, страхи, ідеології та уявлення про те, яка думка варта довіри. Лінгвістів цікавить у цій специфічній мовленнєвій практиці не питання медичної ефективності вакцинації, проте спосіб, в який мова робить одні аргументи переконливими, а інші – підозрілими. У дискурсі вакцинації переконання перестає бути суто логічно вибудуваним послідовним розмірковуванням і перетворюється на складну інформаційно-афективну маніпуляцію, де під загрозою може бути здоров'я та життя людей [1]. Публіцистичний дискурс та простір соціальних мереж, як і колегіальний медичний дискурс, надають багатий матеріал для аналізу того, як вибудовуються стратегії та тактики впливу на переконання [2]. Питання безпеки, які порушують як прибічники, так і противники вакцинації, дедалі частіше реалізуються не у медичних закладах, а за допомогою мовних інтенцій: через характерні мовні формули та лексичний відбір, за допомогою метафор, абстракцій і наративів [3]. З огляду на спільність у стратегіях переконання, доречним виглядає співставлення дискурсу вакцинації із громадсько-політичним, оскільки вакцинація доволі давно стала частиною суспільно-політичного порядку денного [4].

Одним із найпотужніших інструментів переконання можна визначити наратив. Увага аудиторії як загалу споживачів інформаційного контенту зрідка фіксується на статистиці, проте люди добре запам'ятовують історії. Соціо-комунікативні дослідження показують, що особисті історії про вакцинацію, - чи то розповідь матері про те, як щеплення врятувала її дитину, чи розповідь батька про те, як вакцина, на його думку, нашкодила, - виглядають більш виразно та сприймаються значно переконливіше, ніж абстрактні цифри [5]. Більше того, наративи противників вакцинації часто мають більшу «розповідальність»(tellability): у цих історіях є драма, несподіваний поворот, особиста трагедія, що робить їх особливо популярними в соціальних мережах [6]. Скептики вміло використовують сторітелінг із контекстуальними конструкціями у повідомленні для створення потужних, але не обґрунтованих медично повідомлень [7].

Критичний аналіз коментарів у соцмережі Facebook показує, що тактика «природності» у наративному режимі активно використовуються для оскарження позиції офіційної медицини [8]. У той же час наративи прихильників вакцинації, побудовані навколо тем свідомого ставлення до здоров’я свого та оточуючих і суспільного блага, можуть бути ефективними, якщо вони не виглядають як пропаганда [9]. Суспільно-дискурсивний аналіз спалаху кору в Монреалі (Канада) на початку 2026 року показав, як соціальні наративи «освічених» та «свідомих» батьків використовуються для морального засудження тих, хто відмовляється від щеплень [10].

Емоції у дискурсі вакцинації відіграють не меншу роль, ніж факти. Порівняння коментарів у мережі Facebook показало, що антивакцинаторські повідомлення частіше апелюють до страху, гніву, недовіри до фармацевтичних компаній, підозри корумпованості можновладців, тоді як провакцинаторські - до надії, відповідальності, солідарності суспільства та почуття обов'язку [11]. У румунському сегменті Facebook коментатори активно використовують іронію, сарказм та моральну перевагу для делегітимізації опонентів, створюючи «ефект відлуння камери» [12]. Французькі дебати про вакцинацію демонструють, як зневага та обскурантизм стають частиною комунікативної стратегії «мобілізація своїх», спрямованої не на переконання опонентів, а на консолідацію «ми-спільності» [13].

Однак емоції можуть бути і зброєю, і мішенню. Кампанії вакцинації, такі як «We Can Do This» у США, використовують фрейми та емоційні апеляції для підвищення довіри [14]. Моральні наративи у дебатах про вакцинацію у соцмережах показують, як сторони, використовуючи схожі риторичні прийоми, але вкладаючи у них протилежний сенс, конструюють сприйняття опонентами один одного як морально неповноцінних [15]. У соцмережі TikTok сором і публічне засудження стають інструментами тиску на тих, хто відмовляється від вакцинації [16]. Неминучим супутником емоційного наповнення дискурсу є запекла поляризація опонентів.

Вивчення такого жанру масової комунікації як меми про вакцинацію показало, що поєднання емоційних та логічних аргументів впливає на аудиторію виразніше, ніж щось одне [17]. Неможливо ігнорувати той факт, що меми, де зображення, текст і звук поєднуються в цілісний мультимодальний комплекс стають самостійними одиницями персуазивності [18]. У мережах Instagram та TikTok візуальні меми та короткі відео дозволяють за кілька секунд донести складну ідеологічну позицію [19]. Аналіз коментарів у соцмережі «*9gag»* показує, як користувачі заперечують істинність провакцинаторських повідомлень, створюючи альтернативні інтерпретації [20].

Метафори - ще один ключовий елемент системи формування поглядів. У медійному контексті використання метафор дозволяє спростити сприйняття складних наукових ідей шляхом їх передачі зрозумілими образами. Справжню мету комунікативного акту при залученні метафор демонструють іллокутивні маркери, так вакцина може бути «щитом», «бар’єром», «захистом» або, навпаки, «отрутою», «змовою», «чіпуванням». Дослідження показують, що успішно підібрана метафора здатна підвищити впевненість у необхідності вакцинації серед підлітків [21]. Проте метафори дитячої вакцинації часто експлуатують безпекову та медичну тематику, причому як у позитивному, так і в негативному ключі [22]. Вивчення корпусу метафор дозволяють побачити, як одні й самі образи можуть використовуватися в протилежних цілях [23].

Довіра до джерела інформації є центральним питанням дискурсу вакцинації. Хто має право говорити від імені науки? Антивакцинаторський дискурс часто будується на фігурі «медичного дисидента», як то лікаря чи вченого, який нібито знає «правду», яку приховує офіційна медицина [24]. Цей архетип «мученика науки» має потужну атрактивну силу, особливо для тих, хто розчарувався у роботі системи охорони здоров'я [25]. Авторитет і переконання тісно пов'язані: навіть натяк на експертність доповідача, що є спеціалістом іншої галузі медицини, може корелювати зі сприйняттям повідомлення аудиторією [26]. Прихильники вакцинації у відповідь апелюють до наукових дослідів, медичної статистики, консенсусу експертів, проте це працює не завжди: скептично налаштована аудиторія може сприймати такий консенсус як «змову» і тиск [27]. Більш ефективною виявляється стратегія, за якої експерт сам розповідає про свій досвід вакцинації, знижуючи дистанцію між собою та аудиторією [28].

Медіасередовище та цифрові технології додають у соціально-інформаційний дискурс певну специфіку. Соціальні мережі не лише транслюють інформацію, вони формують особливий тип суспільної комунікації, де швидкість реакції на новину важливіша за поінформованість аналітика та глибину знань у проблемі, а емоційний відгук аудиторії важливіший за об'єктивність оцінки фактів. Дослідження антивакцинаторського дискурсу в соцмережах показало, що учасники активно використовують модальні дієслова та слова стану («ми повинні», «ми мусимо») і лексичні маркери приналежності до групи («ми знаємо» - «вони приховують»), створюючи відчуття «таємного знання» та «спільної місії» [29]. Аналіз поведінки дописувачів показує, що антивакцинаторські повідомлення часто поширюються швидше та ширше, ніж провакцинаторські, завдяки апеляції до емоційної сфери читачів та смисловій простоті [30]. Конспірологічні наративи в антивакцинаторському дискурсі часто вибудовуються за допомогою монопредикативних синтаксичних моделей та базуються на спрощенні складних проблем. Широко застосовується і тактика директивного висловлення недовіри до державних інститутів та представників науки: «фармацевтичним компаніям не вигідно, щоб ви були здорові» [31]. Противники вакцинації успішно конструюють картину сприйняття соціальної реальності як такої, що функціонує під ідеологічним контролем та на тлі теорії змови. Криза наукового знання у дискурсі скептиків щодо вакцин проти COVID-19 показує, що недовіра до науки часто має як соціально-психологічне коріння, так і корелює із рівнем освіченості аудиторії [32].

Спостереження показують, що обговорення вакцинації у соціальних мережах часто призводить до формування «ефекту відлуння камери», коли учасники спілкуються лише з однодумцями та дедалі більше зміцнюються у своїй правоті [33]. Досвід онлайн-дебатів про вакцинацію під час пандемії COVID-19 демонструє, як алгоритми роботи соцмереж та структурна організація платформ для спілкування сприяють посиленню крайніх позицій [34]. У Франції, Німеччині та Італії поляризація та дезінформація навколо вакцин COVID-19 стали предметом спеціального дослідження, яке показало, що мовні маркери ідентичності та протиставлення відіграють ключову роль у поділі на «своїх» та «чужих» [35]. У новозеландському Twitter можна спостерігати як обговорення вакцинації часто виходить за рамки медичної сфери, перетворюючись на критику влади та системи охорони здоров'я загалом [36].

Проте, лінгвістичний аналіз також показує, що існують тактики, які дають змогу зменшити рівень ворожості. До них належить, наприклад, стратегія «розуміючого слухання», коли той, хто говорить, визнає право співрозмовника на сумніви та страхи, не знецінюючи їх. Розгляд комунікації між лікарем та батьками показав, що відкриті питання та готовність обговорювати альтернативи знижують рівень тривожності та підвищують лояльність до вакцинації дітей [37]. В інформаційних повідомленнях про ризики та невизначеність щодо безпеки вакцинації під час вагітності мова пом'якшує тривогу [38]. Використання комунікаційних інструментів у діалозі «лікар - пацієнт» сприяє зміцненню довіри до вакцин [39]. В онлайн-середовищі подібну роль можуть грати модератори, які володіють мовою обох груп і можуть спростити акцептування аргументів опонентів [40]. М'який гумор також може знижувати напругу, так меми, які висміюють не конкретних людей, а ситуацію загалом, показують вищу ефективність, ніж пряма критика [18].

На окрему увагу заслуговує питання про інтенсивність мовлення, коли збіг експресивності мови оратора та аудиторії підвищує довіру до висловленої думки, поліпшує сприйняття позиції та посилює переконання [41]. Якщо прибічник вакцинації говорить надто м'яко та обережно, він може не бути почутим тими представниками аудиторії, хто звик до емоційних та категоричних висловлювань. Навпаки, зайва інтенсивність може відштовхнути тих, хто сумнівається.

Переконання взагалі також спирається на засоби комунікативної граматики, яка передбачає врахування не лише змісту, а в більшій мірі форми синтаксичних конструкцій повідомлення [42]. Так, для висловлювань прихильників вакцинації більш характерні розповідні комунікативні речення з наголосом на факт («вакцина пройшла три фази клінічних випробувань»), в той час як противники використовують окличні невизначено-особові речення («нас примушують») та полемічні заперечення протилежної позиції («щеплення спричиняє інвалідізацію»).

Так, аналіз персуазивних засобів демонструє, що раціональні розмірковування та логічні висновки, наукова та статистична аргументація, апеляція до авторитету експертів, фрейм колективної безпеки та дискредитація опонента, емоційні маніпуляції, апеляція до особистого досвіду утворюють складну систему факторів впливу на переконання аудиторії [43]. Комунікативні стратегії та тактики публіцистичного дискурсу, таким чином, можуть бути застосовані до дискурсу вакцинації також [44].

Висновки. Дискурс вакцинації є складним багатошаровим простором, де стикаються різні комунікативні стратегії і системи переконань. Мистецтво переконувати тут вимагає не лише знання фактів, а й глибокого розуміння людської психології, мовної чуйності та поваги до співрозмовника. Лінгвістичний аналіз допомагає побачити, які тактики спрямовані на пошук порозуміння, а які лише поглиблюють прірву. І, можливо, саме в цьому умінні чути і говорити однією мовою, навіть коли погляди розходяться і є головний урок для всіх, хто намагається вести розмову про вакцинацію.

Дискурс вакцинації є протиставленням фактів, аргументів, емоцій, світоглядів та й самих картин світу. У дискурсі вакцинації функціонує система комунікативних стратегій переконувального впливу, серед яких: стратегія аргументації, апеляції до авторитету, емоційного впливу, солідаризації, дискредитації та стратегія подолання комунікативних бар'єрів. Кожна з них реалізується через відповідні тактики, що використовують конкретні мовні засоби. Критичний підхід до дискурсу вакцинації дозволяє не лише описати механізми переконувального впливу, а й розробити ефективні технології формування критичного мислення, медіаграмотності, комунікативної компетентності. Формування критичного мислення є ключовим завданням сучасної освіти, особливо в умовах інформаційного перевантаження та поширення недостовірної інформації.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку вбачаємо в поглибленому вивченні окремих комунікативних тактик, порівняльному аналізі дискурсу вакцинації в різних країнах, розробці та апробації методик, спрямованих на формування критичного мислення та медіаграмотності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Heidi Yoston, Lawrence. Vaccine rhetorics. Columbus : The Ohio State University Press, 2020. 153 p. URL: https://tile.loc.gov/storage-services/master/gdc/gdcebookspublic/20/21/75/86/00/2021758600/2021758600.pdf . (дата звернення: 25.09.2026)
2. A Study Of Communicative Strategies And Tactics In Medical Collegial Discourse / Natia Badridze et al. *World Science*. 2023. No. 4(82). URL: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ws/30122023/8085 . (дата звернення: 25.09.2026).
3. Aechtner T. Questioning safety. *Antivaccination and Vaccine Hesitancy*. London, 2023. P. 96–129. URL: https://doi.org/10.4324/9781003312550-4 . (дата звернення: 22.09.2026).
4. Al Jazrawi D., Al Jazrawi Z., Mahmood I. Persuasion Strategies in Political Discourse: A Narrative Review of Recent Studies from Linguistics Perspective. *International Journal of Science and Research (IJSR)*. 2023. Vol. 12, no. 12. P. 442–450. URL: https://doi.org/10.21275/sr231204231756 . (дата звернення: 22.09.2026).
5. Persuasiveness of Statistics and Patients' and Mothers' Narratives in Human Papillomavirus Vaccine Recommendation Messages: A Randomized Controlled Study in Japan / T. Okuhara et al. *Frontiers in Public Health*. 2018. Vol. 6. URL: https://doi.org/10.3389/fpubh.2018.00105 . (дата звернення: 23.09.2026).
6. Pro-vaccination personal narratives in response to online hesitancy about the HPV vaccine: The challenge of tellability / E. Semino et al. *Discourse & Society*. 2023. Vol. 34, No. 6. P. 752–771. URL: https://doi.org/10.1177/09579265231181075 . (дата звернення: 23.09.2026).
7. Shwetz K. How Vaccine Skeptics Use Storytelling Effectively to Create Powerful but Medically Inaccurate Messaging. *Infectious Disease Advisor*. URL: https://www.infectiousdiseaseadvisor.com/features/how-vaccine-skeptics-use-storytelling-effectively-to-create-powerful-but-medically-inaccurate-messaging/ . (дата звернення: 23.09.2026).
8. Lander D. Historical arguments and the narrative mode in vaccination objection communication: A critical discourse analysis of Facebook comments : Doctor of Philosophy. 2020. 330 p. URL: https://researchoutput.csu.edu.au/ws/portalfiles/portal/71246711/daniel_lander_thesis.pdf (дата звернення: 23.09.2026).
9. Using Narrative and Data to Communicate the Value of Science. Washington, D.C. : National Academies Press, 2017. URL: https://doi.org/10.17226/24695 . (дата звернення: 23.09.2026).
10. Roy M., Martin R., Dubé È. *'Enlightened ones who think they're smarter than decades of research.'* Emotional-discursive analysis of epidemic narratives during the 2024 Montreal measles outbreak. *Health, Risk & Society*. 2025. Vol. 27, no. 7-8. P. 390–409. URL: https://doi.org/10.1080/13698575.2025.2559221 . (дата звернення: 23.09.2026).

11. Faasse K., Chatman C. J., Martin L. R. A comparison of language use in pro- and anti-vaccination comments in response to a high profile Facebook post,. *Vaccine*. 2016. Vol. 34, no. 47. P. 5808–5814. URL: https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2016.09.029 . (дата звернення: 23.09.2026).
12. Cmeciu C. (De)legitimation of COVID-19 vaccination narratives on Facebook comments in Romania: Beyond the co-occurrence patterns of discursive strategies. *Discourse & Society*. 2023. Vol. 3, no. 5. P. 095792652311747. DOI: 10.1177/09579265231174793, URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10225811/pdf/10.1177_09579265231174793.pdf . (дата звернення: 23.09.2026)
13. Baider F. Obscurantisme et complotisme : le mépris dans les débats en ligne consacrés à la vaccination. *Lidil*. 2020. No. 61. URL: https://doi.org/10.4000/lidil.7652 . (дата звернення: 23.09.2026).
14. Understanding We Can Do This COVID-19 vaccine campaign elements through message frames and emotional appeals / R. Zannat et al. *Discover Psychology*. 2024. Vol. 4, no. 1. URL: https://doi.org/10.1007/s44202-024-00288-2 . (дата звернення: 23.09.2026).
15. Moral Narratives Around the Vaccination Debate on Facebook / M. G. Beiró et al. *WWW '23: The ACM Web Conference 2023*, Austin TX USA. New York, NY, USA, 2023. P. 4134–4141. URL: https://doi.org/10.1145/3543507.3583865 . (дата звернення: 23.09.2026).
16. Van Poucke M. COVID-19 vaccine hesitancy and shaming on TikTok: A multimodal appraisal analysis. *Multimodality & Society*. 2023. Vol. 3, no. 2. P. 97–129. URL: https://doi.org/10.1177/26349795231153955 . (дата звернення: 23.09.2026).
17. Blending emotion and logic in health messaging strategy: Audience perception of message appeals in anti- and pro-vaccination memes / E. C. Crawford et al. *Health Marketing Quarterly*. 2025. Vol. 42, no. 4. P. 422–436. URL: https://doi.org/10.1080/07359683.2025.2587309. (дата звернення: 22.09.2026).
18. Coriasco M., Thacker A., Van Son C. Vaccination in the Age of Memes: An Exploration of Digital Health Communication. *Nursing Inquiry*. 2026. Vol. 33, no. 1. P. 1–10. URL: https://doi.org/10.1111/nin.70079 . (дата звернення: 23.09.2026).
19. Utanir Altay S. Mapping persuasion strategies of Turkish anti-vaccine advocates on Instagram: a McGuire-based analysis of digital misinformation and political discourse. *Journal of Information Technology & Politics*. 2026. P. 1–15. URL: https://doi.org/10.1080/19331681.2026.2670392 . (дата звернення: 23.09.2026).
20. Šorgić I., Đorđević J. Negotiating truth between persuasive pro-vaccination memes and users' comments on 9gag. *Comparing confidence and trust online and offline* / ed. by Cuvillier Verlag. 2023. P. 15-30. URL: https://www.researchgate.net/publication/372103765_Negotiating_truth_between_persuasive_pro-vaccination_memes_and_users'_comments_on_9gag . (дата звернення: 23.09.2026).
21. Effects of metaphorical communication on vaccine confidence in the adolescent population / F. Nuccetelli et al. *European Journal of Public Health*. 2024. Vol. 34, Supplement_3. ckae144.549. URL: https://doi.org/10.1093/eurpub/ckae144.549 . (дата звернення: 23.09.2026).
22. Childhood vaccine hesitancy: The power of metaphors / D. C. B. C. Moore et al. *Vaccine*. 2025. Vol. 58. P. 127221. URL: https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2025.127221 . (дата звернення: 22.09.2026).
23. Gill Philip. Metaphor and Corpus Linguistics. *International Encyclopedia of Language and Linguistics (Third Edition)*. 2026. Vol. 11. P. 588–593. URL: https://doi.org/10.1016/B978-0-323-95504-1.00456-7 . (дата звернення: 25.09.2026)
24. Bermúdez F. La paradoja del «médico disidente»: (des)legitimación y autoridad epistémica en el discurso antivacunas. *Discurso & Sociedad*. 2026. Vol. 20, no. 2. P. 491–522. URL: https://doi.org/10.14198/dissoc.31998 . (дата звернення: 22.09.2026).
25. Gabbai-Müller J., Kratschmer A. R. Trusting the Martyr: The Appeal of the “Dissentient Expert” Archetype in Science-Denialist Narratives. *Science Communication and Trust*. Singapore, 2025. P. 127–149. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-96-1289-5_7 . (дата звернення: 23.09.2026).
26. Doliński D. Authority and Persuasion. *Vaccines and Vaccinations: A Psychological Perspective*. Cham, 2026. P. 131–145. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-032-18151-0_9 (дата звернення: 23.09.2026).
27. COVID-19 vaccine skeptics are persuaded by pro-vaccine expert consensus messaging. / M. Białek et al. *Journal of Experimental Psychology: Applied*. 2023. Vol. 29, no. 3. P. 477–488. URL: https://doi.org/10.1037/xap0000467 . (дата звернення: 22.09.2026).

28. Countering vaccine hesitancy through medical expert endorsement / P. Ronzani et al. *Vaccine*. 2022. Vol. 40, no. 32. P. 4635–4643. URL: https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2022.06.031 . (дата звернення: 23.09.2026).
29. Boumechaal S., Sharoff S. Attitudes, Communicative Functions, and Lexicogrammatical features of Anti-Vaccine Discourse on Telegram. *Applied Corpus Linguistics*. 2024. Vol. 4, no. 2. 100095. URL: https://doi.org/10.1016/j.acorp.2024.100095 . (дата звернення: 23.09.2026).
30. Germani F., Biller-Andorno N. The anti-vaccination infodemic on social media: A behavioral analysis. *PLOS ONE*. 2021. Vol. 16, no. 3. P. e0247642. URL: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0247642 . (дата звернення: 22.09.2026).
31. Vulpe S. V., Stoian M.-S. S. Vaccines: Saving lives or depopulating the world? A discourse analysis. *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology*. 2018. Vol. 9, no. 1. P. 67–87. URL: https://journals.unibuc.ro/index.php/cmp/article/view/3221 . (дата звернення: 25.09.2026)
32. Wilczek W., Ciesek-Ślizowska B. Kryzys wiedzy naukowej i autorytetów w dyskursie sceptyków wobec szczepień przeciw COVID-19. *Forum Lingwistyczne*. 2025. Vol. 13, no. 2. P. 1–16. URL: https://doi.org/10.31261/fl.2025.13.2.14 . (дата звернення: 23.09.2026).
33. Yin J. D.-C. Correction: Vaccine Hesitancy in Taiwan: Temporal, Multilayer Network Study of Echo Chambers Shaped by Influential Users. *Online Journal of Public Health Informatics*. 2024. Vol. 16. P. e65413. URL: https://doi.org/10.2196/65413 . (дата звернення: 23.09.2026).
34. Mechanisms Driving Online Vaccine Debate During the COVID-19 Pandemic / O. C. Seckin et al. *Social Media + Society*. 2024. Vol. 10, no. 1. URL: https://doi.org/10.1177/20563051241229657 . (дата звернення: 23.09.2026).
35. Misinformation and Polarization around COVID-19 vaccines in France, Germany, and Italy / G. Nogara et al. *Websci '24: 16th ACM Web Science Conference*, Stuttgart Germany. New York, NY, USA, 2024. P. 119–128. URL: https://doi.org/10.1145/3614419.3644020 . (дата звернення: 23.09.2026).
36. Long M., Calude A., Burnette J. "This was never about a virus": Perceptions of Vaccination Hazards and Pandemic Risk in #Covid19NZ Tweets. *Journal of Medical Humanities*. 2024. Vol. 46. P. 115–140. URL: https://doi.org/10.1007/s10912-024-09859-9 .(дата звернення: 23.09.2026).
37. Connors J. T., Slotwinski K. L., Hodges E. A. Provider-parent Communication When Discussing Vaccines: A Systematic Review. *Journal of Pediatric Nursing*. 2017. Vol. 33. P. 10–15. URL: https://doi.org/10.1016/j.pedn.2016.11.002 . (дата звернення: 23.09.2026).
38. Manca T. "Vaccines protect both you and your newborn:" A discourse analysis of risk and uncertainty in information about vaccination in pregnancy. *Social Science & Medicine*. 2025. Vol. 364. 117526. URL: https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2024.117526 . (дата звернення: 23.09.2026).
39. Fage-Butler A. Trust and Mistrust in the MMR Vaccine: Finding Divergences and Common Ground in Online Communication. *SATS*. 2024. Vol. 25, no. 1. P. 91–110. URL: https://doi.org/10.1515/sats-2023-0014 . (дата звернення: 23.09.2026).
40. Utilization of Provider–Patient Communication Tools and Approaches to Facilitate Vaccine Confidence: A Systematic Review / A. M. H. Chen et al. *Vaccines*. 2025. Vol. 13, no. 11. P. 1121. URL: https://doi.org/10.3390/vaccines13111121 . (дата звернення: 22.09.2026).
41. Aune R. K., Kikuchi T. Effects of Language Intensity Similarity on Perceptions of Credibility Relational Attributions, and Persuasion. *Journal of Language and Social Psychology*. 1993. Vol. 12, no. 3. P. 224–238. URL: https://doi.org/10.1177/0261927x93123004 . (дата звернення: 22.09.2026).
42. Żardecka A. Istota perswazji w ujęciu gramatyki komunikacyjnej. Rozważania teoretyczne. *Prosopon. Europejskie Studia Społeczno-Humanistyczne*. 2018. No. 2(23). P. 163–171. URL: https://bibliotekanauki.pl/articles/2151219 . (дата звернення: 23.09.2026).
43. Moya A., Isabel A. Análisis de discursos persuasivos de Provacunas y Antivacunas del Covid-19. Sevilla : Universidad de Sevilla, 2022. 74 p. URL: https://hdl.handle.net/11441/136532 . (дата звернення: 22.09.2026).
44. Prihodko G., Prykhodchenko O. Communicative strategies and tactics of publicistic discourse: overview. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2026. No. 1 (29). P. 248–254. URL: https://doi.org/10.32782/2617-3921.2026.29.248-254 . (дата звернення: 23.09.2026).

УДК 37.017.4: 73/76

Паньок Тетяна Володимирівна
доктор педагогічних наук, професор
Лапшина Марія Михайлівна
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

МИСТЕЦТВО ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВ

Анотація. У тезах розкрито педагогічний потенціал образотворчого мистецтва у формуванні патріотичних цінностей учнів гімназій і ліцеїв. Акцентовано увагу на художньо-творчій діяльності як засобі особистісного осмислення образу Батьківщини, національної та регіональної культурної спадщини. Розглянуто можливості українського пейзажу, народного й декоративно-ужиткового мистецтва, тематичної композиції, колористичних і проєктних завдань. Обґрунтовано доцільність поєднання сприймання, інтерпретації, творення та рефлексії, що забезпечує перехід від засвоєння знань про українську культуру до формування особистісного ціннісного ставлення до неї.

Ключові слова: патріотичні цінності, образотворче мистецтво, мистецька освіта, національна ідентичність, образ Батьківщини, культурна спадщина, художньо-творча діяльність, колір.

Сучасні суспільні виклики актуалізують проблему формування в учнів патріотичних цінностей, національної ідентичності, усвідомленого ставлення до культурної спадщини та відповідальності за її збереження. В умовах повномасштабної війни ці питання набувають особливого значення, оскільки поняття Батьківщини для дітей і підлітків перестає бути лише абстрактною категорією. Воно пов’язується з особистим досвідом, родиною, рідним містом або селом, культурним середовищем, пам’яттю про минуле, переживанням сучасних подій та уявленнями про майбутнє України.

У цьому контексті значний педагогічний потенціал має мистецька освітня галузь, зокрема образотворче мистецтво. Його специфіка полягає в тому, що пізнання культурних і суспільних явищ відбувається не лише на раціональному, а й на емоційно-образному рівні. Художній твір дає можливість побачити історичну подію, людину, природу, традицію чи культурний символ крізь авторське сприйняття, тоді як власна образотворча діяльність дозволяє учневі перетворити отримані враження, знання й емоції на індивідуальне художнє висловлювання.

Такий підхід відповідає завданням мистецької освіти, серед яких визначено формування національної ідентичності, усвідомлення причетності до української культурної спадщини, розвиток творчого потенціалу та здатності до самовираження засобами мистецтва. Важливо, що предметна мистецька компетентність формується не лише через засвоєння знань, а й через досвід художньо-творчої діяльності та формування ціннісних орієнтацій [1]. Отже, художньо-творча діяльність може розглядатися як середовище, у якому знання про національну культуру набуває особистісного змісту.

Відповідно, формування патріотичних цінностей засобами образотворчого мистецтва доцільно розглядати не як передачу учням певної сукупності готових уявлень про Україну, а як процес поступового набуття ними особистого досвіду сприймання, інтерпретації та художнього осмислення національної культури. Саме діяльнісний характер уроків образотворчого мистецтва створює умови, за яких поняття «Батьківщина», «культурна спадщина», «історична пам’ять», «національна традиція» набувають для учня конкретного візуального та емоційного змісту.

Важливе місце у цьому процесі належить образу Батьківщини як складному художньо-педагогічному феномену. У мистецтві він не зводиться до державної символіки або ілюстрування історичних подій. Батьківщина може бути представлена через образ рідної природи, міського чи сільського середовища, архітектурної пам’ятки, народного орнаменту, предметів традиційної культури, родинної історії, характерного українського краєвиду або людини, пов’язаної з певною місцевістю та культурою. Таким чином, візуальний образ України формується з багатьох особистісно значущих складників.

Особливе значення тут має український пейзаж. Зображення природи на уроці образотворчого мистецтва може виходити далеко за межі засвоєння законів перспективи, колористики чи композиційної побудови. Аналіз пейзажних творів українських митців і створення власних пейзажних композицій допомагають учням побачити художню своєрідність різних регіонів України, відчути зв’язок людини з конкретним місцем, зрозуміти, як природне середовище стає частиною культурної пам’яті.

Педагогічно результативним у цьому аспекті є звернення до принципу «від близького — до загальнонаціонального». Для учня образ Батьківщини природно починається з того простору, який він знає: власної домівки, вулиці, міста, селища, знайомого краєвиду, місцевої архітектури, родинних речей і традицій. Тому теми «Мій дім», «Моя вулиця», «Місто, в якому я живу», «Краєвид мого краю», «Пам'ятки мого міста», «Україна, яку я бачу» можуть стати основою для формування складнішого уявлення про культурний простір країни.

Для гімназій і ліцеїв Слобожанщини особливо цінним є залучення регіонального матеріалу. Архітектура Харкова та інших населених пунктів регіону, слобожанський пейзаж, народне мистецтво, традиційна орнаментика, декоративно-ужиткове мистецтво, місцеві художні традиції можуть використовуватися не як додатковий краєзнавчий матеріал, а як повноцінний зміст художньо-творчих завдань. Через пізнання культурної своєрідності свого регіону учень поступово усвідомлює його як частину ширшого українського культурного простору.

Не менш важливим напрямом є звернення до українського народного та декоративно-ужиткового мистецтва. Орнамент, вишивка, кераміка, писанкарство, декоративний розпис, витинанка та інші традиційні форми містять систему образів, ритмів, кольорових співвідношень і символів, що формувалися впродовж тривалого історичного часу. Однак педагогічна робота з ними не повинна обмежуватися механічним копіюванням традиційного зразка.

Більш продуктивним є підхід, за якого учень спочатку досліджує принципи побудови орнаменту, характер кольорової гами, ритм, стилізацію природних форм, композиційні особливості певної художньої традиції, а потім створює власну композицію на їх основі. У такому випадку традиція стає не предметом відтворення, а джерелом сучасного творчого висловлювання. Учень починає розуміти культурну спадщину як явище, здатне розвиватися і набувати нових інтерпретацій. Такий підхід узгоджується з результатами дослідження Т. Паньок та А. Левченко, які підкреслюють необхідність поетапного переходу від засвоєння традиційної техніки до творчої самостійності учнів: «На якість та успішність виконання учнями розпису, без попереднього малюнку, впливають такі практичні методи як копіювання, малювання за аналогією, поетапне опанування методики розпису, а вже потім на основі набутих навичок – імпровізація, креативний підхід до виконання, самостійна творчість» [2, с. 66].

Саме тому важливим принципом організації образотворчої діяльності має бути поєднання сприймання - інтерпретації - творення - рефлексії. Перед виконанням практичного завдання доцільно запропонувати учням розглянути твори українських художників, визначити, якими художніми засобами митець передає своє ставлення до людини, природи, історичної події чи культурного середовища. При цьому важливо не вимагати від учня відтворення «правильної» інтерпретації твору, а спонукати його аргументувати власне сприйняття: що привертає увагу; який настрій створює колір; чому художник обрав саме таку композицію; які асоціації викликає образ; що в ньому може бути пов'язане з історичною або культурною пам'яттю.

Після такого аналізу практична художньо-творча діяльність набуває іншого змісту. Наприклад, завдання «Моя Україна» не обов'язково має передбачати використання прапора, герба чи інших очевидних символів. Учневі можна запропонувати знайти власний візуальний еквівалент поняття Батьківщини: колір, пейзаж, предмет, архітектурний мотив, рослину, орнамент, родинний образ, фрагмент міського простору. Такий підхід переводить виконання роботи з площини ілюстрування заданої теми у площину самостійного художнього пошуку.

Важливим засобом формування патріотичних цінностей є також колір, оскільки його функція в художній роботі не обмежується передачею предметних характеристик зображуваного. Колір здатний концентрувати емоційний та смисловий зміст художнього образу. Український дослідник Д. Чаус наголошує, що оволодіння художньою майстерністю неможливе без вивчення кольору як одного з найбільш емоційних засобів виразності живопису. Автор виокремлює послідовність розвитку колористичного бачення: від безпосереднього сприймання кольорів довкілля й розрізнення їхніх відтінків - через гармонізацію кольору на площині - до використання живописних засобів для створення художнього образу [4].

Водночас колористична компетентність не обмежується технічним володінням кольором. Вона передбачає засвоєння його теоретичних основ, розуміння символічного значення та психологічного впливу, здатність аналізувати й свідомо застосовувати колірні рішення у творчій діяльності [5]. Такий підхід дає підстави розглядати колір на уроці образотворчого мистецтва як засіб не лише зображення, а й особистісного художнього висловлювання.

Це особливо важливо для учнівської творчості патріотичного спрямування. Робота з кольором дозволяє уникнути прямолінійної ілюстративності й допомагає учневі передати власне емоційно-ціннісне ставлення до рідного краю, міста, природи або культурної пам'ятки. Учитель може запропонувати порівняти колористичні рішення творів українських художників, простежити, як зміна кольорової гами трансформує сприйняття пейзажу або міського середовища, а потім створити власний колористичний образ Батьківщини.

Доцільними є асоціативні колористичні вправи «Кольори мого міста», «Колір мого спогаду про дім», «Кольорова палітра Слобожанщини», «Якого кольору для мене Україна?». Їхня педагогічна цінність полягає не в пошуку однакових для всіх колірних символів, а у встановленні учнем зв'язків між кольором, емоцією, особистим досвідом і художнім образом. Дослідження методики колористичної підготовки підтверджують доцільність використання асоціативних композицій, спрямованих на передачу емоцій і почуттів, а також осмислення семантики та символіки кольорів.

Значні можливості має і тематична композиція. Саме вона дозволяє поєднати художні вміння з осмисленням певної проблеми або культурного явища. Темами можуть бути «Моя родина в історії України», «Місце, куди хочеться повернутися», «Українська культурна спадщина», «Місто моєї пам'яті», «Україна майбутнього», «Культурні символи мого краю». Такі завдання можуть виконуватися у техніках рисунка, живопису, графіки, колажу, декоративної композиції, плаката, а також із використанням цифрових засобів.

При цьому принциповим є співвідношення художньої грамотності та свободи творчого рішення. Історичний досвід української художньої педагогіки засвідчує результативність тісного поєднання теорії кольору з практичними завданнями [4]. Ця традиція зберігає актуальність і в сучасній мистецькій освіті, оскільки дає можливість поступово переходити від спостереження й аналізу художнього твору до експерименту з кольором, композицією, формою та створення самостійного художнього образу.

Особливу увагу в сучасних умовах доцільно приділити темі культурної пам'яті. Війна загострила усвідомлення цінності культурної спадщини, архітектурних пам'яток, музеїв, творів мистецтва, історичних місць. Для частини дітей образ рідного міста чи дому сьогодні може бути пов'язаний із досвідом вимушеного переміщення або змінами звичного середовища. Тому педагогові необхідно дуже виважено працювати з такими темами, не нав'язуючи травматичної проблематики і залишаючи учневі право самостійно визначати міру особистого залучення.

За таких умов мистецька діяльність може створювати простір для збереження позитивного зв'язку з місцем, культурою та власною історією. Художнє завдання може бути спрямоване не стільки на зображення руйнування або війни, скільки на осмислення того, що варто зберегти, що є важливим для людини, яким вона хоче бачити своє місто, громаду й країну в майбутньому.

Важливим педагогічним інструментом є мистецький проєкт, що дозволяє поєднати індивідуальну художню діяльність із дослідницькою та колективною роботою. Наприклад, проєкт «Візуальна карта мого краю» може включати пошук інформації про місцеві пам'ятки, фотографування, створення замальовок, вивчення орнаментів, кольорових особливостей середовища та завершуватися колективною композицією. Проєкт «Мистецький код України» може передбачати дослідження різних регіональних художніх традицій та створення учнями власних сучасних композицій на їх основі. Такий формат відповідає програмному положенню про можливість реалізації учнями власних мистецьких ініціатив та практичної художньо-творчої діяльності [1].

Перспективними є й завдання, пов'язані з візуальною комунікацією: створення плаката, листівки, обкладинки, емблеми, ілюстрації, серії графічних робіт або цифрової композиції. Вони особливо актуальні для учнів ліцеїв, оскільки дозволяють порушувати питання про те, як сучасна візуальна культура формує образ України і як сам учень може бути не лише споживачем, а й автором візуального повідомлення.

У цьому аспекті необхідним стає розвиток критичного ставлення до візуальної інформації. Учні щоденно взаємодіють із великим масивом зображень у соціальних мережах та цифровому середовищі. Тому урок образотворчого мистецтва може навчити їх аналізувати, якими засобами формується певний образ країни, події або культурного явища, розрізняти художній образ, стереотип і візуальну маніпуляцію, аргументувати власне ставлення до побаченого.

Отже, педагогічний потенціал образотворчого мистецтва у формуванні патріотичних цінностей визначається передусім його здатністю перетворювати культурне знання на особистий художній досвід учня. Споглядаючи твори українського мистецтва, досліджуючи культурні традиції свого регіону, аналізуючи художню мову та створюючи власні роботи, учень не просто отримує інформацію про національну культуру, а вступає з нею у своєрідний творчий діалог. Урок образотворчого мистецтва в гімназії та ліцеї може розглядатися як особливий освітній простір, у якому національна культура переходить із площини знання у площину особистого досвіду. Саме через бачення, осмислення і власне творення образ Батьківщини перестає бути для учня абстрактним поняттям і набуває особистісного змісту. У цьому полягає одна з принципових можливостей образотворчого мистецтва у формуванні патріотичних цінностей: не нав'язувати готовий образ України, а створювати педагогічні умови, за яких учень здатний самостійно його пізнавати, інтерпретувати, цінувати й художньо виражати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мистецтво. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10–11 класи. Рівень стандарту : затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 23.10.2017 № 1407.
2. Левченко А., Паньок Т., Вивчення Петриківського розпису на уроках образотворчого мистецтва у школі. *Молодь і ринок*, 2023, 9 (217), С. 63-68. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.291095
3. Паньок Т., Квітка М., Обужована М. Професійне становлення майбутніх педагогів образотворчого мистецтва в процесі художньо-педагогічної підготовки. *Молодь і ринок*, 2024. С. 7-12. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.314151
4. Паньок Т., Чаус Д. Колірна виразність як особливість системного живописного мислення майбутніх фахівців образотворчого мистецтва під час професійної підготовки в педагогічному університеті. *Новий Колегіум*. 2024. № 3. С. 62-68. DOI: 10.34142/nc.2024.3.62
5. Чаус Д. Мистецькі пошуки початку ХХ століття та їхній вплив на методику формування колористичного бачення майбутніх фахівців образотворчого мистецтва. *Новий Колегіум*. 2024. № 3. С. 62–68. DOI: 10.34142/nc.2024.3.62.
6. Чаус Д. Роль колористичної компетентності у процесі живописної підготовки майбутніх фахівців образотворчого мистецтва в педагогічних університетах. *Молодь і ринок*, № 10 (218), 2023. С. 172–178.
7. Шокірова, З. (2019). Професійна підготовка майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі вивчення кольорознавства. *Наукові записки БДПУ*. Серія: Педагогічні науки, 1, 377–386. https://doi.org/10.31494/2412-9208-2019-1-1-377-386
8. Юр'єва, К., Чжао Бейбей, & Лі Ябінь. (2024). Інтеграція мистецтв у сучасній парадигмі освіти. *Час мистецької освіти. Мистецька освіта: наукові дискусії* (pp. 184–190). ХНПУ імені Г. С. Сковороди. https://drive.google.com/file/d/1tV9eGs5wRCTOntciAhzP7n2vA5w8oi7i/view?usp=sharing

DOI: https://doi.org/10.64828/conf-163-2026-3
УДК 378.011.3-051:376.011.3-056.264

Суховієнко Наталія Анатоліївна
кандидат педагогічних наук, логопед вищої категорії,
старший викладач кафедри початкової і спеціальної освіти
Тищенко Діана Сергіївна
студентка
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
м. Черкаси, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЛОГОПЕДІВ ДО КОРЕКЦІЙНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ТА АДАПТАЦІЙНОЇ РОБОТИ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. В умовах воєнного стану особливої актуальності набуває проблема забезпечення повноцінного розвитку та успішної адаптації молодших школярів із мовленнєвими порушеннями. Вирішення цієї проблеми є можливими за умови професійно підготовлених логопедів, які володіють відповідними навичками і компетенціями, а також здатними здійснювати професійну діяльність в складних умовах воєнного стану.

Початок шкільного навчання є важливим етапом становлення особистості дитини, пов'язаним із необхідністю пристосування до нових соціальних вимог, навчального навантаження, правил взаємодії та розширення кола спілкування. За наявності мовленнєвих труднощів цей процес може ускладнюватися через обмежені можливості вербальної комунікації, труднощі у встановленні контактів з однолітками та дорослими, недостатню впевненість у власних можливостях і підвищену чутливість до змін навколишнього середовища. Воєнні події посилюють зазначені труднощі, оскільки створюють додаткові умови нестабільності, переривання освітнього процесу, зміни звичного соціального середовища, вимушеного переміщення та обмеження доступу до систематичної корекційної допомоги. Для молодших школярів із мовленнєвими порушеннями такі обставини можуть позначатися не лише на результативності корекційної роботи, а й на формуванні здатності пристосовуватися до нових ситуацій, підтримувати взаємодію з оточенням, регулювати власну поведінку та ефективно використовувати доступні способи комунікації.

У зв'язку з цим корекційно-реабілітаційна та адаптаційна робота має бути спрямована не лише на подолання або компенсацію мовленнєвих труднощів, а й на розвиток адаптивних здібностей дитини як важливої передумови її повноцінної участі в освітньому та соціальному середовищі. Особливого значення набувають індивідуалізація корекційного впливу, створення психологічно безпечного освітнього простору, підтримка комунікативної активності, розвиток самостійності та формування навичок взаємодії в умовах змін.

Ключові слова: майбутні логопеди, молодші школярі, порушення мовлення, воєнний стан, корекційно-реабілітаційна робота, адаптаційна робота.

Адаптивні здібності молодшого школяра доцільно розглядати як сукупність сформованих можливостей, що забезпечують ефективне пристосування дитини до змінюваних умов діяльності, взаємодії та соціального середовища [4, с. 53]. Вони виявляються у здатності приймати нові правила, переключатися між видами діяльності, встановлювати контакти з іншими людьми, регулювати власні емоційні реакції, знаходити доступні способи розв'язання проблемних ситуацій та зберігати активність у процесі навчання. У дітей із мовленнєвими порушеннями розвиток таких здібностей значною мірою пов'язаний із рівнем сформованості комунікативних умінь, емоційної саморегуляції, пізнавальної активності та соціального досвіду.

Військові події можуть змінювати умови, у яких відбувається становлення зазначених якостей. Як відмічають дослідники О. Наволокова і О. Боряк, «війна створює значний психосоціальний стрес, що може призводити до змін у нейропсихологічному розвитку, поглиблення порушень і ускладнення реабілітації» [5, с. 43]. Повітряні тривоги, необхідність перебування в укриттях, перехід від очного до дистанційного чи змішаного навчання, зміна педагогів або колективу, тривалі перерви в освітньому процесі потребують від дитини додаткової гнучкості та здатності швидко пристосовуватися до нових обставин. Для молодших школярів із мовленнєвими порушеннями такі зміни можуть бути особливо складними, оскільки обмеження мовленнєвих можливостей іноді ускладнюють повідомлення про власні потреби, звернення по допомогу, висловлення емоцій і підтримання продуктивної взаємодії з оточенням.

У зв'язку з цим корекційно-реабілітаційна та адаптаційна робота має виходити за межі безпосереднього виправлення виключно проявів мовленнєвого порушення. Натомість, її зміст доцільно спрямовувати на відновлення та підтримку функціональних можливостей дитини, розвиток комунікативної активності, зміцнення емоційної стійкості, формування навичок саморегуляції та поступове розширення досвіду успішної взаємодії з навколишнім середовищем.

Підготовка майбутніх логопедів має враховувати реалії української освіти, а саме необхідність адаптуватися до умов воєнного стану, готовність працювати з категоріями дітей, які переживають сильний стрес через воєнні події або змушені адаптуватися через вимушене переміщення. Як зазначає дослідниця А. Король, робота логопеда з вимушено переміщеними дітьми, які мають порушення мовленнєвого розвитку вимагає високого рівня професіоналізму, емпатії, здатності до міждисциплінарної співпраці. «Логопед допомагає дітям не лише подолати мовленнєві труднощі, але й адаптуватися до нового середовища, відновити комунікативні навички та відчути себе повноцінними учасниками освітнього процесу» [3, с. 119].

Ключовими теоретичними засадами підготовки майбутніх логопедів до корекційно-реабілітаційної та адаптаційної роботи з молодшими школярами з порушенням мовлення в умовах воєнного стану є необхідність проявляти гнучкість і адаптивність. Одним із пріоритетних напрямів корекційно-реабілітаційної і адаптаційної роботи є створення умов для функціонального використання мовлення в повсякденних і навчальних ситуаціях. Дитині важливо не лише правильно вимовляти звуки, будувати граматично оформлені висловлювання чи розширювати словниковий запас, а й вміти застосовувати набуті мовленнєві навички в реальних комунікативних ситуаціях [1, с. 49]. Тому майбутні логопеди мають бути підготовленими доповнювати корекційні заняття такими ситуаціями, у яких учень має можливість звернутися із запитанням, попросити про допомогу, повідомити про власний стан, висловити думку, домовитися з однолітком або пояснити послідовність своїх дій. Саме практична спрямованість мовленнєвої діяльності сприяє перенесенню сформованих умінь із заняття в реальне освітнє середовище.

Важливим компонентом реабілітаційного впливу є підтримка емоційного стану дитини. В умовах воєнного стану школяр може демонструвати підвищену напруженість, невпевненість, труднощі з концентрацією уваги, зниження навчальної активності або потребу в більшій кількості часу для виконання завдань. За наявності мовленнєвих труднощів ці прояви можуть додатково ускладнювати комунікацію та участь у спільній діяльності. Тому освітній простір має характеризуватися передбачуваний порядком роботи, зрозумілими інструкціями, можливістю повторного пояснення, достатнім часом для відповіді та доброзичливим ставленням до помилок дитини.

Особливого значення набуває формування у молодших школярів досвіду успішного подолання труднощів. Адаптивні здібності не формуються лише шляхом повідомлення дитині готових правил поведінки – вони розвиваються у процесі практичної діяльності, коли школяр поступово вчиться діяти в нових умовах і бачить результат власних зусиль. Тому майбутні логопеди мають орієнтуватися на таке планування корекційно-реабілітаційних занять, щоб завдання відповідали актуальним можливостям дитини та поступово ускладнювалися. Позитивний результат навіть у невеликій за складністю ситуації може сприяти підвищенню впевненості школяра у власних можливостях і формуванню готовності до виконання складніших завдань.

Не менш важливим напрямом є розвиток комунікативно-соціальної складової адаптації дитини. Мовленнєві порушення можуть створювати бар'єри у взаємодії з однокласниками, особливо в ситуаціях, що потребують швидкої словесної реакції. У зв'язку з цим ефективним засобом корекційно-реабілітаційного впливу може бути організація парної та групової діяльності. Спільне виконання завдань, рольові ситуації, дидактичні та сюжетно-комунікативні ігри дають змогу дитині тренувати навички діалогу, слухання співрозмовника, дотримання черговості реплік, узгодження власних дій із діями інших учасників. Водночас логопед має забезпечувати такі умови, за яких мовленнєві труднощі не стають причиною виключення дитини з колективної діяльності [2, с. 30].

В умовах нестабільного освітнього середовища доцільним є також розвиток навичок самостійної організації діяльності. Дитина має поступово навчатися орієнтуватися в послідовності виконання завдання, користуватися доступними способами отримання допомоги, переходити від одного виду діяльності до іншого та контролювати завершення роботи. Для цього можуть застосовуватися візуальні алгоритми, короткі покрокові інструкції, схеми, картки-підказки та інші засоби, які роблять вимоги зрозумілими й передбачуваними. Такі прийоми особливо актуальні під час дистанційного або змішаного навчання, коли частина відповідальності за організацію навчальної діяльності переходить безпосередньо до дитини та її найближчого оточення.

Корекційно-реабілітаційна робота повинна передбачати і розвиток пізнавальної гнучкості. Здатність переключати увагу, змінювати спосіб виконання завдання, приймати нову інструкцію та використовувати інший алгоритм дій є важливими передумовами пристосування до мінливих умов навчання. Відповідні вправи можуть включатися до мовленнєвих занять і передбачати класифікацію предметів, встановлення послідовності подій, пошук різних способів розв'язання завдання, продовження сюжетів, моделювання життєвих ситуацій. Їхня цінність полягає не лише у розвитку окремих пізнавальних процесів, а й у формуванні готовності дитини діяти в ситуації, коли заздалегідь відомий алгоритм змінюється.

Отже, теоретичні засади підготовки майбутніх логопедів до корекційно-реабілітаційної та адаптаційної роботи з молодшими школярами, які мають мовленнєві порушення, в умовах воєнного стану має комплексний характер і передбачає одночасний вплив на мовленнєву, пізнавальну, емоційно-вольову та соціально-комунікативну сфери. Її основним орієнтиром є не лише корекція наявних мовленнєвих труднощів, а й розширення можливостей дитини самостійно діяти, спілкуватися та пристосовуватися до змінюваних умов. Поєднання індивідуалізації, систематичності, психологічної безпеки, практичної спрямованості занять і міждисциплінарної взаємодії створює підґрунтя для розвитку адаптивних здібностей молодших школярів та забезпечення їхньої більш активної участі в освітньому процесі навіть за умов його нестабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Калмикова Л. Перспективність і наступність в навчанні мови й розвитку мовлення дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: психолінгвістичний і лінгвістичний виміри: навч.-метод. посіб. Київ: Слово. 2017. 448 с.
2. Климчук В., Коробка Л. Способи підвищення соціально-адаптивних можливостей людини в умовах переживання наслідків травматичних подій: методичні рекомендації. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД. 2017. 80 с.
3. Король А. Особливості організації роботи логопеда у закладі освіти в умовах воєнного стану. *Pedagogical Discourse*, 2025, Вип. 37, С.116-122.
4. Мартинюк О., Гладуш В. Практична робота педагога з розвитку адаптивних здібностей молодших школярів з мовленнєвими порушеннями. *Соціально-освітні домінанти професійної підготовки фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти*: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (23-24 жовтня 2024 року, м. Запоріжжя). 2024. С. 52-58.
5. Наволокова О., Боряк О. Психолого-логопедична реабілітація дітей із тяжкими порушеннями мовлення у прифронтових зонах: досвід Харківської області. *Inclusion and Diversity,* 2025. Вип. 5. С. 42-47. DOI: 10.32782/inclusion/2025.5.9

УДК 371.315: 81

Сафарян Світлана Іванівна
кандидат педагогічних наук, доцент
Інститут післядипломної освіти
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ У ШКІЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ ОСВІТІ

Анотація. Одним із важливих завдань вітчизняної освіти є формування мовної особистості учнів, зокрема і у процесі вивчення літератури. У дослідженні охарактеризовані основні підходи, стратегічні завдання та провідні принципи розвитку мовної особистості на уроках літератури. Також наведені критерії мовленнєвого розвитку учнів , конкретні види навчальної діяльності та вправи, що впливають на ефективність формування мовної особистості під час навчання літератури в школі..

Ключові слова: мовна особистість, літературна освіта, усне/письмове мовлення, критерії мовленнєвого розвитку, мовленнєві уміння.

Актуальність проблеми формування мовної особистості у системі вітчизняної освіти умотивована потребами та запитами суспільства на особистість, яка здатна легко входити в культурний та міжкультурний простір, ефективно засвоювати змістові смисли, надбання та цінності гуманітарної культури, що є підґрунтям для розвитку емоційно-духовної сфери людини, її світосприйняття, визначення свого місця в житті.

Сучасне мовознавство як антропоцентрична наука особливу увагу приділяє людині як носію, користувачу та творцю мови. Тому особливе місце у наукових лінгвістичних, педагогічних дослідженнях відводиться мовній особистості та засобам її формування.

Мовна особистість не є вродженою, вона формується й розвивається у процесі навчання, виховання, спілкування, тобто в різних видах освітньої діяльності. Дослідниця А. Веремчук , зокрема, зазначає, що мета сучасної освіти, полягає у формуванні «компетентності, компетенцій і соціально значущих якостей мовної особистості, здатної до самовизначення, самоосвіти, саморегуляції та самоактуалізації» [1, с. 65].

У контексті нашого дослідження нас цікавить саме розвиток мовної особистості в літературній шкільній освіті. Зазначимо, що, насамперед, добре розвинутою мовною особистістю має бути сам учитель літератури, адже в процесі своєї діяльності він не тільки розвивається та вдосконалюється сам, а й допомагає це робити іншим, досконало оволодіваючи мовою, як ефективним засобом та помічником на шляху самопізнання і саморозвитку. Жодна особистість ніколи не зможе належним чином пізнати, зрозуміти, оцінити та реалізувати себе без мови. Сучасного вчителя літератури вирізняють добре сформовані структурні компоненти мовної особистості, на які вказує у своїх роботах Н. Дика: світоглядний, ціннісний, культурологічний, адже вони є базовими для формування національного характеру, засвоєння загальнолюдських і національних культурно-духовних цінностей.[2, с.24]

Проблема формування мовної особистості передбачає застосування комплексного метапредметного підходу у процесі вивчення гуманітарних дисциплін, який спрямований на формування учнів, їх культури мовлення, мовленнєвих навичок та умінь. При цьому слід ураховувати, що «мовна особистість завжди існує у просторі культури, яка втілюється у мові, у різних формах суспільної свідомості (науковому, побутовому тощо), у предметах матеріальної культури та в певних поведінкових нормах і стереотипах. Усі особливості культури народу завжди відображаються в його мові та літературі, як мистецтві слова, які є специфічними і унікальними, оскільки по-різному фіксують у собі навколишній світ і людину в ньому» [3, с.263]. Отже, можемо стверджувати, що особлива роль у системі гуманітарних предметів для формування мовної особистості належить філологічним дисциплінам: мови (українська та іноземні) , літератури (українська і зарубіжна

Перед вчителем літератури постають певні стратегічні завдання, які він має вирішити у процесі навчання літератури з метою розвитку мовної особистості учнів. Визначаючи ці завдання, ми спирались на дослідження науковиці Г. Шелехової:

- розвиток умінь та навичок сприймати літературну інформацію (в усній/ письмовій формах);
- формування умінь конструювати тексти у формі монологу та діалогу (усно/письмово);

- удосконалення мовленєвих навичок у процесі: а) розширення лексичного запасу; б) урізноманітнення граматичних засобів; в) розвитку стилістичної досконалості; 5) формування творчих умінь і навичок); 6) соціокультурного розвитку (світоглядний, народознавчий, естетичний, етичний).[4, с.21]

Формуючи мовну особистість учнів на уроках літератури, необхідно враховувати базові підходи і провідні принципи цього процесу. Зокрема, формування мовної особистості у контексті літературної освіти має ґрунтуватися на трьох **бахових підходах**:

- психолінгвістичному, який структуровано на теорії мовленнєвої діяльності;
- лінгводидактичному, що аналізує процеси навчання рідної та іноземної мови;
- методико-літературознавчому, що досліджує засоби та можливості художньої літератури та основ літературознавства.

Особливе значення має саме методико-літературознавчий базовий підхід. Він націлює вчителя літератури до широкого залучення різноманітних художніх текстів та багатого літературознавчого матеріалу для розвитку різних рівнів мовлення ; передбачає оволодіння навичками та уміннями використовувати мову для духовного, культурного і національного самовираження; читати, аналізувати та інтерпретувати тексти (зокрема художні тексти, медіатексти) українських і зарубіжних авторів; сприймати та осмислювати цінності, актуалізовані в текстах (зокрема художніх текстах, медіатекстах) українських і зарубіжних авторів; створювати тексти з висловлюванням власних ідей, досвіду і почуттів.

Провідними принципами формування мовної особистості, що вирізняється високим рівнем сформованості мовленнєвих навичок та умінь у процесі вивчення літератури мають бути такі:

- планування та система роботи з розвитку мовлення;
- практико-орієнтована спрямованість навчальної діяльності з розвитку мовлення, з наближенням її до реальних життєвих ситуацій;
- дотримання загальнодидактичних принципів у розвитку мовленнєвих умінь та навичок;
- урахування в мовленнєвому розвитку міжпредметних зв’язків та взаємовпливу духовно-емоційних,художньо-естетичних та пізнавально-розумових чинників;
- урізноманітнення методичного інструментарію (форм, видів, технологій, методів і прийомів навчання, що активізують мовленнєву діяльність у процесі вивчення літератури);

На рівень сформованості мовної особистості учнів у літературній освіті вагомий вплив має урахування їхніх особистісних характеристик, зокрема **критерії мовленнєвого розвитку**. Найважливіші з них полягають у:

- дотриманні вимог до висловлювання (розгорнута відповідь, повідомлення, доповідь, художньо-біографічна розповідь тощо): змістовність,логічність, чіткість, композиційна довершеність;
- застосуванні навичок ведення діалогу та прийомів спілкування під час виступів на літературну тематику;
- досконалому володінні відповідною лексикою, науковою (суспільно-філософською, літературознавчою, мистецькою) термінологією, активне її використання у процесі роботи із художнім твором, у різних висловлюваннях на літературну тематику (характеристика епохи, світогляду та творчої спадщини митця тощо);
- широкому використанні засобів художньої виразності;
- розумінні жанрових особливостей висловлювання;
- використанні практичних навичок володіння мовленнєвими уміннями відповідно до мети, ситуації спілкування тощо (аналітичний переказ, художній переказ, розгорнута відповідь, повідомлення, доповідь, художньо-біографічна розповідь тощо);
- застосуванні вмінь самостійно досліджувати необхідні матеріали за темою висловлювання, аналізувати різні літературознавчі джерела;

Засоби художньої літератури однаковою мірою надають можливості вчителю для активного розвитку навичок як усного, так і письмового мовлення.Розглянемо особливості цих видів мовлення, які мають вплив на формування мовної особистості учнів у літературній освіті. Вони вміщені у таблицю (табл.1)

Таблиця 1.

Усне і письмове мовлення

Види мовлення	Основна відмінність	Основні характеристики	Ознаки, що впливають на сприймання	Призначення
Усне мовлення	завжди розраховане на слухове сприймання, воно живе і висловлюване в реальному часі	правильна вимова, тональність, темп, ритмомелодійний малюнок, емоційна забарвленість	гучність, тембр, логічні наголоси та паузи	монолог, діалог, полілог
Письмове мовлення	завжди передбачає попередню підготовку	нормативність, ретельний відбір відповідних мовних засобів, статичність та фіксованість	наявність повних речень, складних синтаксичних конструкцій, насиченість зворотами, цитатами, прямою мовою тощо	опис, публічний виступ, ділове звернення, твір, есей тощо

Активному виробленню мовленнєвих навичок сприятиме систематичне застосування різних творчих завдань, проблемне навчання, розробка різноманітних проєктів. Ефективними **видами навчальної діяльності** у контексті літературної освіти, які впливають на формування мовної особистості учнів, як засвідчує досвід учителів-практиків, є такі:

- навички володіння творчим та виразним читанням ;
- уміння та навички різних видів переказу (докладний, вибірковий, стислий);
- уміння конструювати зв'язні розгорнуті відповіді, усні оповіді(за планом);
- уміння здійснювати усно/письмово характеристику персонажів твору, окремих проблем твору;
- навички складання планів, описів, оповідання, казки; планів та конспектів літературно-критичної статті тощо;
- навички використання прислів'їв, крилатих фраз, фразеологічних зворотів, що виражають ідею твору;
- написання повідомлення, доповідь, реферат на літературну тему; письмові творчі роботи, різні за жанром та обсягом;
- здійснення наукового дослідження на літературну тему, розробка проєктів (з використанням мультимедійних технологій, за вивченою темою);

Ураховуючи специфіку вивчення літератури, з метою удосконалення мовленнєвих навичок учнів можна використовувати також і спеціальні вправи, які підсилять рольовий принцип розвитку мовлення;розвиватимуть образність мовлення;удосконалюватимуть навички естетичного аналізу тексу та сприятимуть розвитку герменевтичних умінь у процесі аналізу/інтерпретації літературного тексту.

Підсумовуючи, зазначимо, що формування мовної особистості найефективніше реалізовується у процесі вивчення гуманітарних предметів, зокрема і у літературній освіті, де основними напрямами роботи мають стати:

- активне використання з поступовим ускладненням завдань репродуктивного, аналітичного і творчого змісту;
- вибір ефективного методичного інструментарію для розвитку мовленнєвих умінь та навичок;
- створення на уроках літератури мовленнєвих ситуацій, які стимулюють розвиток мовлення;
- активізація міжпредметних зв'язків в аспекті мовленнєвої діяльності;
- застосування культурологічного підходу до розгляду явищ мистецтва слова;
- навчання різним видам та жанрам монологічних висловлювань на літературну тематику від переказу тексту до індивідуально-творчих висловлювань (усних/письмових);
- словниково-фразеологічна робота з текстом художнього твору та літературознавчими матеріалами;

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Веремчук А. Компетентнісний підхід у підготовці майбутнього педагога в умовах ВНЗ // Гуманітарний вісник (Педагогіка). 2012. №28. С. 64-69.
2. Мовна особистість сучасного вчителя в системі неперервної педагогічної освіти: навчально-методичний посіб. / кол. авт.: Дика Н.М., Сафарян С.І., Глазова О.П., Микитенко В.О., Жарікова Л.М., Шкіренко О.В.; за заг. ред. Дикої Н.М. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 132 с.
3. Сафарян С. І. Розвиток мовної особистості учня на уроках зарубіжної літератури // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Випуск 35. Том5. 326с. С.261-268.
4. Шелехова Г.Т. Теоретичні аспекти формування мовленнєвої компетентності учнів 5-7 класів у процесі сприймання усних і письмових текстів. //Українська мова і література в школі. 2012. №3. С.20-24.

УДК 373.5.016: 811.161.2

Волобуєва Людмила Володимирівна
вчитель української мови та літератури, спеціаліст вищої категорії
КЗ «Слобожанський ліцей»

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ТА ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ЗАСОБАМИ КЕЙС-МЕТОДУ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ДО ОЛІМПІАД З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У тезах обґрунтовано доцільність використання кейс-методу під час підготовки учнів до олімпіад з української мови. Розкрито його можливості для формування мовної та лінгвістичної компетентностей, критичного мислення, уміння аргументувати мовний вибір і застосовувати знання в нестандартній ситуації. Запропоновано структуру роботи з навчальним кейсом, приклади олімпіадно орієнтованих кейсів та критерії оцінювання результатів учнівської діяльності.

Ключові слова: кейс-метод, українська мова, мовна компетентність, лінгвістична компетентність, олімпіадна підготовка, критичне мислення, навчальна ситуація.

Сучасна підготовка учнів до олімпіад з української мови не може обмежуватися повторенням правил і виконанням однотипних тренувальних вправ. Олімпіадне завдання зазвичай вимагає від школяра не лише знати норму, а й розпізнати мовне явище в новому контексті, зіставити варіанти, встановити причинно-наслідкові зв’язки, аргументувати відповідь, відредагувати текст або створити власне висловлення. Такий характер роботи відповідає компетентнісній спрямованості сучасної загальної середньої освіти, де мовно-літературна галузь орієнтована на активне використання мови, роботу з інформацією, осмислення мовних явищ і створення усних та письмових текстів [1].

У методиці навчання української мови дедалі більшого значення набувають активні й інтерактивні технології, що переводять учня з позиції виконавця готового алгоритму в позицію дослідника мовної проблеми. Сучасний учитель має поєднувати системне засвоєння мовних норм із проблемними, дослідницькими, текстоцентричними та ситуативними видами діяльності [2, с. 20–35]. Одним із таких інструментів є кейс-метод, який доцільно використовувати не як заміну традиційній системі вправ, а як засіб перенесення засвоєних знань у нову, інтелектуально ускладнену ситуацію.

Кейс-метод передбачає роботу з описом конкретної проблемної ситуації, набором фактів або мовного матеріалу, які необхідно проаналізувати, оцінити та на цій основі запропонувати обґрунтоване рішення. Дослідники наголошують, що кейсова технологія активізує аналіз і синтез, критичне мислення, комунікацію, співпрацю та самостійне прийняття рішення [3, с. 83–86]. Для уроків української мови особливо цінним є ситуативний характер такої роботи: мовна одиниця постає не ізольовано, а в умовах реального або змодельованого спілкування, редагування, тлумачення чи мовної експертизи [4, с. 2–7].

У контексті олімпіадної підготовки кейс-метод сприяє одночасному розвитку двох взаємопов’язаних складників. Мовна компетентність виявляється в нормативному й доречному використанні лексичних, граматичних, орфографічних, пунктуаційних і стилістичних засобів. Лінгвістична компетентність передбачає усвідомлення системних зв’язків у мові, володіння поняттєвим апаратом, уміння класифікувати мовні явища, здійснювати різні види розбору, пояснювати закономірності та аргументувати висновки. У кейсі ці складники природно поєднуються: учень спочатку визначає проблему, потім аналізує мовний матеріал, добирає правило чи доказ, перевіряє альтернативи та формулює остаточне рішення.

Ефективний олімпіадний кейс має містити одну чітку проблемну ситуацію, достатній, але не надмірний обсяг інформації та завдання, що не зводиться до механічного відтворення правила. Наприклад, кейс «Мовний редактор» може містити фрагмент допису для сайту ліцею з орфографічними, лексичними, граматичними та пунктуаційними помилками. Учень повинен знайти їх, класифікувати, виправити, пояснити кожне рішення й створити нормативний варіант тексту. Такий формат наближає традиційне редагування до олімпіадного рівня, оскільки перевіряє не тільки правильність виправлення, а й здатність довести його.

Кейс «Лінгвістичний детектив» доцільно будувати навколо суперечливої мовної ситуації. Учням пропонують кілька варіантів пунктуаційного оформлення складного речення або різні способи синтаксичного трактування конструкції. Завдання полягає в тому, щоб визначити граматичні основи, встановити смислові відношення, побудувати структурну схему, пояснити постановку розділових знаків і спростувати помилкові версії. У такому разі предметом оцінювання стає не лише кінцева відповідь, а логіка мовного аналізу.

Ще один продуктивний формат — кейс «Словникова експертиза». Учень отримує кілька мовних одиниць, щодо яких у повсякденному мовленні часто виникають сумніви: варіанти слововживання, наголосу, написання, відмінювання, сполучуваності чи стилістичної доречності. Необхідно встановити нормативний варіант, визначити джерело норми, пояснити відмінності між варіантами та використати правильну форму у власному реченні. Під час підготовки такі кейси можна виконувати з використанням словників та електронних довідкових ресурсів, а згодом повторювати без зовнішньої допомоги в умовах, наближених до олімпіади.

Методика case-study у мовній освіті цінна тим, що створює умови для осмисленого застосування мовленнєвих умінь і знань у конкретній ситуації [5, с. 266–270]. Доцільною є така послідовність роботи з олімпіадним кейсом: ознайомлення з ситуацією; формулювання мовної проблеми; індивідуальний первинний аналіз; добір доказів; обговорення можливих рішень; презентація й захист відповіді; експертний коментар учителя; рефлексія; виконання короткого завдання на перенесення способу дії в новий контекст. Саме останній етап є принципово важливим, адже показує, чи сформувався в учня універсальний спосіб розв’язання, а не лише відповідь на один конкретний кейс.

Підготовка до олімпіади потребує диференціації. Один і той самий кейс можна запропонувати на кількох рівнях складності. На першому рівні учень визначає помилку або мовне явище; на другому — пояснює його за правилом і наводить власний приклад; на третьому — аналізує виняток, порівнює альтернативні тлумачення, формулює контраргумент або створює аналогічне завдання самостійно. Така побудова дає змогу поступово переводити учня від репродуктивної діяльності до дослідницької, не втрачаючи системності підготовки.

Практичну спрямованість кейс-методу в олімпіадній підготовці можна узагальнити через систему типових навчальних кейсів (табл. 1).

Таблиця 1

Приклади використання кейс-методу під час підготовки учнів до олімпіад з української мови

Вид кейсу	Зміст завдання	Які вміння формуються	Очікуваний результат
«Мовний редактор»	Відредагувати фрагмент тексту, знайти орфографічні, лексичні, граматичні або стилістичні помилки й обґрунтувати виправлення.	Застосування мовних норм, редагування, аргументація.	Учень не лише виправляє помилку, а пояснює мовну норму.
«Лінгвістичний детектив»	Порівняти кілька варіантів пунктуаційного чи синтаксичного оформлення та довести правильність одного з них.	Синтаксичний аналіз, критичне мислення, доказовість.	Учень будує послідовне лінгвістичне обґрунтування.
«Словникова експертиза»	Перевірити сумнівні випадки слововживання, наголошування, написання, відмінювання чи сполучуваності за нормативними джерелами.	Робота зі словниками, мовна нормативність, інформаційна грамотність.	Учень уміє самостійно перевірити норму та пояснити свій вибір.

Важливою умовою результативності кейс-методу є зміна ролі вчителя. Педагог не повідомляє готове рішення, а організовує аналіз, ставить уточнювальні запитання, звертає увагу на недостатність доказів, пропонує зіставити версії. У процесі підготовки до мовної олімпіади доцільно вести індивідуальну «карту помилок», у якій фіксувати не тільки тему, де учень помилився, а й причину: незнання норми, неправильне розпізнавання конструкції, поспішність, недостатню аргументацію, невміння побачити виняток. На основі такої карти можна конструювати персоналізовані кейси й повторно перевіряти сформованість потрібного способу дії.

Для оцінювання роботи з кейсом варто враховувати кілька критеріїв: правильність мовного рішення; повноту аналізу; доказовість; точність використання лінгвістичної термінології; самостійність; мовне оформлення відповіді; здатність переносити знайдений спосіб розв'язання на інше завдання. За такого підходу учень поступово звикає, що олімпіадна відповідь має бути не тільки правильною, а й обґрунтованою. Практика використання ситуаційних і кейсових завдань у мовній освіті підтверджує їхній потенціал для розвитку активної мовленнєвої діяльності та свідомого вибору мовних засобів [6, с. 30–34].

Отже, кейс-метод є доцільним складником системної підготовки учнів до олімпіад з української мови. Його перевага полягає в інтеграції знань із різних мовних рівнів, моделюванні нестандартної ситуації та необхідності аргументувати власне рішення. Регулярне використання коротких мовних кейсів поряд із тренувальними вправами, роботою зі словниками, аналізом тексту та виконанням повних олімпіадних робіт створює умови для формування мовної й лінгвістичної компетентностей, критичного мислення, самоконтролю та готовності учня діяти в новій інтелектуальній ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державний стандарт базової середньої освіти : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF (дата звернення: 06.10.2026).
2. Маленко О. О. Методика навчання української мови в школі : навч. посіб. для здобувачів вищої освіти. Вид. 3-тє, змін. й допов. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2025. 160 с. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/20201 (дата звернення: 06.10.2026).
3. Горобченко Н. В., Тараба І. О. Використання кейс-методу в умовах Нової української школи. Імідж сучасного педагога. 2022. № 1 (202). С. 83–86. DOI: https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-1(202)-83-86.
4. Бондаренко Н. В. Ситуаційні вправи на уроках української мови. Українська мова і література в школі. 2017. № 2 (131). С. 2–7. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/714058/ (дата звернення: 06.10.2026).
5. Медвідь Н. С., Малінська Г. Д., Ткач О. В. Методика case-study у навчанні української мови як іноземної. Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки». 2022. № 1. С. 266–270. DOI: https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.1.41.
6. Веретюк Т. В. Метод «Case-Study» при вивченні української мови як іноземної. Мовна освіта фахівця: сучасні виклики та тенденції : матеріали V Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., Харків, 23 лютого 2023 р. Харків, 2023. С. 30–34. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/items/c0a05a41-306d-4d42-aff1-6e74b79b4d5b (дата звернення: 06.10.2026).

УДК 37.091.3:004:811.161.2

Мартинюк Людмила Володимирівна
директор
Херсонський навчально-виховний комплекс –
загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №9
Херсонської міської ради

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ШКОЛИ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ТА КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ

Анотація. У дослідженні репрезентовано можливості цифрової трансформації закладу загальної середньої освіти для формування мовної та комунікативної компетентностей учнів. Визначено педагогічний потенціал цифрових платформ, інтерактивних сервісів, мультимедійних ресурсів та інструментів штучного інтелекту. Окреслено роль учителя української мови й управлінські умови створення ефективного цифрового освітнього середовища, спрямованого на підвищення якості освіти, розвиток критичного мислення, творчості та комунікативних умінь учнів.

Ключові слова: цифрова трансформація, цифрове освітнє середовище, українська мова, мовна компетентність, комунікативна компетентність, штучний інтелект, управління якістю освіти.

Сучасна система загальної середньої освіти функціонує в умовах стрімких технологічних і суспільних змін, що зумовлюють необхідність переосмислення змісту, форм і методів навчання. Усе означене має бути враховано в стратегії роботи закладу освіти, який передбачає ефективний менеджмент, якість освіти та реалізацію компетентнісного підходу в роботі з учнями, зокрема й тими, що мають особливі освітні потреби (ООП), взаємодію з батьками школярів тощо. Усвідомлення таких чинників посилює актуальність цифрової трансформації сучасного закладу загальної середньої освіти.

Цифрова трансформація школи передбачає не лише впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, а й системне оновлення освітнього середовища, педагогічної взаємодії та управлінських підходів.

Особливого значення ці процеси набувають у мовній освіті, оскільки українська мова є не тільки навчальним предметом, а й засобом формування особистості, розвитку критичного мислення, самовираження та соціальної взаємодії. Сучасний учень має вміти грамотно висловлювати думки, аналізувати інформацію, аргументувати власну позицію, вести діалог і відповідально комунікувати в цифровому просторі.

Використання цифрових ресурсів розширює можливості формування мовної та комунікативної компетентностей, забезпечує інтерактивність, індивідуалізацію навчання та оперативний зворотний зв’язок. Водночас результативність цифровізації залежить не від кількості застосованих технологій, а від їхньої педагогічної доцільності та інтеграції в цілісну систему освітньої діяльності.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні можливостей цифрової трансформації школи для вдосконалення процесу формування мовної та комунікативної компетентностей учнів і визначенні педагогічних й управлінських умов її ефективної реалізації.

Цифрове освітнє середовище створює умови для переходу від традиційного засвоєння мовних знань до активної мовленнєвої діяльності, у межах якої учень стає повноправним учасником освітнього процесу. Поєднання компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів із цифровими технологіями сприяє розвитку здатності застосовувати мовні знання в реальних комунікативних ситуаціях.

Важливим напрямом цифрової трансформації є використання електронних словників, мовних онлайн-ресурсів, освітніх платформ, інтерактивних вправ і мультимедійних матеріалів. Зокрема, Kahoot, Quizizz, Wordwall та LearningApps дають змогу організовувати інтерактивне повторення, актуалізацію знань і поточне оцінювання. Платформи Moodle та Google Classroom забезпечують систематизацію навчальних матеріалів, організацію самостійної роботи й індивідуальний зворотний зв’язок.

Практика застосування цих платформ підсилює можливості дистанційного навчання, яке повноцінно вписується в контекст цифрової трансформації закладу освіти. Нам імпонує теза про те, що «Дистанційне навчання ґрунтується на таких засадах сучасних принципів організації освітнього процесу, як: варіативності форм і змісту навчання, засобів, що забезпечують вільне просування особистості в освітньому просторі й передбачають застосування різних механізмів підвищення професійної майстерності; індивідуалізації..» [2,с.170-171].

Для формування комунікативної компетентності доцільно залучати учнів до створення подкастів, відеоблогів, презентацій, цифрових плакатів і спільних текстів. Такі види діяльності сприяють розвитку усного й писемного мовлення, уміння аргументувати, співпрацювати, редагувати власні висловлювання та оцінювати результати роботи однокласників. Особливу цінність має робота з автентичними медіатекстами, що дає змогу поєднувати мовну підготовку з розвитком медіаграмотності й критичного мислення.

Перспективним напрямом є використання генеративного штучного інтелекту в навчанні української мови. ШІ може бути інструментом для створення диференційованих завдань, добору текстів, моделювання комунікативних ситуацій, мовного редагування та організації рефлексії. Наприклад, учням можна запропонувати проаналізувати текст, згенерований штучним інтелектом, виявити мовні, стилістичні та фактичні помилки й підготувати власний відредагований варіант. Такий підхід формує навички критичного оцінювання інформації та відповідального використання цифрових технологій.

Разом із тим застосування ШІ потребує дотримання принципів академічної доброчесності, інформаційної безпеки та цифрової етики. Важливо навчити учнів не копіювати готові відповіді, а використовувати технології як допоміжний ресурс для самостійного мислення, творчості й удосконалення мовлення. У цьому контексті провідною залишається роль учителя, який визначає освітню мету, добирає відповідні інструменти, організовує взаємодію та забезпечує якісний педагогічний супровід.

Аналіз науково-методичної бази дослідження та власний професійний досвід дозволяють констатувати, що ефективними прикладами формування мовної та мовленнєвої компетентності на уроках української мови є технологія «Мовний детектив» у роботі з учнями. Її перевагою є цифрова адаптивність та гнучкість: усі учні можуть працювати над спільною мовною ситуацією, але складність завдання, обсяг матеріалу, форма подання та рівень необхідної підтримки добираються відповідно до індивідуальних можливостей дитини. А класичну схему, можна відобразити у картках, малюнках.

Наприклад, клас отримує повідомлення з кількома мовними помилками. Один учень самостійно знаходить усі помилки та аргументує виправлення, а учневі, який потребує додаткової підтримки, можна запропонувати коротший текст, виділити речення для перевірки або дати два варіанти відповіді для вибору. При цьому тема, навчальна ситуація та загальна мета залишаються спільними для всього класу. Наприклад: *Текст: «Слідуюча зустріч відбудеться у п'ятницю».*

Для класу завдання може звучати так: «Знайдіть мовну помилку, виправте її та обґрунтуйте свій вибір».

Для учня, який потребує підтримки: «Обери правильний варіант: наступна зустріч / слідуюча зустріч».

Важливою перевагою дистанційного формату роботи за цією технологією є можливість урізноманітнювати способи відповіді. Учень може не лише писати в зошиті, а й назвати відповідь усно, поставити відповідний знак у чаті, обрати варіант на екрані, показати картку, виконати завдання в інтерактивній вправі або надіслати коротке голосове повідомлення. Це дозволяє зменшити труднощі, пов'язані саме зі способом виконання завдання, і зосередити увагу на мовному результаті.

У дистанційній роботі з учнями з ООП використовую принцип «один екран — одне завдання». Замість одночасного демонстрування великої кількості інформації послідовно відкриваю окремі етапи «розслідування».

Доцільними будуть й тексти, що не містять помилок. Учні мають довести, що всі запропоновані конструкції не містять помилок. Такий прийом є важливим, оскільки запобігає формуванню установки, що в кожному запропонованому вчителем тексті обов’язково прихована помилка.

Досвід освітнього менеджменту та професійної педагогічної діяльності дозволяють обґрунтовано стверджувати, що ефективність цифрової трансформації залежить також від управлінської діяльності керівника закладу освіти. Директор виступає лідером інноваційних змін, забезпечує стратегічне планування цифровізації, сприяє професійному розвитку педагогів, формує єдине цифрове освітнє середовище та координує діяльність педагогічного колективу. Важливими управлінськими завданнями є створення умов для обміну досвідом, організація методичної підтримки вчителів, забезпечення доступності цифрових ресурсів і дотримання вимог цифрової безпеки.

У результаті науково-методичного аналізу порушеної проблеми можемо зробити такі висновки:

1. Особливу увагу необхідно приділяти моніторингу результативності впровадження цифрових технологій.
2. Оцінювання має ґрунтуватися не на кількості використаних платформ, а на динаміці навчальних досягнень, розвитку мовленнєвих умінь, мотивації, самостійності та комунікативної активності учнів. Такий підхід дає змогу своєчасно коригувати освітню стратегію й забезпечувати системне підвищення якості мовної освіти.
3. Практично доцільною є модель цифрової підтримки уроку української мови, що охоплює послідовні етапи: мотивацію, дослідження мовного матеріалу, комунікативну взаємодію, створення власного продукту, взаємооцінювання та рефлексію. Її реалізація сприяє залученню учнів до активної навчальної діяльності, розвитку творчого потенціалу та формуванню здатності використовувати українську мову в різних життєвих ситуаціях.

Отже, цифрова трансформація мовної освіти передбачає інтеграцію технологій у педагогічно обґрунтовану систему навчання, у якій цифрові інструменти посилюють можливості вчителя, сприяють індивідуалізації освітнього процесу та створюють умови для формування компетентної мовної особистості.

Висвітлені погляди не порушують усіх аспектів проблеми. Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробленні та практичній апробації моделей інтеграції цифрових технологій і штучного інтелекту у викладання української мови з урахуванням індивідуальних освітніх потреб учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖРЕЛ:

1. Державний стандарт базової середньої освіти : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF (дата звернення: 06.10.2026).
2. Нагрибельна І. А., Сугейко Л. Г., Мельничук Ю. Ю. Упровадження дистанційного курсу з методики навчання української мови на основі системи Moodle. Інформаційні технології і засоби навчання. 2020. Т. 77, № 3. С. 162–174. DOI: https://doi.org/10.33407/itlt.v77i3.2759.
3. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2016. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Book-2016/Nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf (дата звернення: 06.10.2026).
4. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19 (дата звернення: 06.10.2026).
5. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/463-20 (дата звернення: 06.10.2026).
6. UNESCO. Guidance for generative AI in education and research. Paris : UNESCO, 2023. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693 (дата звернення: 06.10.2026).
7. UNESCO. Guidance for generative AI in education and research. UNESCO, 2023. URL: https://www.unesco.org/en/articles/guidance-generative-ai-education-and-research (дата звернення: 06.10.2026).

УДК 378.147:377.8:37.091.33-027.22-057.875(477)(043.2)

Слободянюк Ірина Юріївна
кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри інформаційно-цифрових технологій та природничих дисциплін
Комунальний заклад вищої освіти
«Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського»
Савчук Олена Григорівна
викладач кафедри інформаційно-цифрових технологій та природничих дисциплін
Комунальний заклад вищої освіти
«Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського»

«ІНЖЕНЕРНИЙ ТИЖДЕНЬ» ЯК ФОРМА ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНОГО STEM-НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Анотація. У тезах розглянуто «Інженерний тиждень» як формат практико-орієнтованого STEM-навчання у закладі освіти. На основі досвіду КЗВО «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського» проаналізовано освітні можливості інженерно-конструкторських і дослідницьких активностей. Охарактеризовано їхній потенціал для практичного застосування знань, дослідження природних явищ, моделювання, розв'язання проблемних завдань, міждисциплінарної інтеграції та командної взаємодії. Визначено перспективи використання такого формату як варіативної форми STEM-діяльності.

Ключові слова: STEM-освіта, практико-орієнтоване навчання, «Інженерний тиждень», дослідницька діяльність, моделювання, міждисциплінарність, командна робота.

Сучасна освіта потребує не лише забезпечення якісного засвоєння системи знань здобувачами освіти, а й створення умов для їх практичного застосування. Особливої актуальності це набуває у галузі природничих наук та STEM-освіти, де результативність навчання значною мірою пов'язана зі здатністю пояснювати явища, застосовувати знання у нових ситуаціях, висувати припущення, проводити дослідження та знаходити практичні рішення поставлених завдань. Актуальність пошуку таких підходів підтверджують і результати міжнародного дослідження PISA. Так, згідно з даними PISA-2025 у 17 досліджуваних українських регіонах лише 65% 15-річних підлітків досягли базового (другого і вище) рівня природничо-наукової грамотності, тоді як у країнах ОЕСР цей усереднений показник сягає 74%. Ще виразніша диференціація спостерігається у категорії високих досягнень (рівні 5-6): в Україні цей здобуток демонструють лише 2% учнів проти 7% у країнах-партнерах [1]. Водночас з огляду на методологію дослідження варто підкреслити, що ці дані стосуються лише 17 із 27 регіонів і їх не можна беззастережно екстраполювати на всіх українських учнів. Подібна ситуація простежувалася й за підсумками PISA-2022: у 18 регіонах базового рівня з природничих наук досягли 66% учнів (проти 76% у країнах ОЕСР) [2].

Не менш важливим аспектом педагогічного аналізу є ставлення здобувачів освіти до самого навчання. За даними PISA-2022, у середньому по країнах ОЕСР 77% учнів погоджуються з твердженням, що їм подобається знати, як щось працює. Водночас лише 50% опитаних зазначили, що їм подобається дізнаватися нове саме в школі [3]. Ці показники можуть свідчити про певний розрив між загальною пізнавальною зацікавленістю здобувачів освіти та їхнім ставленням до навчання. Постає фундаментальне дидактичне завдання: як спроєктувати освітнє середовище так, щоб зберегти та розвинути цю внутрішню мотивацію. Результати PISA підтверджують прямий зв'язок між мотивацією здобувачів, їхньою здатністю використовувати навчальні стратегії та підтримкою з боку вчителя [3; 4].

Одним із можливих шляхів реагування на цю суперечність є урізноманітнення організаційних форм навчання та посилення його практичної спрямованості. У цьому контексті STEM-підхід має високий педагогічний потенціал, оскільки забезпечує інтеграцію природничих наук, технологій, інженерії та математики через дослідницьку й проєктну діяльність здобувачів освіти.

Одним із форматів практичного залучення здобувачів освіти до STEM-діяльності є «Інженерний тиждень» – освітній проєкт, спрямований на зацікавлення учнів наукою та розвиток їхнього інженерного потенціалу [5]. Комунальний заклад вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського» має практичний досвід реалізації цього формату, спрямованого на активне залучення здобувачів освіти віком 15-17 років (учні 10-11 класів та студенти І-ІІ курсів) у процеси дослідження природничих явищ, моделювання, конструювання та експериментування [6].

На відміну від репродуктивного навчання, яке орієнтується на засвоєння готового навчального матеріалу, зазначені активності передбачають безпосередню участь здобувачів у створенні конкретного освітнього продукту або моделі. Алгоритм дій здобувачів освіти виходить поза межі пасивного сприйняття інформації та може передбачати послідовність практичних дій: від проєктування й випробування конструкції до аналізу її властивостей та можливого вдосконалення. Зазначений формат відповідає діяльнісній спрямованості STEM-освіти, у межах якої теоретичні знання набувають практичного значення через їх застосування. Практико-орієнтований формат створює сприятливі умови для розвитку дослідницьких умінь: висунення гіпотез, постановки запитань та їх перевірки під час експерименту.

У межах «Інженерного тижня» було реалізовано спектр практичних STEM-завдань [7], серед яких:

- конструювання *вітроверту*, що дало змогу наочно дослідити динаміку повітряного потоку й процеси трансформації енергії;
- дослідження аеродинамічних властивостей польоту *фрісбі*, завдяки чому здобувачі освіти змогли проаналізувати особливості руху тіла у повітряному середовищі та його залежність від геометрії об’єкта;
- моделювання біологічного механізму надування *«риби-фугу»* для інтеграції матеріалу з біології з інженерним конструюванням – здобувачі спостерігали за зміною об’єму моделі та співвідносили отриманий результат із відповідним природним явищем;
- розробка *планет-світильників*, яка поєднала знання з астрономії та фізики з елементами прикладної електротехніки та дизайну;
- вивчення механіки *обертання конструкцій*, що дало змогу досліджувати просторові співвідношення, симетрію та геометричні трансформації.

Зміст цих завдань поєднує опрацювання знань про природничі явища з їх практичним застосуванням під час створення матеріальних моделей. Різноманітність активностей «Інженерного тижня» забезпечує варіативність способів опрацювання навчального матеріалу: від спостереження й експериментування до створення інженерної моделі та пояснення отриманих результатів.

Однією з ключових характеристик «Інженерного тижня» можна вважати послідовність практичних дій «знання → дія → результат → пояснення». Здобувач освіти отримує можливість не лише засвоїти теоретичну інформацію про певне явище, а й безпосередньо дослідити його через створення моделі або проведення експерименту. Таким чином, зазначений формат створює умови для переходу від репродуктивних дій до науково-дослідницької та творчої діяльності. Важливим атрибутом реалізованого формату є його міждисциплінарність. Пропоновані активності інтегрують змістові лінії фізики, хімії, біології, астрономії, математики, технологій та інженерного конструювання. Це дозволяє здобувачам освіти подолати предметну фрагментарність знань і усвідомити взаємозв’язок між ними під час розв’язання комплексних практико-орієнтованих задач.

Окрім цього, практичний формат створює сприятливі умови для командної взаємодії. Виконання конструкторських і дослідницьких завдань вимагає від учасників колегіального обговорення ідей, раціонального розподілу функцій, спільного прийняття рішень та презентації кінцевого продукту. Завдяки цьому STEM-діяльність гармонійно поєднує засвоєння навчальної інформації з розвитком соціально-комунікативних навичок (soft skills).

Узагальнення проведених STEM-активностей дає змогу виокремити низку освітніх можливостей «Інженерного тижня», пов’язаних із дослідженням природних явищ, інженерним проєктуванням і конструюванням, практичним застосуванням знань, розв’язанням проблемних завдань та командною взаємодією (табл. 1).

Таблиця 1

Освітні можливості «Інженерного тижня»

Освітня можливість	Прояв у діяльності
Дослідження природних явищ	Спостереження, експеримент, пояснення результатів
Інженерне проєктування, моделювання та конструювання	Створення реальних моделей і конструкцій, їх випробування та вдосконалення
Практичне застосування знань	Використання знань з фізики, математики, хімії, астрономії та інших навчальних дисциплін
Розвиток навичок розв'язання проблемних завдань	Пошук способу виконання завдання, аналіз результату, коригування рішення
Робота в команді	Обговорення ідей, розподіл ролей, спільне виконання завдань, представлення результатів

Висновки. Досвід КЗВО «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського» демонструє практичний потенціал «Інженерного тижня» як однієї з форм практико-орієнтованого STEM-навчання. Дидактична цінність описаного підходу полягає у можливості конкретизації абстрактних наукових понять і теорій через практичну діяльність здобувачів освіти. Поєднуючи елементи експериментування, моделювання, міждисциплінарного синтезу та командної роботи, цей формат створює сприятливі умови для залучення здобувачів до активної STEM-діяльності.

«Інженерний тиждень» доцільно розглядати не як разову подію, а як гнучкий і варіативний формат STEM-діяльності, що має значний адаптивний потенціал для різних вікових груп та освітніх програм. Перспективними напрямами подальших досліджень у цьому контексті є розширення спектра інженерно-конструкторських завдань, інтеграція цифрових засобів 3D-моделювання та візуалізації, а також системний моніторинг освітніх результатів здобувачів та дослідження їхньої динаміки під час упровадження таких STEM-активностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. PISA 2025 Results (Volume I) – Country Notes: Ukrainian Regions (17 of 27). Paris: OECD Publishing, 2026. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2026/09/pisa-2025-results-volume-i-country-notes_88d1164e/ukraine_5aa238a4/0eb7d4d3-en.pdf
2. PISA 2022 Results: Factsheets – Ukrainian Regions (18 of 27). Paris : OECD Publishing, 2023. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/11/pisa-2022-results-volume-i-and-ii-country-notes_2fca04b9/ukrainian-regions-18-of-27_de3ad3b1/78043794-en.pdf
3. PISA 2022 Results (Volume III): Creative Minds, Creative Schools. PISA, OECD Publishing, Paris, 2024. URL: https://doi.org/10.1787/765ee8c2-en
4. PISA 2022 Results (Volume V): Learning Strategies and Attitudes for Life. PISA, OECD Publishing, Paris, 2024. URL: https://doi.org/10.1787/c2e44201-en
5. Інженерний тиждень. URL: https://engineeringweek.org.ua/ua/
6. Педагоги коледжу відзначені сертифікатами за участь в «Інженерному тижні – 2026 // КЗВО «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського» : офіційний сайт. URL: https://surl.li/zmlnwj
7. Інженерний тиждень у коледжі: STEM-освіта в дії // КЗВО «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського» : офіційний сайт. URL: https://surl.li/jdfgyh

УДК 37.091.12: 005.336.2

Лучицька Тетяна Василівна
заступник директора з навчально-виховної роботи
Комунальний заклад «Вінницький ліцей № 6»
м. Вінниця, Україна

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ТА СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ: РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ «ВІННИЦЬКИЙ ЛІЦЕЙ № 6»

Анотація. У статті розкрито інноваційні підходи та стратегічне управління розвитком професійної компетентності вчителів початкової школи Комунального закладу «Вінницький ліцей № 6». Проаналізовано модель розвитку фахової компетентності, педагогічні умови її реалізації, матеріально-технічне та цифрове забезпечення освітнього простору, кадровий потенціал і науково-методичну діяльність методичного коворкінгу. Представлено результати впровадження освітніх програм «Нова українська школа», «Інтелект України», «Світ чекає крилатих» та SWOT-аналіз діяльності.

Ключові слова: професійна компетентність, інноваційні підходи, стратегічне управління, початкова школа, методичний коворкінг, Нова українська школа, педагогіка партнерства.

В умовах, коли змінюється освітня стратегія, професійна компетентність учителя набуває надзвичайної актуальності. Це першочергово підвищує вимоги до якості підготовки сучасного педагога та подальшого вдосконалення його компетенцій у практичній діяльності. Необхідною умовою сьогодення є глибокі знання у професійній сфері та здатність гнучко адаптуватися до викликів динамічного середовища [1].

Компетентнісна парадигма в освіті – виклик, потреба та проблема сучасності. Розвиток професійної компетентності вчителя є неодмінною умовою й обов'язковою складовою його професіоналізму. Актуальність цього підходу зумовлена появою нових вимог, пов'язаних із розвитком науки, техніки, цифрових технологій та гуманістичними змінами в суспільстві [2].

Комунальний заклад «Вінницький ліцей № 6» динамічно реагує на ці тенденції, перетворюючи систему методичної роботи на простір неперервного професійного зростання, де поєднуються академічні традиції, інноваційні освітні системи («Нова українська школа» [3], «Інтелект України» [4], «Світ чекає крилатих» [5]) та новітні інформаційно-цифрові технології.

Ефективне функціонування та стратегічний розвиток початкової ланки ліцею забезпечуються завдяки системній управлінській та науково-методичній діяльності заступника директора з навчально-виховної роботи Тетяни Василівни Лучицької. Здійснюючи курування початкової школи та методичного коворкінгу вчителів початкових класів, Тетяна Василівна систематично впроваджує інноваційні підходи до управління якістю освіти, координує реалізацію державних стандартів [6], стимулює участь педагогів у фахових конкурсах, сертифікації та науково-дослідницькій роботі, створюючи потужне й комфортне інноваційне середовище для професійного зростання вчителів та всебічного розвитку здобувачів освіти.

Сучасна освіта розвивається в контексті якісних змін цілей освітнього процесу та моделей професійної діяльності вчителя. Структура професійної компетентності вчителів включає чотири взаємопов'язані компоненти: мотиваційний (ставлення до засвоєння нових знань і прагнення до самореалізації), теоретичний (психологічні, педагогічні, дидактичні та методичні знання), практичний (застосування інноваційних педагогічних технологій та ІКТ) і рефлексивний (здатність до самоаналізу та корекції педагогічних дій) [7].

Під керівництвом заступника директора з НВР Т. В. Лучицької творчою групою педагогів закладу розроблено й успішно впроваджено модель розвитку професійної компетентності вчителів. Вона охоплює цільовий, концептуальний, змістовий, технологічно-функціональний та діагностично-результативний складники. Для ефективної реалізації моделі забезпечено створення інноваційного освітнього середовища, науково-методичний супровід через методичний коворкінг (голова – Марина Петрівна Козіцька), тьюторську підтримку, роботу творчих і проблемних груп, проведення майстер-класів, а також реалізацію STEM-освіти, цифрових інструментів і проєктної діяльності.

Освітній простір початкової школи КЗ «Вінницький ліцей № 6» представлений 14 сучасними кабінетами, кожен з яких сертифікований міською комісією зі статусом «зразковий». Матеріально-технічне та цифрове оснащення включає 14 портативних ноутбуків, 13 мультимедійних проєкторів і дошок, 2 інтерактивні панелі та спеціалізований кабінет інформатики. Педагоги активно інтегрують цифрові інструменти: платформи «На Урок», «Всеосвіта», сервіси Zoom, Google Meet, Canva, Plickers, Kahoot. Діяльність висвітлюється на офіційному блозі методичного коворкінгу.

У 2025/2026 навчальному році колектив працював над науково-методичною проблемою: «Моделювання та розвиток інноваційного освітнього середовища на основі педагогіки партнерства в умовах реалізації компетентнісно-орієнтованої освіти та принципу дитиноцентризму». Протягом року педагоги пройшли понад 1156 годин підвищення кваліфікації (ВАБО, EdEra, Освіторія, На Урок, семінари ЦПРПП ВМР та ДСЯО). Досвід презентовано через публікації у фахових виданнях (Л. П. Майданюк, Г. О. Пшеченко, О. О. Дзюбанчук, А. П. Кобринська). Успішно пройшли сертифікацію педагоги Т. А. Душко, О. А. Лазуренко та А. М. Басюк. На базі ліцею функціонує освітній хаб «Світ чекає крилатих» (супервізійний супровід – А. М. Бияковська).

Початкова школа працює за Державним стандартом початкової освіти [6] та програмами: Типова освітня програма під керівництвом Р. Б. Шияна [8]; науково-педагогічний проєкт «Інтелект України» (педагоги Т. А. Душко, А. М. Коновал, О. А. Павловська, Н. О. Карпович); інтегрована освітня система А. Цимбалару «Світ чекає крилатих» (педагоги І. О. Лемеха, В. О. Колногозюк, О. Д. Любченко, А. М. Бияковська); програма НУШ із цифровим ресурсом «Розумник. Smart Kids» (педагоги Г. І. Краєва, М. П. Козіцька, О. О. Дзюбанчук, О. А. Лазуренко).

Позакласні ініціативи включають фестиваль-захист STEM-проєктів «Весна 2026», Інженерний тиждень-2026, STEM-тиждень, тиждень першокласника «Подорож вулицями професій», фестиваль натхненного читання сучасної поезії, групу раннього розвитку «Унікум» та групу подовженого дня «Пізнайки» (керівник О. П. Троянчук). Команда учнів «Friends team» (керівники О. А. Лазуренко, А. М. Бияковська) здобула ІІ місце у фестивалі робототехніки Vinnytsia Robo Camp.

Здобувачі освіти показали високі результати: у XXVI Міжнародному конкурсі з української мови імені Петра Яцика (переможці та призери – Артур Яковенко, Ліна Бортнік, Андрій Швець, Михайло Ліфанов, Олеся Разорьонова, Мілана Ільченко); у IV Всеукраїнському відкритому марафоні з української мови (понад 40 учнів здобули дипломи І–ІІІ ступенів); у шкільних олімпіадах з мови та математики; у конкурсі «Майстер краснопису»; у Міжнародному математичному конкурсі «Кенгуру» (45 учнів – «Відмінно», 89 – «Добре»).

Таблиця 1

SWOT-аналіз діяльності методичного коворкінгу початкової школи

Сильні сторони	Слабкі сторони (напрями розвитку)
1. Успішна реалізація стандартів НУШ та інноваційних програм під кураторством заступника директора з НВР Т. В. Лучицької.	1. Необхідність підвищення методичної майстерності щодо інструментів само- та взаємооцінювання.
2. Системне використання електронних ресурсів, освітніх платформ та ІКТ-обладнання.	2. Потреба в активізації участі педагогів у фахових конкурсах міського та всеукраїнського рівнів.
3. Результативні методичні коворкінги та розвиток STEM-освіти.	3. Посилення публікаційної активності учителів у фахових виданнях.
4. Високий професійний статус педагогів (сертифікація Т. А. Душко, О. А. Лазуренко, А. М. Басюк).	4. Розширення залучення учнів до онлайн-конкурсів.
5. Результативна система роботи з мотивованими учнями; функціонування освітнього хабу «Світ чекає крилатих», ГРР «Унікум» та ГПД «Пізнайки».	5. Посилення просвітницької роботи з батьками щодо формувального оцінювання.

Комплексний аналіз діяльності початкової школи Комунального закладу «Вінницький ліцей № 6» за 2025/2026 навчальний рік свідчить про високу ефективність управлінської та методичної діяльності заступника директора з навчально-виховної роботи Тетяни Василівни Лучицької. Системне впровадження інноваційних підходів забезпечує розбудову сучасного освітнього середовища, підвищення професійної компетентності педагогів та гармонійний розвиток молодших школярів [3; 6].

Поєднання потужної матеріально-технічної бази, новітніх цифрових технологій, активної проєктної діяльності та самовідданої праці педагогічного колективу забезпечує високу якість освітніх послуг і зміцнення авторитету закладу в освітній спільноті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. С. 47–52.
2. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ : Педагогічна думка, 2009. 520 с.
3. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/249613934 (дата звернення: 08.10.2026).
4. Науково-педагогічний проєкт «Інтелект України» / наук. кер. І. В. Гавриш. URL: https://intellect-ukraine.org/ (дата звернення: 08.10.2026).
5. Інтегрована освітня система «Світ чекає крилатих» / авт. А. Д. Цимбалару. URL: https://svitchekaiekrylatykh.com/ (дата звернення: 08.10.2026).
6. Державний стандарт початкової освіти : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87 (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF (дата звернення: 08.10.2026).
7. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність : підручник. Київ : Вища школа, 2004. 422 с.
8. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Р. Б. Шияна : затверджено наказом МОН України від 12.08.2022 № 743-22. URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/tipovi-osvitni-programi-2 (дата звернення: 08.10.2026).
9. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» : наказ Мінекономіки України від 23.12.2020 № 2736. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20 (дата звернення: 08.10.2026).
10. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.

PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

УДК 314.1

Венгер Ганна Сергіївна
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри клінічної психології та психічного здоров'я
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
м. Одеса, Україна
Ройтенко Вікторія Юріївна
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти С4 Психологія
ОПП Клінічна психологія
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
м. Одеса, Україна

ОСОБЛИВОСТІ КЛІНІКО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОЯВІВ ОБСЕСИВНО-КОМПУЛЬСИВНОГО РОЗЛАДУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті розглянуто особливості клініко-психологічних проявів обсесивно-компульсивного розладу в умовах війни. Проаналізовано основні симптоматичні прояви обсесивно-компульсивного розладу, зокрема обсесії, компульсії, тривогу, дистрес, поведінку уникнення та порушення повсякденного функціонування. Розглянуто роль стресових і психотравмувальних подій у розвитку та загостренні симптоматики. Особливу увагу приділено впливу тривалого перебування в умовах небезпеки, невизначеності та підвищеної психоемоційної напруги на зміст і вираженість обсесивно-компульсивних проявів.

Ключові слова: обсесивно-компульсивний розлад, ОКР, обсесії, компульсії, тривожність, психоемоційний стрес, війна, психотравмувальні події, клініко-психологічні прояви.

Сучасне життя людини значною мірою визначається соціально-політичним контекстом, який може впливати не лише на функціонування суспільства загалом, а й на психологічний стан окремої особистості. Невизначеність, підвищена тривожність, відсутність почуття безпеки та тривале психоемоційне напруження є значущими чинниками, які можуть впливати на психологічне функціонування людини. Особливої актуальності ці питання набувають в умовах воєнних дій, коли людина тривалий час перебуває під впливом потенційної загрози та нестабільності.

Одним із психічних розладів, клінічні прояви якого можуть змінюватися під впливом стресових факторів, є обсесивно-компульсивний розлад (ОКР). Його основними характеристиками є наявність нав'язливих думок, образів та імпульсів (обсесій), а також повторюваних дій або психічних актів (компульсій), які виконуються у відповідь на обсесивні переживання або за певними внутрішніми правилами [1, с. 104].

В умовах війни особливого значення набувають питання того, як тривала небезпека, психотравмувальні події і невизначеність, можуть впливати на перебіг та вираженість симптомів ОКР. Тому вивчення клініко-психологічних проявів цього розладу в умовах війни є актуальним напрямом сучасних психологічних досліджень.

Важливим є розглянути основні клініко-психологічні прояви обсесивно-компульсивного розладу. У сучасних класифікаціях обсесивно-компульсивний розлад розглядається як окремий психічний розлад, основними проявами якого є обсесії та компульсії. У МКХ-11 ОКР віднесено до групи обсесивно-компульсивних та пов'язаних із ними розладів [2, с. 243].

Обсесії являють собою повторювані та стійкі думки, імпульси або образи, які переживаються як небажані та нав'язливі й викликають виражену тривогу або дистрес. Людина намагається ігнорувати, пригнічувати або нейтралізувати їх іншими думками чи діями [3, с. 354].

Компульсії, своєю чергою, є повторюваними поведінковими діями або психічними актами, які людина відчуває як необхідні для виконання у відповідь на обсесію або відповідно до певних правил. Їх метою є зменшення тривоги чи дистресу або запобігання певній небажаній події [3, с. 355].

Типовими проявами ОКР є страх помилки або заподіяння шкоди, нав'язливі перевірки, страх забруднення та зараження, потреба у симетрії й порядку, контрастні, агресивні, сексуальні, релігійні та моральні нав'язливості [3, с. 360].

Таким чином, клінічна картина ОКР є неоднорідною та може включати різні за змістом і формою прояви. При цьому спільним для них є наявність нав'язливого переживання, яке супроводжується внутрішньою напругою, тривогою або дистресом та спонукає людину до виконання певних дій чи ментальних ритуалів.

Важливою характеристикою ОКР є егодистонність симптоматики. Людина, як правило, усвідомлює небажаність та надмірність нав'язливих думок і компульсивних дій, сприймає їх як такі, що суперечать її власним переконанням, цінностям або уявленням про себе. Виконання ритуалів при цьому не приносить задоволення, а забезпечує лише короткочасне зниження внутрішньої напруги [4, с.132].

Таким чином, формується характерний цикл: нав'язлива думка або образ викликає тривогу чи дискомфорт, після чого людина виконує компульсивну дію або вдається до уникнення, що тимчасово знижує напруження. Короткочасне полегшення, своєю чергою, сприяє закріпленню компульсивної поведінки та підтриманню симптоматики.

Надалі доцільно перейти до психологічних та нейропсихологічних особливостей обсесивно-компульсивного розладу. Сучасні дослідження розглядають ОКР як розлад, що має різні причини походження, у розвитку якого взаємодіють біологічні, психологічні та середовищні чинники. Одним із важливих напрямів пояснення симптоматики є нейробіологічна модель, відповідно до якої при ОКР порушується функціонування кортико-стріато-таламо-кортикальних (КТСК) нейронних контурів (Рис.1 Порушена робота кортико-стріато-таламо-кортикальної петлі, гіперактивація збуджуючих нейромедіаторів).

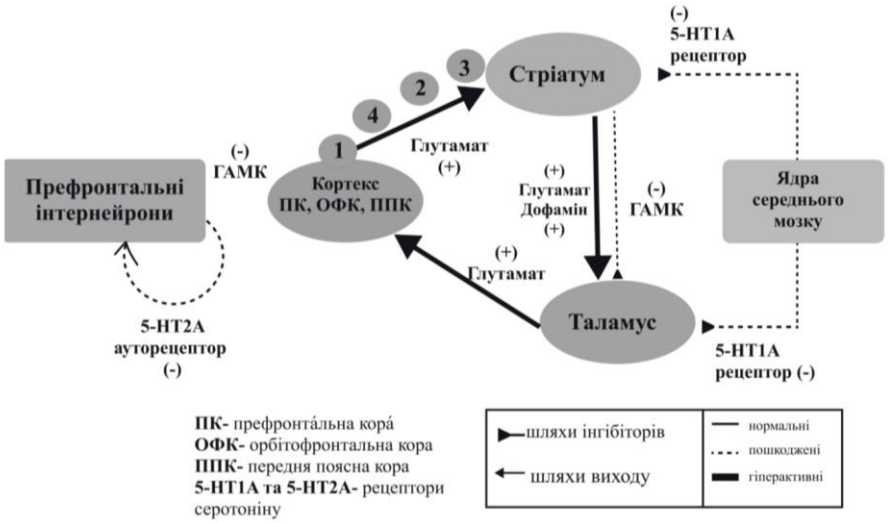

Рис. 1. Порушена робота кортико-стріато-таламо-кортикальної петлі, гіперактивація збуджуючих нейромедіаторів

Дисфункція КТСК-нейронних контурів також пов'язується з порушеннями когнітивного функціонування. Зокрема, у людей з ОКР можуть спостерігатися труднощі когнітивної гнучкості, планування, прийняття рішень, гальмування реакцій та схильність до повторного аналізу ситуацій [5, с. 592].

КТСК-петлі забезпечують відбір значущої інформації, контроль поведінки, гальмування небажаних реакцій та своєчасне завершення дій. При ОКР порушення балансу між процесами активації та гальмування може сприяти виникненню стану своєрідного «застрягання», за якого мозок продовжує сприймати певний сигнал як значущий або небезпечний навіть за відсутності об'єктивної загрози [5, с.590]. Це може проявлятися постійними сумнівами, відчуттям незавершеності, труднощами з припиненням повторюваної поведінки та необхідністю здійснювати перевірки або інші ритуальні дії.

Відповідно до нейропсихологічної моделі, запропонованої Джонатаном С. Абрамовіцем, Леонардо Ф. Фонтенеллем, Маурісіо В. Мендловічем, порушення виконавчих функцій при ОКР можуть проявлятися труднощами планування, прийняття рішень та інгібіції реакцій, а також схильністю до повторюваного аналізу минулих ситуацій, надмірному застряганню та румінуванню. Зазначені когнітивні особливості можуть зберігатися навіть після зменшення клінічних симптомів і розглядатися як потенційні ендофенотипові характеристики ОКР [6, с. 241]. Окреме значення має надмірний моніторинг помилок і труднощі з прийняттям рішень. У контексті ОКР це може проявлятися постійними сумнівами щодо правильності власних дій, необхідністю багаторазових перевірок та прагненням до повної впевненості у безпеці ситуації (Рис. 2. Структури, що відповідальні за компульсії перевірок та миття рук, їх функціонування).

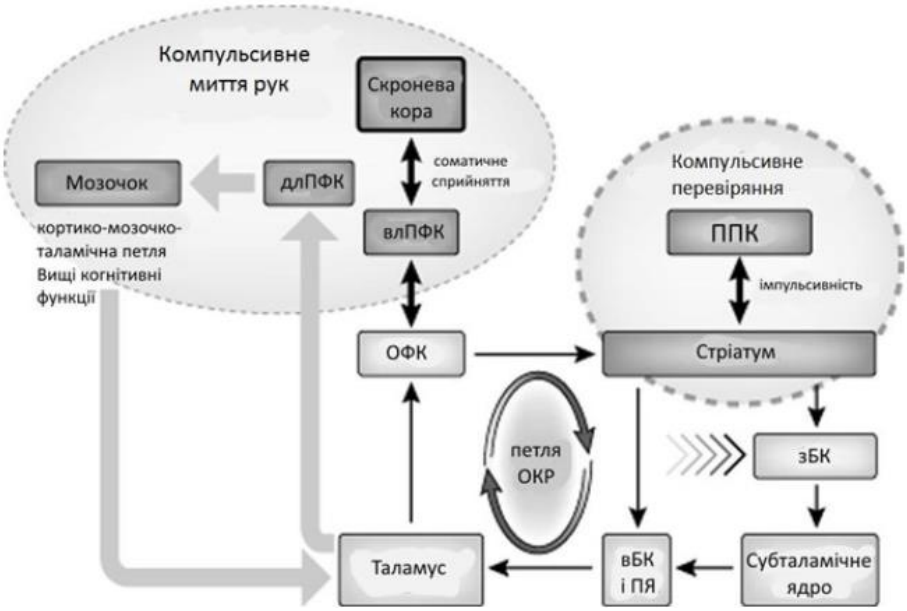

Рис. 2. Структури, що відповідальні за компульсії перевірок та миття рук, їх функціонування

У структурі клінічних проявів ОКР також важливе місце займає взаємодія емоційних та когнітивних процесів. Підвищене відчуття загрози, провини, відповідальності та внутрішнього напруження може підтримувати обсесивні думки, тоді як порушення когнітивного контролю ускладнює їх пригнічення та переключення уваги [7, с.98].

Після детального розгляду нейропсихологічних особливостей ОКР, важливо перейти до розгляду впливу стресових і психотравмувальних подій на прояви розладу.

ОКР розглядається як мультифакторний розлад, у розвитку якого важливу роль можуть відігравати стресові та травматичні життєві події. Водночас не можна розглядати стрес як єдину безпосередню причину виникнення ОКР, оскільки формування розладу визначається складною взаємодією біологічної схильності та факторів середовища.

У дослідженні Кейтаро Мураями та співавторів 61,2% учасників із ОКР пережили значущі стресові життєві події перед початком симптомів, а травматичний досвід був виявлений у 34% досліджуваних. Учасники, які пережили стресові події перед маніфестацією розладу, частіше демонстрували симптоми, пов'язані із забрудненням і страхом, тоді як травматичний досвід був пов'язаний із тенденцією до формування накопичувальних обсесій [7, с.153, 8, с.55-67].

Тож можна припустити, що стресові та травматичні події можуть бути пов'язані не лише з появою симптомів ОКР, але й з особливостями їх змісту та перебігу. Важливим є акцент на суб'єктивному переживанню подій як травматичних, оскільки воно може супроводжуватися вираженим дистресом і впливати на подальше функціонування людини.

У межах когнітивних моделей ОКР значущу роль відіграє сприйняття відповідальності, небезпеки та необхідності контролю. Стенлі Джек Рахман зазначає, що нав'язливі думки можуть частіше виникати в ситуаціях стресу, а підвищення рівня стресу може супроводжуватися посиленням переживаного дистресу [8, с. 94].

За роботами Томохіро Накао та колег, компульсивна поведінка, зокрема перевіряння, може формуватися в ситуаціях, коли людина відчуває підвищену відповідальність за запобігання небажаним подіям. У контексті травматичного досвіду це може проявлятися підвищеною пильністю, повторними перевірками та іншими способами нейтралізації тривоги [8, с. 120]. Таким чином, стрес може впливати на вже наявні механізми ОКР, посилюючи потребу в контролі, перевірках, униканні та інших способах зменшення тривоги.

Війна створює специфічні умови тривалого психоемоційного напруження, які характеризуються невизначеністю, реальною загрозою життю та безпеці, втратою звичного способу життя, вимушеним переміщенням, розривом соціальних зв'язків та постійним інформаційним навантаженням. У таких умовах актуалізуються психологічні механізми, пов'язані з оцінюванням загрози, контролем та прагненням до передбачуваності. Для осіб із ОКР це може мати особливе значення, оскільки вже наявна схильність до сумнівів, надмірного контролю, перевірок та низької толерантності до невизначеності може посилюватися під впливом об'єктивно небезпечного середовища.

Психотравмувальні події, пов'язані з воєнними діями, можуть впливати не лише на інтенсивність симптомів ОКР, а й на їх зміст. У наукових роботах зазначається, що після травматичного досвіду можуть частіше виникати нав'язливі думки, пов'язані із загрозою безпеці, зараженням, смертю, відповідальністю за можливу шкоду та необхідністю надмірного контролю [9, с. 250].

В умовах постійної небезпеки компульсивні дії можуть суб'єктивно набувати для людини додаткового значення як спосіб контролю ситуації. Виконання ритуалу здатне створювати короткочасне відчуття передбачуваності або зменшення тривоги. Водночас саме це тимчасове полегшення може сприяти закріпленню компульсивної поведінки [9, с. 260]. Тривале перебування в умовах небезпеки та гіперпильності також може сприяти формуванню або посиленню ригідних патернів контролю, перевірок та повторюваних дій. Особливо значущими можуть бути такі психологічні характеристики, як підвищена тривожність, надмірне почуття відповідальності та низька толерантність до невизначеності.

Важливо чітко розмежовувати виправдану поведінку пошуку безпеки та компульсивну поведінку. В умовах війни частина перевірок, обережності, контролю інформації чи дій, спрямованих на фізичну безпеку, може мати об'єктивне підґрунтя. Водночас при ОКР такі дії можуть набувати надмірного, повторюваного характеру та виконуватися не стільки для реального запобігання небезпеці, скільки для тимчасового зменшення внутрішньої тривоги [7, с. 264, 9, с.312].

Таким чином, війна створює складний контекст, у якому реальна зовнішня небезпека може взаємодіяти з внутрішніми механізмами ОКР. Це може ускладнювати розмежування адаптивної поведінки безпеки та компульсивних ритуалів і потребує врахування конкретних умов життя людини під час психологічної оцінки.

Надалі важливо зупинитись на клініко-психологічній характеристиці проявів ОКР в умовах тривалого психоемоційного напруження. Аналіз наукових джерел дозволяє виокремити низку клініко-психологічних проявів, які мають особливе значення в умовах війни. [5, с. 142].Передусім це обсесивна симптоматика, представлена нав'язливими думками, образами та імпульсами. Їх зміст в умовах війни може бути пов'язаний із безпекою, смертю, заподіянням шкоди, відповідальністю, зараженням або необхідністю контролювати потенційно небезпечні ситуації. [2, с. 154].

Другим важливим компонентом є компульсивна поведінка — повторні перевірки, миття, упорядкування, рахування, ментальні ритуали та інші дії, спрямовані на зменшення тривоги або запобігання уявній загрозі [10, с. 435].

Третім проявом є підвищена тривожність та психоемоційне напруження. В умовах війни зовнішнє середовище саме по собі містить значну кількість невизначеності, тому внутрішня потреба людини в контролі може посилюватися [9, с.567, 10, с. 435].

Четвертим компонентом є гіперпильність та постійний моніторинг потенційної небезпеки [9, с.569, 10, с. 437]. За наявності ОКР така тенденція може поєднуватися з надмірним перевірянням та повторним аналізом ситуацій .

П'ятим проявом є когнітивна ригідність, що може виражатися у труднощах переключення уваги, повторному аналізі минулих подій, труднощах прийняття рішень та прагненні отримати абсолютну впевненість у правильності власних дій [9, с.570, 10, с. 440].

Окреме значення має поведінка уникнення. Людина може уникати ситуацій, предметів, інформації або дій, які асоціюються з небезпекою чи викликають обсесивні переживання. У короткостроковій перспективі це може знижувати тривогу, проте в довгостроковій перспективі підтримувати патологічний цикл ОКР [9, с.567, 10, с. 435]. Зазначені прояви можуть взаємно посилювати один одного. Підвищення рівня тривоги сприяє посиленню обсесивних думок, які, своєю чергою, стимулюють компульсивну поведінку або уникнення. Тимчасове зменшення тривоги після виконання ритуалу закріплює таку поведінку та підтримує симптоматику [10, с. 460].

Розгляд нейропсихологічних та психологічних механізмів дозволяє припустити, що в умовах тривалого стресу особливого значення набувають порушення когнітивного контролю, надмірний моніторинг помилок, труднощі з переносимістю невизначеності та прагнення до контролю. Водночас ці особливості не слід розглядати ізольовано від біологічної вразливості та попереднього життєвого досвіду людини.

Отже, обсесивно-компульсивний розлад є складним мультифакторним психічним розладом, клінічна картина якого включає обсесії, компульсії, підвищену тривожність, дистрес, уникнення та порушення повсякденного функціонування. Клініко-психологічні прояви ОКР формуються в результаті взаємодії біологічних, психологічних та середовищних факторів. Значущу роль у підтриманні симптоматики відіграють когнітивні особливості, зокрема надмірне відчуття відповідальності, труднощі з переносимістю невизначеності, підвищений моніторинг помилок, когнітивна ригідність та прагнення до контролю.

В умовах війни зазначені механізми можуть набувати особливого значення через тривале перебування людини в ситуації реальної небезпеки, невизначеності та психоемоційного напруження. Психотравмувальні події можуть бути пов’язані з посиленням симптоматики ОКР та зміною її змісту, зокрема актуалізацією нав’язливостей, пов’язаних із безпекою, смертю, зараженням, відповідальністю та необхідністю контролю.

Водночас важливо враховувати відмінність між адаптивними реакціями на реальну небезпеку та компульсивними проявами. В умовах війни певна поведінка контролю й безпеки може бути об’єктивно виправданою, тоді як при ОКР вона може набувати надмірного та повторюваного характеру й використовуватися переважно для тимчасового зниження тривоги.

Отже, особливості клініко-психологічних проявів ОКР в умовах війни доцільно розглядати через взаємодію симптоматики розладу з рівнем психоемоційного напруження, характером пережитого стресового або травматичного досвіду, когнітивними особливостями та умовами актуального функціонування особистості. Це визначає необхідність комплексного психологічного оцінювання та врахування специфіки воєнного контексту під час психологічної допомоги особам з ОКР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. 5th ed. Washington, DC: *American Psychiatric Association;* 2014. 970 p. URL: https://psychiatryonline.org/doi/epub/10.1176/appi.books. 9780890425596
2. ICD-11 Terms of Use and License Agreement. International Classification of Diseases 11th Revision. 2021. URL: https://icd.who.int/en
3. ICD-10 Terms of Use and License Agreement. International Classification of Diseases 10th Revision. 2019. URL: https://icd.who.int/browse10/2019/en
4. Foa E., Liebowitz M. R., Kozak M. J., et al. Randomized Placebo-Controlled Exposure Therapy and Restorative Rituals, Clomipramine, and Other Combinations in the Treatment of Obsessive-Compulsive Disorder. *American Journal of Psychiatry.* 2015. №162, P. 151-161.
5. Nakao, K. Okada, S. Kanba. Neurobiological Model of Obsessive-Compulsive Disorder: Evidence from Recent Neuropsychological and Neuroimaging Findings. *Psychiatry and Clinical Neurosciences.* 2014. P. 587-605.URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/pcn.12195
6. Li B., Mody M. Cortico-Striato-Thalamo-Cortical Circuitry, Working Memory, and Obsessive-Compulsive Disorder. Frontiers in Psychiatry. 2016. Vol. 7. P. 78. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC4854867/
7. Rasmussen S. A. Neurosurgery for Intractable Obsessive-Compulsive Disorder: A Window into Prefrontal Cortical Function in Humans. The Frontal Cortex: Organization, Networks, and Function. 2024. Vol. 34. P. 303–316. URL: https://esforum.de/publications/PDFs/sfr35/SFR35_15_Rasmussen.pdf

8. Pauls D. L. The Genetics of Obsessive-Compulsive Disorder: A Review. *Dialogues in Clinical Neuroscience.* 2014. P. 24-46. URL: https://www.ncbi. nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3181951/#ref17
9. Suhas S., Rao N. P. Neurocognitive deficits in obsessive-compulsive disorder: A selective review. Indian Journal of Psychiatry. 2019. Vol. 61, Suppl. 1. P. 30–36. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC6343403/
10. Maia T. V., Cooney R. E., Peterson B. S. The Neural Bases of Obsessive–Compulsive Disorder in Children and Adults. *Development and Psychopathology*. 2018. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/development-and-psychopathology/article/neural-bases-of-obsessivecompulsive-disorder-in-children-and-adults/C6198A4B7C1EEB9E6483784F46896246

УДК 159.98

Кайманова Яна Вікторівна
старший викладач кафедри психології
Північноукраїнський інститут імені Героїв Крут
ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

ПРОФЕСІЙНА РЕФЛЕКСІЯ ТА СУПЕРВІЗІЯ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ВИКЛИКІВ: ЗБЕРЕЖЕННЯ РЕСУРСІВ ПСИХОЛОГА

У статті розглянуто професійну рефлексію та супервізію як взаємопов'язані механізми підтримки професійної стійкості, психологічного благополуччя та ресурсозбереження психолога в умовах тривалих кризових викликів. Актуальність проблеми посилюється в контексті війни в Україні, оскільки психологи працюють із клієнтами, які переживають втрати, вимушене переміщення, травматичні події, невизначеність і хронічний стрес, водночас нерідко самі перебуваючи під впливом тих самих соціальних загроз. Проаналізовано сучасні зарубіжні та вітчизняні дослідження проблем професійного вигорання, вторинного травматичного стресу, професійної рефлексії, супервізії та ресурсного відновлення фахівців допомагаючих професій. Обґрунтовано, що конструктивна професійна рефлексія сприяє усвідомленню особистих реакцій психолога, професійних меж, контрперенесення, ресурсів і труднощів, тоді як супервізія забезпечує структурований професійний простір для такого осмислення, підтримки, корекції професійних дій та попередження виснаження. Показано, що ефективна система ресурсозбереження має поєднувати індивідуальні та організаційні заходи: регулярну супервізію й інтервізію, рефлексивні практики, контроль професійного навантаження, психогігієну, професійну підтримку, розвиток саморегуляції та підтримання балансу між професійною діяльністю й особистим життям.

Ключові слова: професійна рефлексія, супервізія, психолог, професійне вигорання, вторинний травматичний стрес, ресурсозбереження, професійна резильєнтність, кризові умови, війна, психічне здоров'я.

Сучасна професійна діяльність психолога реалізується в умовах істотного зростання складності запитів, інтенсивності міжособистісної взаємодії та емоційної насиченості психологічної допомоги. Особливого значення ця проблема набуває в умовах суспільних криз, воєнних дій, вимушеної міграції, втрат, масової травматизації населення, економічної нестабільності та тривалої невизначеності. За таких обставин психолог працює не лише з окремими психологічними труднощами клієнтів, а й із наслідками комплексної та повторюваної травматизації, гострими кризовими реакціями, переживаннями втрати, тривогою, порушенням адаптації, виснаженням і посттравматичними проявами.

Специфічною ознакою української ситуації є феномен подвійної залученості фахівця: психолог надає допомогу людям, які зазнали наслідків війни, одночасно залишаючись частиною суспільства, яке переживає ті самі загрози. Така «спільна реальність» клієнта і фахівця зменшує можливість психологічного дистанціювання від травматичного контексту, збільшує емоційне навантаження та може підвищувати ризик професійного виснаження, вторинної травматизації й професійної дезадаптації. Сучасні українські дослідження засвідчують, що діяльність психологів у контексті війни супроводжується підвищеним психоемоційним навантаженням та ризиками емоційного вигорання, зниження професійної мотивації й порушення психофізіологічного стану, тоді як резильєнтність, професійна підтримка та супервізія можуть виступати важливими ресурсними чинниками [1].

Проблема професійного благополуччя психолога не може розглядатися лише крізь призму його індивідуальної «стресостійкості». Надмірне перенесення відповідальності за збереження професійного здоров'я виключно на самого фахівця фактично ігнорує значення робочого навантаження, організаційної культури, якості професійної підтримки, доступності супервізії та складності випадків, з якими працює психолог. Систематичний огляд досліджень професійного вигорання психотерапевтів показує, що психологічне благополуччя фахівців визначається комплексом індивідуальних, професійних та організаційних чинників, а важливе місце серед ресурсів посідають супервізія, професійна підтримка та особиста терапія [2].

Отже, збереження професійних ресурсів психолога доцільно розглядати не як приватне питання самодопомоги, а як складову професійної компетентності, етики психологічної практики та системи забезпечення якості психологічної допомоги.

У сучасній зарубіжній психологічній науці проблема професійного благополуччя психологів і психотерапевтів дедалі частіше аналізується у взаємозв'язку з професійною рефлексією, супервізійною підтримкою, вторинним травматичним стресом та організаційними умовами професійної діяльності.

Систематичний огляд A. Van Hoy та M. Rzeszutek, який охопив 52 дослідження проблем професійного вигорання та психологічного благополуччя психотерапевтів, засвідчив, що їхній професійний стан визначається комплексом індивідуальних, соціально-демографічних та професійних чинників. Автори окремо наголошують на значенні професійної підтримки, супервізії та особистої психотерапії. Одним із найбільш поширених компонентів професійного вигорання серед психотерапевтів визначено емоційне виснаження [2].

Систематичний огляд W. J. Bradley та K. D. Becker демонструє, що клінічна супервізія має не лише формувальну функцію, пов'язану з розвитком професійних компетентностей, але й відновлювальну, спрямовану на підтримання психологічного благополуччя фахівця. До продуктивних супервізійних практик автори відносять конструктивний зворотний зв'язок, аналіз терапевтичних інтервенцій, обговорення професійних рішень та моделювання альтернативних способів професійної дії [3].

Важливі результати отримано P. Martin, L. Lizarondo, S. Kumar та D. Snowdon у систематичному огляді впливу клінічної супервізії на організаційні результати діяльності фахівців сфери охорони здоров'я. Авторами встановлено, що ефективна клінічна супервізія пов'язана з нижчим рівнем професійного вигорання та кращим утриманням працівників, а професійно компетентний супервізор — із нижчими показниками вигорання та вищою задоволеністю роботою. Водночас вирішальне значення має не формальна наявність супервізії, а її якість і характер супервізійних відносин [4].

M. Choy-Brown, D. Baslock, C. Cable, S. Marsalis та N. J. Williams у систематичному огляді спільних елементів клінічної супервізії наголошують, що ефективна супервізія є комплексним процесом, який інтегрує професійне навчання, зворотний зв'язок, спостереження за практикою, підтримку прийняття клінічних рішень та формування професійної компетентності [5]. Такий підхід є важливим для розуміння супервізії не як окремої консультації зі складного випадку, а як системної форми професійного розвитку.

A. Chircop Coleiro, M. Creaner та L. Timulak на основі якісного метааналізу досвіду супервізантів встановили, що однією з центральних передумов ефективної супервізії є створення психологічно безпечного професійного та навчального простору. Натомість недостатня підтримка, нечутливість супервізора, неефективний стиль комунікації або етичні порушення можуть істотно знижувати ефективність супервізійного процесу [6].

Значущими для розуміння ресурсозбереження є результати M. Vivolo, J. Owen та P. Fisher, які здійснили якісний систематичний огляд і метасинтез досвіду професійного вигорання психологічних терапевтів. Дослідники акцентують увагу на емоційній інтенсивності терапевтичної роботи та необхідності враховувати не лише симптоми професійного виснаження, але й суб'єктивний досвід фахівців, способи адаптації та використовувані ними стратегії подолання професійних труднощів [7].

Важливий напрям досліджень пов'язаний із рефлексивною практикою психологів. S. M. Ooi, S. Coker та P. Fisher розглядають здатність до рефлексії як професійну компетентність, необхідну для підтримання високих стандартів психологічної практики. Супервізія при цьому постає одним із провідних професійних середовищ, у якому формуються й удосконалюються рефлексивні навички майбутніх і практикуючих психологів [8].

Разом із тим рефлексія не завжди автоматично виконує ресурсозберігальну функцію. Вона може набувати конструктивної форми, спрямованої на розуміння професійної ситуації, інтеграцію досвіду та пошук продуктивного рішення, або перетворюватися на надмірну інтроспекцію та румінативне самозвинувачення.

Показовими в цьому аспекті є результати українського дослідження С. Заболотного та В. Волобуєва. Авторами встановлено, що фахівці, які регулярно проходили супервізійні сесії, демонстрували нижчі показники професійного вигорання та більшу вираженість системної рефлексії. Системна рефлексія негативно корелювала з емоційним виснаженням (rs = –0,409) та деперсоналізацією (rs = –0,538), тоді як інтроспективна рефлексія у фахівців із високим рівнем вигорання позитивно пов'язувалася з відповідними негативними проявами [9]. Це дозволяє стверджувати, що значення має не лише сама здатність до рефлексії, а її характер і спрямованість.

Проблема набуває додаткової гостроти в роботі з травматичним досвідом. R. M. Cook та H. J. Fye, досліджуючи травма-інформовану супервізію, підтверджують значущість індивідуальних, організаційних та супервізійних чинників у професійному вигоранні й вторинному травматичному стресі консультантів. Результати їхнього дослідження актуалізують необхідність адаптації супервізії до особливостей роботи з травмою та кризовими станами [10].

Систематичний огляд L. Sutton, S. Rowe, G. Hammerton та J. Billings, присвячений організаційним чинникам вікарної травматизації фахівців у сфері психічного здоров'я, показує особливе значення регулярної супервізії в межах підтримувальних професійних відносин, сильних мереж колегіальної підтримки, збалансованого навантаження та організаційної культури, яка визнає ризик вторинного травматичного стресу. Автори підкреслюють, що сам факт наявності супервізії не гарантує захисного ефекту: принципово важливими є її якість, доступність і характер взаємодії між супервізором та супервізантом [11].

Сучасний систематичний огляд M. K. Butt, J. Eimontas, N. Grigutytė та R. Amin, опублікований у 2026 році, засвідчив перспективність спеціально організованих психологічних та психосоціальних програм для зменшення вторинного травматичного стресу серед працівників сфери психічного здоров'я. Автори вказують на позитивний потенціал програм, орієнтованих на розвиток емоційної регуляції, самоефективності, самоспівчуття та інших психологічних ресурсів, водночас наголошуючи на обмеженості наявної доказової бази й необхідності подальших масштабних досліджень [12].

Українські науковці останніх років особливу увагу приділяють специфіці професійної діяльності психолога в умовах повномасштабної війни. Л. Коняєва серед основних напрямів профілактики професійного вигорання практичних психологів виокремлює емоційну саморегуляцію, розвиток стресостійкості, управління професійним навантаженням, професійну підтримку, супервізію та особистісну самодопомогу [13].

Д. Старков, аналізуючи професійне вигорання кризових психологів, звертає увагу на особливе значення організаційних умов, безпеки, професійного навчання, супервізійної підтримки та особистої психотерапії. Важливим ресурсом психолога автор також вважає збереження професійного смислу, задоволення від роботи, допустимого рівня професійного навантаження та повноцінного функціонування в інших сферах життя [14].

О. Лазаренко пропонує розглядати супервізійну підтримку психологів, які працюють із внутрішньо переміщеними особами та іншими постраждалими внаслідок війни, з позицій травма-інформованого підходу. Такий формат супервізії дає змогу враховувати не лише професійні інтервенції психолога, а й специфіку кризового контексту, вплив травматичного матеріалу на самого фахівця та його актуальні потреби у професійній підтримці [15].

Отже, сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідження дозволяють стверджувати, що ресурсозбереження психолога не може забезпечуватися лише індивідуальними техніками самодопомоги. Воно потребує комплексної професійної інфраструктури, одним із центральних елементів якої виступає регулярна та якісна супервізія [2; 4; 11; 13].

Професійна рефлексія психолога являє собою цілеспрямоване осмислення власної професійної діяльності, способів взаємодії з клієнтом, особистих емоційних реакцій, установок, професійних рішень, труднощів, меж компетентності та результатів психологічного втручання. Вона забезпечує перехід від безпосереднього переживання професійної ситуації до її усвідомленого аналізу та є важливою складовою професійної компетентності психолога [8].

У діяльності психолога рефлексія виконує пізнавальну, регулятивну, оцінювальну, прогностичну та ресурсозберігальну функції. Завдяки їй фахівець може відстежувати власні стани, розмежовувати переживання клієнта та власні емоційні реакції, розпізнавати надмірну професійну залученість, своєчасно помічати переживання безсилля, емоційне дистанціювання або поступове виснаження. Особливо важливого значення професійна рефлексія набуває в кризовій практиці, де психолог нерідко стикається із ситуаціями, для яких не існує простого або однозначно правильного рішення. Рефлексивними орієнтирами можуть виступати питання: що відбувається з фахівцем під час роботи з конкретним випадком; які переживання пов'язані з клієнтською ситуацією, а які — з власним досвідом психолога; де проходять межі професійної відповідальності; які аспекти роботи спричиняють найбільше виснаження; чи не виникає прагнення взяти на себе надмірну відповідальність за результат допомоги.

Принципово важливо розмежовувати професійну рефлексію та румінацію. Конструктивна рефлексія приводить до нового розуміння професійної ситуації, зміни професійних дій або усвідомленого прийняття меж власних можливостей. Румінативне мислення, навпаки, характеризується циклічним поверненням до негативного досвіду без продуктивного переосмислення й може посилювати емоційне виснаження. Емпіричні дані підтверджують ресурсний потенціал саме системної рефлексії та ризики надмірної інтроспективності в умовах вигорання [9].

Отже, професійна рефлексія є найбільш продуктивною тоді, коли вона не залишається виключно внутрішнім процесом психолога, а підтримується професійним діалогом, зокрема супервізійним.

Супервізія є структурованою формою професійної взаємодії, спрямованою на аналіз практики, розвиток компетентності психолога, дотримання етичних стандартів, осмислення складних професійних випадків і підтримку професійного благополуччя [3; 5]. У сучасному розумінні супервізія поєднує щонайменше три взаємопов'язані функції: освітньо-формувальну, нормативно-контрольну та підтримувально-ресторативну. Перша орієнтована на професійне навчання й удосконалення компетентностей; друга – на забезпечення якості й етичності психологічної допомоги; третя – на підтримання та відновлення психологічних ресурсів супервізанта, осмислення емоційного навантаження і профілактику професійного виснаження [3; 4]. В умовах кризових викликів саме підтримувально-ресторативний компонент супервізії набуває особливого значення. Супервізійний простір надає психологу можливість уповільнити професійний процес, структурувати пережитий досвід, відновити професійну перспективу та проаналізувати випадок поза межами безпосередньої емоційної залученості.

Ресурсозберігальний потенціал супервізії реалізується через декілька механізмів. Передусім це створення безпечного професійного простору, у якому психолог може відкрито аналізувати складні переживання, професійні сумніви та труднощі без страху осуду. Психологічна безпека супервізійних відносин розглядається як одна з принципових передумов ефективної супервізії [6].

Другим механізмом є нормалізація професійних емоційних реакцій. У кризовій практиці психолог може інтерпретувати втому, тривогу, безсилля або сильне співпереживання як свідчення власної професійної неспроможності. Компетентна супервізія допомагає розрізнити природні реакції на складний професійний контекст і прояви, які вже свідчать про накопичення професійного виснаження або потребу в додатковій психологічній допомозі.

Не менш значущою є корекція надмірної професійної відповідальності. Психолог, який регулярно стикається з людським стражданням, може поступово формувати внутрішню вимогу допомогти кожному клієнту або будь-якою ціною зменшити його психологічний біль. Подібні професійні установки сприяють виникненню провини, безсилля та переживання професійної неуспішності. Супервізія повертає діяльність до реалістичних меж професійної ролі й відповідальності.

Важливим результатом супервізійного процесу стає також відновлення професійної суб'єктності. У ситуації виснаження фахівець може поступово переходити від усвідомленої психологічної роботи до автоматизованого виконання професійних функцій. Супервізійна рефлексія дає змогу знову усвідомити професійні цілі, цінності, можливості вибору, ресурси й обмеження.

У професійній діяльності психолога доцільно розмежовувати професійне вигорання, вторинний травматичний стрес та вікарну травматизацію, хоча в реальних умовах ці феномени можуть частково поєднуватися.

Професійне вигорання формується переважно внаслідок хронічного робочого стресу, надмірного навантаження, недостатності ресурсів, тривалого емоційного напруження та невідповідності між професійними вимогами і можливостями їх реалізації [2; 7].

Вторинний травматичний стрес пов’язаний із непрямим контактом фахівця з травматичним досвідом інших людей, тоді як вікарна травматизація може передбачати більш глибокі та тривалі зміни у професійному й особистісному сприйнятті себе, інших людей і світу внаслідок систематичної роботи з травмою [11].

Особливого значення набуває особистий травматичний досвід самого фахівця. Систематичний огляд A. Henderson, T. Jewell, X. Huang та A. Simpson засвідчив, що особиста історія травматизації серед працівників сфери психічного здоров’я є потенційним фактором підвищеного ризику вторинного травматичного стресу. Автори наголошують на необхідності додаткової та цілеспрямованої підтримки таких спеціалістів [16].

Для психологів, які працюють у реаліях війни, професійний ризик може додатково посилюватися накопичувальним ефектом великої кількості кризових звернень, повторюваністю травматичних історій, переживанням власної небезпеки, обмеженими можливостями повноцінного відновлення, невизначеністю тривалості кризи та переживанням неможливості змінити об’єктивні життєві обставини клієнта [1; 13; 15].

Тому одним із принципових напрямів ресурсозбереження психолога має бути перехід від реактивної моделі, за якої допомога фахівцю надається лише після появи вираженого виснаження, до превентивної моделі систематичної професійної підтримки.

Ресурсозбереження доцільно розглядати як системний процес підтримання та відновлення фізичних, емоційних, когнітивних, соціальних, професійно-смислових і організаційних ресурсів, необхідних для якісного виконання професійних функцій.

Ресурсозбереження психолога доцільно визначати як системний процес підтримання, раціонального використання та відновлення фізичних, емоційних, когнітивних, соціальних, професійно-смислових та організаційних ресурсів, необхідних для тривалого й якісного виконання професійних функцій.

На індивідуальному рівні важливого значення набувають розвиток рефлексивної компетентності, емоційної саморегуляції, усвідомлення власних професійних меж, своєчасне розпізнавання змін психологічного стану, збереження фізіологічного відновлення та підтримання сфер життя, не пов’язаних із професійною роллю [8; 13; 14].

Однак індивідуальна самодопомога не може повною мірою компенсувати хронічно несприятливі організаційні умови. Якщо психолог постійно перевантажений, не має можливості для достатнього відпочинку, працює без регулярної супервізії, стикається з надмірною концентрацією кризових випадків або функціонує в психологічно небезпечному професійному середовищі, використання лише технік релаксації чи тайм-менеджменту матиме обмежену ефективність [4; 11].

Отже, на професійно-організаційному рівні ресурсозбереження має включати регулярну супервізію та інтервізію, доступ до консультацій більш досвідчених колег, обґрунтоване планування професійного навантаження, чергування різних типів роботи, можливість відновлення після особливо складних випадків, підтримувальну організаційну культуру та визнання психогігієни частиною професійної діяльності.

Важливим кроком для розвитку супервізійної практики в Україні стало нормативне врегулювання супервізії у сфері психічного здоров’я. Постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2026 року № 993 затверджено Положення про супервізію, яким серед її основних завдань визначено подолання професійних труднощів, дотримання етичних норм, запобігання професійному вигоранню та забезпечення емоційної підтримки фахівців. Інтервізію визначено як форму індивідуальної або групової професійної підтримки за принципом «рівний рівному», що передбачає обмін досвідом, колегіальний аналіз випадків і професійну рефлексію [17].

Таким чином, супервізія в українському професійному просторі поступово переходить від статусу переважно факультативної практики професійної підтримки до нормативно визначеного компонента функціонування сфери психічного здоров’я.

Ефективна супервізія психологів, які працюють із кризовими й травматичними випадками, повинна мати травма-інформований характер. Це передбачає увагу не лише до професійного питання «що психолог робив у роботі з клієнтом», а й до того, «що відбувалося із самим психологом у процесі цієї роботи» [10; 15].

Предметом супервізійної рефлексії мають ставати емоційні реакції фахівця, зміни його професійного стану, ознаки надмірного співпереживання або емоційного відсторонення, труднощі з професійними межами, переживання професійного безсилля, уникання певних категорій випадків, повторювані проблемні ситуації та ознаки втрати професійного смислу.

Одним із провідних принципів супервізії є психологічна безпека. Якщо супервізант очікує осуду, покарання або приниження за професійні труднощі, він буде схильний приховувати саме ті аспекти практики, які найбільше потребують професійної рефлексії. Тому супервізія має поєднувати професійну вимогливість із повагою, конфіденційністю, партнерською взаємодією та можливістю відкрито говорити про невпевненість, труднощі й професійні помилки [6].

В українському нормативному полі серед принципів супервізії визначено відповідальність, добровільність, етичність, індивідуальний підхід, конфіденційність, орієнтованість на розвиток, партнерство, професійну відповідність, структурованість та доброчесність [17].

Необхідно також дотримуватися принципу регулярності. Супервізія, яка проводиться винятково після виникнення гострої професійної проблеми, виконує переважно корекційну функцію. Регулярна супервізійна підтримка дозволяє реалізовувати профілактичну функцію – своєчасно помічати накопичення виснаження до моменту, коли воно починає істотно впливати на якість психологічної допомоги [4; 11].

Професійну рефлексію та супервізію доцільно розглядати не як ізольовані технології, а як взаємодоповнювальні компоненти єдиної системи професійного розвитку й ресурсозбереження.

Рефлексія формує внутрішню здатність психолога осмислювати власну діяльність, тоді як супервізія створює зовнішній професійний простір, у якому ця здатність може бути поглиблена, перевірена та звільнена від обмежень суб'єктивного сприйняття [8]. У свою чергу, регулярна супервізія сприяє інтеріоризації рефлексивної позиції: поступово фахівець навчається самостійно ставити собі професійні запитання, які раніше формулювалися у взаємодії із супервізором.

У такий спосіб формується професійна метапозиція – здатність одночасно залишатися включеним у процес психологічної допомоги та аналізувати власну участь у ньому, відстежувати зміни власного стану й своєчасно коригувати професійну поведінку.

Таку метапозицію доцільно розглядати як один із психологічних механізмів професійної резильєнтності. Вона не усуває стрес і не робить фахівця невразливим до складного або травматичного матеріалу, проте дозволяє раніше помічати зміни власного стану, звертатися за професійною підтримкою, відновлювати межі та запобігати накопиченню професійного виснаження [9; 11].

Отже, професійна діяльність психолога в сучасних кризових умовах характеризується високим рівнем емоційної, когнітивної та етичної напруги. Особливої актуальності проблема ресурсозбереження набуває в умовах війни в Україні, коли фахівці тривалий час працюють із наслідками масової травматизації населення й водночас самі перебувають у просторі колективної загрози, невизначеності та соціальних втрат [1; 13; 15]. Професійна рефлексія виступає важливою метакомпетентністю психолога, яка забезпечує усвідомлення власного професійного стану, аналіз способів взаємодії з клієнтом, оцінювання професійних меж і своєчасне виявлення ознак перевантаження [8]. Водночас ресурсозберігальну функцію виконує передусім конструктивна системна рефлексія, тоді як надмірна інтроспекція та румінація можуть бути пов'язані з посиленням професійного виснаження [9]. Супервізія створює структурований професійний простір, у якому рефлексія набуває діалогічного, системного та практично орієнтованого характеру. Вона поєднує розвиток професійної компетентності, підтримання якості психологічної допомоги, етичну підтримку та ресурсно-відновлювальну функцію [3; 5]. Сучасні міжнародні дослідження демонструють зв'язок ефективної супервізії з нижчим ризиком професійного вигорання, підтриманням професійного благополуччя та формуванням більш сприятливого професійного середовища [4; 6; 11]. Українські дослідження підтверджують особливе значення супервізійної підтримки в роботі психологів в умовах війни [9; 13; 15]. Ресурсозбереження психолога необхідно розглядати як багаторівневу систему, яка поєднує індивідуальні механізми саморегуляції з професійними й організаційними ресурсами. Регулярна супервізія, інтервізія, професійна рефлексія, контроль робочого навантаження, підтримка колег, розвиток емоційної саморегуляції, психогігієна та збереження особистого простору поза професійною роллю мають функціонувати не як епізодична реакція на вже сформоване виснаження, а як постійна складова професійної діяльності психолога [4; 11; 12; 17].

Перспективним напрямом подальших досліджень є емпіричне вивчення взаємозв'язку між частотою та якістю супервізії, типами професійної рефлексії, професійною резильєнтністю, вторинним травматичним стресом і професійним вигоранням українських психологів, які працюють із постраждалими внаслідок війни. Практично значущим є також розроблення та апробація травма-інформованих моделей супервізії, адаптованих до тривалих кризових умов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Османова А. М. Теоретико-методологічні й організаційно-психологічні підходи до аналізу професійної дезадаптації психологів у контексті війни. Організаційна психологія. Економічна психологія. 2026. Т. 38, № 1. С. 132–138.
2. Van Hoy A., Rzeszutek M. Burnout and Psychological Wellbeing Among Psychotherapists: A Systematic Review. Frontiers in Psychology. 2022. Vol. 13. Article 928191.
3. Bradley W. J., Becker K. D. Clinical Supervision of Mental Health Services: A Systematic Review of Supervision Characteristics and Practices Associated with Formative and Restorative Outcomes. The Clinical Supervisor. 2021. Vol. 40, No. 1. P. 88–111.
4. Martin P., Lizarondo L., Kumar S., Snowdon D. Impact of clinical supervision on healthcare organisational outcomes: A mixed methods systematic review. PLOS ONE. 2021. Vol. 16, No. 11. Article e0260156.
5. Choy-Brown M., Baslock D., Cable C., Marsalis S., Williams N. J. In Search of the Common Elements of Clinical Supervision: A Systematic Review. Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research. 2022. Vol. 49, No. 4. P. 623–643.
6. Chircop Coleiro A., Creaner M., Timulak L. The good, the bad, and the less than ideal in clinical supervision: a qualitative meta-analysis of supervisee experiences. Counselling Psychology Quarterly. 2023. Vol. 36, No. 2. P. 189–210.
7. Vivolo M., Owen J., Fisher P. Psychological therapists' experiences of burnout: A qualitative systematic review and meta-synthesis. Mental Health & Prevention. 2024. Vol. 33. Article 200253. Ooi S. M., Coker S., Fisher P. Clinical psychologists' experience of cultivating reflective practice in trainee clinical psychologists during supervision: a qualitative study. Reflective Practice. 2023. Vol. 24, No. 4. P. 481–495.
8. Заболотний С., Волобуєв В. Професійне вигорання та рефлексія фахівців із морально-психологічного забезпечення. Перспективи та інновації науки. 2025. № 4(50). С. 1341–1352.
9. Cook R. M., Fye H. J. Trauma-Informed Supervision and Related Predictors of Burnout and Secondary Traumatic Stress Among Prelicensed Counsellors During the COVID-19 Pandemic. International Journal for the Advancement of Counselling. 2023. Vol. 45, No. 2. P. 310–329.
10. Sutton L., Rowe S., Hammerton G., Billings J. The contribution of organisational factors to vicarious trauma in mental health professionals: a systematic review and narrative synthesis. European Journal of Psychotraumatology. 2022. Vol. 13, No. 1. Article 2022278.
11. Butt M. K., Eimontas J., Grigutytė N., Amin R. Interventions for secondary traumatic stress among mental health professionals serving trauma-affected populations: a systematic review. BMC Psychology. 2026. Vol. 14. Article 1053.
12. Коняєва Л. Запобігання професійному вигоранню практичних психологів у контексті збереження їх професійного здоров'я в умовах воєнного стану в Україні. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія. 2025. № 2(67). С. 54–62.
13. Старков Д. Ю. Когнітивно-поведінкова терапія професійного вигорання у кризових психологів. Технології розвитку інтелекту. 2025. Т. 9, № 1(37).
14. Лазаренко О. Концептуальні особливості супервізії в ході психологічної допомоги ВПО при зіткненні із кризовими наслідками воєнної катастрофи. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2025. Вип. 23. С. 96–102.
15. Henderson A., Jewell T., Huang X., Simpson A. Personal trauma history and secondary traumatic stress in mental health professionals: A systematic review. Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing. 2025. Vol. 32, No. 1. P. 13–30.
16. Про затвердження Положення про супервізію: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2026 № 993. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.

DOI: https://doi.org/10.64828/conf-163-2026-1
УДК 159.923:314.15-054.73

Черникова Надія Вікторівна
здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня
за спеціальністю «Психологія» (ОПП «Клінічна психологія»)
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
м. Одеса, Україна
ORCID: 0009-0009-9234-3978
Венгер Ганна Сергіївна
кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри клінічної психології та психології здоров'я
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
м. Одеса, Україна
ORCID: 0000-0003-3485-594X

ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ТА МОДЕЛЬ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З УНИКАЮЧИМИ РИСАМИ ОСОБИСТОСТІ В СИТУАЦІЇ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

Анотація. Дослідження присвячено вивченню особливостей психологічної адаптації українських вимушених мігрантів у Швеції та інших країнах перебування із залученням конфіденційного психодіагностичного онлайн-комплексу (IES-R, HADS, SPIN, BFI-10, RYFF-PWBS та авторської шкали задоволеності життям). Емпірично з'ясовано, що уникнення та соціофобні реакції мають переважно ситуативно-захисний характер у відповідь на акультураційний стрес.

Представлено авторську 12-сесійну (18 годин) модель психологічної реабілітації, що інтегрує методи тілесно-орієнтованої терапії, арттерапії та застосування метафоричних асоціативних карт. Обґрунтовано очікувані результати щодо редукції гіперзбудження, соціофобії та відновлення соціокультурної активності мігрантів.

Ключові слова: вимушена міграція, уникаючий розлад особистості, соціофобія, травматичний стрес, гіперзбудження, задоволеність життям, психологічна адаптація, психологічна реабілітація, арттерапія, МАК.

PSYCHOLOGICAL ADAPTATION AND REHABILITATION MODEL FOR INDIVIDUALS WITH AVOIDANT PERSONALITY TRAITS IN FORCED MIGRATION

Nadiia Chernykova
Master's Student in Psychology (Clinical Psychology)
State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky"
Odesa, Ukraine
ORCID: 0009-0009-9234-3978
Hanna Venher
PhD in Psychology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Clinical Psychology and Health Psychology
State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky"
Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3485-594X

Abstract. The study investigates the psychological adaptation features of Ukrainian forced migrants in Sweden and other host countries using a confidential online psychodiagnostic battery (IES-R, HADS, SPIN, BFI-10, RYFF-PWBS, and an original life satisfaction scale). Empirical results indicate that avoidant behavior and sociophobic reactions are predominantly situational and defensive responses to acculturative stress. An original 12-session (18 hours) psychological rehabilitation model is presented, integrating body-oriented therapy, art therapy, and metaphorical associative cards. Expected outcomes regarding the reduction of hyperarousal, social phobia, and the restoration of socio-cultural engagement are substantiated.

Keywords: forced migration, avoidant personality disorder, social phobia, traumatic stress, hyperarousal, life satisfaction, psychological adaptation, psychological rehabilitation, art therapy, OH-cards.

Вступ (Background). Масштабне вимушене переміщення українського цивільного населення внаслідок воєнної агресії актуалізувало проблему тривалої психосоціальної адаптації в приймаючих країнах, зокрема у Швеції [1, с. 18; 2, с. 15]. В умовах іншомовного середовища переселенці зазнають поєднаного впливу первинної воєнної травматизації та пролонгованого акультураційного стресу [3, с. 697]. Особливо вразливою категорією є особи з вираженими уникаючими рисами (згідно з критеріями DSM-5 та МКХ-11 / ICD-11), у яких сенситивність до оцінювання, соціофобічне напруження та мовний бар'єр формують деструктивний цикл:

тривога — самоізоляція — дезадаптація [4, с. 112; 5; 6].

Для подолання цих станів на основі емпіричного зрізу розроблено авторську 12-сесійну програму психологічної реабілітації, яка поєднує методи тілесно-орієнтованої терапії, арттерапію та використання метафоричних асоціативних карт для зниження гіперзбудження, опрацювання емоційних блоків та відновлення соціокультурної активності.

Методи (Methods). Дослідження реалізовано за участю 25 вимушених мігрантів з України у Швеції зі статусом тимчасового захисту (переважно жінок працездатного віку із вищою освітою) шляхом анонімного та конфіденційного онлайн-опитування. Комплекс психодіагностики охоплював:

Шкалу впливу травматичної події (IES-R) [7], Госпітальну шкалу тривоги та депресії (HADS) [8], Інвентар соціальної фобії (SPIN) [9], Короткий опитувальник Великої П'ятірки (BFI-10) [10], Шкалу психологічного благополуччя К. Ріфф (RYFF-PWBS) [11] та Авторську шкалу задоволеності життям.

За результатами діагностики ($N = 25$):

IES-R: 64,0% ($n = 16$) опитаних мають субклінічний рівень травматизації, 28,0% ($n = 7$) — високий ризик ПТСР ($M = 50{,}44$; $SD = 15{,}08$) [7].

Це свідчить про високу поширеність хворобливого травматичного досвіду серед вимушених мігрантів [2, с. 18]. У структурі травматичного стресу превалює субшкала «Уникнення» ($M = 18{,}24$; $SD = 5{,}69$), порівняно з «Вторгненням» ($M = 16{,}36$; $SD = 4{,}97$) та «Збудливістю» ($M = 15{,}84$; $SD = 5{,}42$).

Таке співвідношення вказує на те, що ключовим захисним механізмом респондентів є свідоме дистанціювання від спогадів про війну та психологічне ухилення від тригерних ситуацій у новій країні [4, с. 112].

За результатами комплексної психодіагностики ($N = 25$):

Шкала впливу травматичної події (IES-R): 60,0% ($n = 15$) опитаних виявили субклінічний (помірно високий) рівень травматизації, а 28,0% ($n = 7$) — високий рівень з вагомим ризиком розвитку ПТСР ($M = 28{,}12$; $SD = 10{,}25$) [7]. Це засвідчує високу поширеність та інтенсивність пролонгованого хворобливого травматичного досвіду серед вимушених мігрантів унаслідок воєнних дій [2, с. 18; 7]. У внутрішній структурі травматичного стресу превалюють показники за субшкалами «Вторгнення» ($M = 10{,}76$; $SD = 4{,}12$) та «Уникнення» ($M = 10{,}12$; $SD = 3{,}85$), тоді як субшкала «Збудливість» має порівняно нижчі значення ($M = 7{,}24$; $SD = 3{,}42$) [7].

Таке виражене співвідношення свідчить, що ключовим психологічним захисним механізмом досліджуваних виступає свідоме та підсвідоме дистанціювання від травматичних спогадів про війну, а також активне поведінкове ухилення від потенційно тригерних ситуацій у новому соціокультурному середовищі [4, с. 112].

Госпітальна шкала тривоги та депресії (HADS): встановлено чітке превалювання депресивної симптоматики ($M = 11{,}20$; $SD = 2{,}86$, що відповідає клінічно маніфестованому рівню) над показниками ситуативної тривожності ($M = 8{,}20$; $SD = 3{,}75$, субклінічний рівень) [8]. Детальний деталізований аналіз показав, що 96,0% ($n = 24$) респондентів перебувають у межах підвищеного депресивного спектра (субклінічний рівень — 52,0%, $n = 13$; клінічний рівень — 44,0%, $n = 11$). Отриманий психоемоційний профіль відображає стан глибинного емоційного виснаження, астенізації та втрати здатності отримувати задоволення від життя (ангедонію), що супроводжує процес довготривалої акультурації та адаптаційного дефіциту у той час як ситуативна тривожність утримується на помірному рівні часткової психологічної регуляції [8; 3, с. 700],

Інвентар соціальної фобії (SPIN): середній бал за загальною шкалою відповідає межі нормативного або низького рівня соціальної тривожності у вибірці ($M = 19{,}00$; $SD = 16{,}40$), однак високе значення стандартного відхилення вказує на чітку поляризацію досліджуваних [9].

Виражені соціофобні реакції високого та дуже високого (клінічного) рівня спостерігаються у 28,0% ($n = 7$) осіб, а загальна частка респондентів із підвищеною соціофобічною напругою сягає 32,0% ($n = 8$) [9]. Пунктний аналіз підтверджує, що в структурі соціофобних переживань домінують страх осоромитися та страх негативної оцінки з боку оточуючих [9]. Це доводить, що соціофобічні вияви зумовлені не стільки стійким патологічним розладом (згідно з критеріями DSM-5 / ICD-11) [5; 6], скільки високою сенситивністю до зовнішнього оцінювання, мовним бар'єром та остеріганням не відповідати соціальним очікуванням приймаючого суспільства Швеції [12, с. 50].

Короткий опитувальник Великої П'ятірки (BFI-10) та Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф (RYFF-PWBS): висока емоційна лабільність та високі значення за диспозиційним фактором «Нейротизм» ($M = 7{,}28$; $SD = 1{,}81$) [10] поєднуються зі збереженими внутрішніми ресурсами особистості — «Відкритістю досвіду» ($M = 5{,}60$; $SD = 1{,}26$), «Доброзичливістю» ($M = 5{,}96$; $SD = 1{,}40$) [10], високим рівнем «Автономії» ($M = 58{,}40$; $SD = 8{,}24$) та загальним високим індексом психологічного благополуччя ($M = 317{,}40$; $SD = 38{,}50$) [11].

Така специфічна конфігурація підтверджує ситуативно-реактивний та захисний характер поведінкового уникнення: незважаючи на високу емоційну лабільність та акультураційний стрес [3, с. 697], досліджувані зберігають суттєвий внутрішній потенціал для соціокультурної інтеграції, здатність до незалежних суджень та прагнення до пізнання нового досвіду [10; 11].

Розроблення авторської 12-сесійної реабілітаційної програми ґрунтується на транзакційній моделі стресу та копінгу Р. Лазаруса та С. Фолькмана [19], теорії збереження ресурсів С. Хобфолла [20] та концепціях акультурації Дж. Беррі [3, с. 697]. Зміст, фокус та послідовність психотерапевтичної інтервенції безпосередньо орієнтовані на виявлений у ході первинного зрізу емпіричний профіль респондентів: виражений рівень травматизації (28,0% у зоні ризику ПТСР за IES-R) [7], соціофобне напруження (28,0% з високим і дуже високим рівнем за SPIN) [9] та масовану депресивну астенізацію (96,0% охоплює субклінічний та клінічний рівні за HADS-D) [8].

Мета програми: сприяння психологічному відновленню та підвищенню адаптаційного потенціалу вимушених мігрантів шляхом подолання наслідків травматизації, стабілізації психоемоційного стану, редукції дезадаптивного уникнення та актуалізації збережених ресурсів.

Завдання програми:

- надання психоосвіти щодо механізмів психологічної травми та соціокультурної адаптації в умовах вимушеної міграції;
- забезпечення емоційної стабілізації та редукції депресивної астенізації;
- опанування прийомів психофізіологічної саморегуляції (дихальні техніки, прогресивна м'язова релаксація, заземлення);
- дозоване опрацювання травматичного досвіду та соціофобних страхів засобами тілесної терапії, арттерапії та МАК;
- когнітивна переоцінка та подолання дезадаптивного уникнення;
- актуалізація внутрішніх і зовнішніх ресурсів із опорою на збережені особистісні риси (відкритість, автономію) та сенсожиттєві орієнтири.

Організаційно-методичний формат та фази занять:

Організаційний формат передбачає проведення 12 щотижневих групових сесій тривалістю 90 хвилин (загалом 18 навчально-практичних годин), що повністю відповідає регламентам

Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) щодо короткострокових психосоціальних інтервенцій (Self-Help Plus / PM+) [8; 9; 14], а також спеціалізованим протоколам реабілітації біженців ReTreat і STARC-SUD [15; 16; 18]. Зміст програми диференційовано за трьома патогенетично послідовними фазами:

Фаза 1: Первинна стабілізація, психоосвіта та формування безпеки (сесії 1–3): спрямована на створення довірчої атмосфери (сесія 1: «Вхід у безпечний простір»), нормалізацію тілесних реакцій на міграційний стрес (сесія 2: психоосвіта) та відновлення відчуття базової безпеки (сесія 3: заземлення «5-4-3-2-1» і «Стопи на землі»).

Фаза 2: Тілесна та емоційна саморегуляція, опрацювання уникнення (сесії 4–8): передбачає опанування діафрагмального дихання та релаксації за Е. Джекобсоном (сесія 4), дослідження соматичної тривожності (сесія 5: «Карта тіла»), відреагування пригнічених афектів (сесія 6: «Емоційний сплеск»), трансформацію захисних механізмів (сесія 7: МАК «Стіна уникнення») та поведінкову активацію депресивних станів (сесія 8: «Моє життя як річка») [21].

Фаза 3: Ресурсне відновлення, соціальна інтеграція та конструювання майбутнього (сесії 9–12): орієнтована на актуалізацію особистісних ресурсів (сесія 9: «Ресурсний щит»), розвиток комунікативної впевненості й редукцію соціофобного страху оцінювання (сесія 10: рольове моделювання), подолання часової невизначеності (сесія 11: «Лінія часу», SMART-планування) та закріплення адаптаційних навичок (сесія 12: артколаж «Валіза адаптаційних навичок»).

Очікувані результати (Expected Results).

На основі обґрунтованості 3-фазної структури авторської реабілітаційної програми [8; 14; 16] передбачено повторне анонімне онлайн-опитування учасників за тим самим психодіагностичним комплексом (post-test) [7; 10; 11; 12; 13]. Прогнозується вимірний позитивний ефект та статистично значуще зниження показників за всіма вимірюваними параметрами: зменшення рівня посттравматичного стресу та фізіологічного гіперзбудження (за IES-R) [7], редукція тривожно-депресивної симптоматики (за HADS) [10], а також зниження соціофобічної напруги (за SPIN) [11]. Комплексне застосування тілесної терапії, МАК та арттерапії сприятиме подоланню мовного та соціального бар'єрів, розширенню поведінкового репертуару та загальному підвищенню рівня задоволеності життям у ситуації вимушеної міграції [3, с. 697; 18, с. 45].

Висновки (Conclusions).

Дослідження довело, що вимушена міграція викликає поєднану травматичну та акультураційну дезадаптацію [1, с. 18; 2, с. 15; 3, с. 697], де уникнення виступає ситуативним психологічним захистом від ретравматизації [4, с. 112]. Розроблено та науково обґрунтовано 12-сесійну авторську програму психологічної реабілітації [8; 15; 17], орієнтовану на зниження психофізіологічного збудження, подолання соціофобічного дистанціювання та актуалізацію збережених особистісних ресурсів — автономії та відкритості [11; 13; 20]. Перспективи подальших розвідок полягають у практичній апробації реабілітаційної моделі на розширеній вибірці ($N > 100$), здійсненні підсумкового контрольного зрізу для математичної верифікації її ефективності та проведенні крос-культурних порівнянь адаптації українських мігрантів у країнах ЄС [18, с. 45].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лібанова Е. М. Зовнішні міграції українців: причини, наслідки, стратегії стримування. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 2 (52). С. 3–25. https://doi.org/10.15407/dse2023.02.003
2. Блинова О. Є. Соціально-психологічні особливості адаптації вимушених мігрантів в умовах війни. *Психологічний часопис*. 2022. Т. 8, № 5. С. 15–26. https://doi.org/10.31108/1.2022.8.5.2
3. Berry J. W. Acculturation: Living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations*. 2005. Vol. 29, Issue 6. P. 697–712. https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2005.07.013
4. Beck A. T., Davis D. D., Freeman A. *Cognitive Therapy of Personality Disorders*. 3rd ed. New York : The Guilford Press, 2015. 506 p.
5. American Psychiatric Association. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5-TR)*. 5th ed. Washington, DC : American Psychiatric Publishing, 2022. 1056 p.
6. World Health Organization. *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems (11th ed., ICD-11)*. Geneva : World Health Organization, 2019. URL: https://icd.who.int/
7. Weiss D. S. The Impact of Event Scale – Revised. *Cross-Cultural Assessment of Psychological Trauma and PTSD* / ed. by J. P. Wilson, C. S. So-Kum Tang. Boston : Springer, 2007. P. 219–238.
8. Zigmond A. S., Snaith R. P. The Hospital Anxiety and Depression Scale. *Acta Psychiatrica Scandinavica*. 1983. Vol. 67, Issue 6. P. 361–370. https://doi.org/10.1111/j.1600-0447.1983.tb09716.x
9. Connor K. M., Davidson J. R. T., Churchill L. E. et al. Psychometric properties of the Social Phobia Inventory (SPIN). *The British Journal of Psychiatry*. 2000. Vol. 176, Issue 4. P. 379–386. https://doi.org/10.1192/bjp.176.4.376
10. Rammstedt B., John O. P. Measuring personality in one minute or less: A 10-item short version of the Big Five Inventory in English and German. *Journal of Research in Personality*. 2007. Vol. 41, Issue 1. P. 203–212. https://doi.org/10.1016/j.jrp.2006.02.001
11. Ryff C. D. Psychological well-being revisited: Advances in the science and practice of eudaimonia. *Psychotherapy and Psychosomatics*. 2014. Vol. 83, Issue 1. P. 10–28. https://doi.org/10.1159/000353263
12. Shmulyar Gréen O. Ukrainian refugees in Sweden: Reception, integration and challenges. *Nordic Journal of Migration Research*. 2023. Vol. 13, Issue 2. P. 45–62. https://doi.org/10.33134/njmr.512

13. World Health Organization. *Problem Management Plus (PM+): Individual psychological help for adults impaired by distress in communities exposed to adversity*. Geneva : World Health Organization, 2016. 160 p.
14. World Health Organization. *Doing What Matters in Times of Stress: An Illustrated Guide*. Geneva : World Health Organization, 2020. 130 p.
15. World Health Organization. *Self-Help Plus (SH+): A group-based stress management guide for large numbers of people affected by adversity*. Geneva : World Health Organization, 2021. 148 p.
16. Turrini G., Purgato M., Ballette F. et al. Behavioral and psychosocial interventions in post-traumatic stress disorder in refugees and asylum seekers: A systematic review and meta-analysis. *PLOS Medicine*. 2019. Vol. 16, Issue 6. e1002814. https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1002814
17. Ekblad S. *ReTreat Protocol: Rehabilitation and Trauma-Informed Care for Refugees*. Stockholm : Karolinska Institutet, 2023. 88 p.
18. Save the Children. *STARC-SUD Guidelines: Stress and Trauma Adaptation and Rehabilitation in Crisis*. Stockholm : Save the Children Sweden, 2023. 64 p.
19. Lazarus R. S., Folkman S. *Stress, Appraisal, and Coping*. New York : Springer Publishing Company, 1984. 456 p.
20. Hobfoll S. E. Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*. 1989. Vol. 44, Issue 3. P. 513–524. https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513
21. Jacobson E. Progressive Relaxation: A Physiological and Clinical Investigation of Muscular States and Their Significance in Psychology and Medical Practice. Chicago : University of Chicago Press, 1938. 494 p.

УДК 159.9

Андріяш Ірина Сергіївна
здобувачка групи ППП 251/м
Інститут гуманітарних наук
Національний університет «Одеська політехніка»
м. Одеса, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ БОЙОВОЇ ПСИХОТРАВМИ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз психологічних наслідків бойової психотравми у військовослужбовців. Розглянуто сутність бойової психотравми, її комплексний і кумулятивний характер, основні бойові, організаційні, соціально-психологічні, особистісні, медико-біологічні та морально-етичні чинники виникнення. Проаналізовано механізм формування психотравми та основні психологічні наслідки: стресові реакції, порушення сну, посттравматичний стресовий розлад, тривожні й депресивні прояви, емоційне вигорання та соціальну дезадаптацію. Обґрунтовано необхідність комплексної психологічної допомоги, що передбачає своєчасну діагностику, психотерапевтичну підтримку, соціальний супровід і довготривале спостереження.

Ключові слова: бойова психотравма, військовослужбовці, бойовий стрес, посттравматичний стресовий розлад, тривожність, депресивні розлади, емоційне вигорання, психологічна реабілітація.

Сучасні воєнні конфлікти характеризуються тривалим перебуванням військовослужбовців в умовах постійної небезпеки, високої інтенсивності бойових дій, фізичного виснаження, дефіциту сну, інформаційної невизначеності та значного психоемоційного навантаження. За таких обставин особливої актуальності набуває проблема збереження психічного здоров'я військовослужбовців і своєчасного виявлення наслідків бойової психотравми. Важливість цієї проблеми визначається тим, що психологічні зміни можуть позначатися не лише на емоційному стані людини, а й на професійній діяльності, міжособистісних взаєминах, соціальній адаптації та якості життя [1].

Метою статті є теоретичне узагальнення психологічної сутності бойової психотравми, чинників її виникнення, механізмів розвитку та основних психологічних наслідків у військовослужбовців. Теоретичною основою аналізу стали сучасні українські та зарубіжні дослідження психічної травми, посттравматичного стресового розладу, бойового стресу, психологічної стійкості та реабілітації військовослужбовців [2–4].

Бойова психотравма є специфічним різновидом психічної травми, безпосередньо пов'язаним із виконанням військових обов'язків в умовах бойових дій. Її виникнення зумовлюється впливом комплексу надзвичайно сильних психотравмуючих чинників, які можуть діяти одночасно або послідовно протягом тривалого часу. До них належать безпосередня участь у бойових зіткненнях, реальна загроза життю, загибель або тяжке поранення побратимів, артилерійські обстріли, загроза полону, фізичне виснаження, інформаційна невизначеність, сенсорне перевантаження та депривація [3].

Важливою характеристикою бойової психотравми є її кумулятивний характер. На відміну від багатьох травматичних ситуацій цивільного життя, бойовий досвід зазвичай не обмежується одноразовим епізодом. Військовослужбовець може багаторазово перебувати під впливом небезпечних подій, не маючи достатнього часу для повноцінного відновлення. У результаті кожен наступний стресор накладається на попередній, а адаптаційні ресурси поступово виснажуються [4; 5].

Психологічна сутність бойової психотравми не зводиться до наявності окремого клінічного симптому. Вона охоплює емоційну, когнітивну, поведінкову, фізіологічну та соціальну сфери функціонування особистості. Після бойового досвіду можуть змінюватися особливості емоційного реагування, сприйняття небезпеки, прийняття рішень, міжособистісної взаємодії, професійного функціонування та соціальної адаптації. Психологічні прояви можуть виникати безпосередньо після травматичної події або проявлятися через місяці чи навіть роки [2; 6].

Індивідуальна реакція на бойову травматизацію істотно залежить від поєднання зовнішніх та внутрішніх чинників. До бойових чинників належать безпосередня загроза життю, повторне переживання смертельно небезпечних ситуацій, обстріли та невизначеність. Організаційні чинники охоплюють тривалу відсутність ротації, нестачу сну, перевантаження службовими обов'язками та дефіцит часу для відпочинку. Соціально-психологічне значення мають згуртованість підрозділу, довіра до командира, підтримка побратимів і контакт із сім'єю. Водночас важливими є попередній травматичний досвід, особливості емоційної регуляції, рівень психологічної стійкості та сформованість копінг-стратегій [7; 8].

Окреме місце посідають морально-етичні чинники. Військовослужбовець може переживати внутрішній конфлікт у ситуаціях, коли його дії або неможливість діяти суперечать власним моральним переконанням. Неможливість урятувати пораненого, переживання загибелі побратима, вимушене прийняття складного рішення чи почуття відповідальності за наслідки бойової ситуації можуть формувати тривалі переживання провини, сорому та морального дистресу [9]. Таким чином, джерелом психотравматизації може виступати не лише страх за власне життя, а й глибокий внутрішній конфлікт.

Механізм розвитку бойової психотравми доцільно розглядати як послідовність взаємопов'язаних етапів. Першим є контакт із бойовим стресором, який викликає первинну стресову реакцію та психофізіологічну мобілізацію. У короткочасній перспективі така реакція має адаптивне значення: підвищує концентрацію уваги, швидкість реагування та готовність до дії. Проте тривале або повторне перебування в екстремальних умовах призводить до накопичення психоемоційного напруження та виснаження адаптаційних можливостей. Надалі можуть виникати порушення емоційної, когнітивної, поведінкової та фізіологічної регуляції, що формують стійкі психотравматичні прояви [5; 8].

Важливо, що розвиток бойової психотравми не має для всіх військовослужбовців однакового завершення. За сприятливих умов можливе поступове відновлення психологічної рівноваги та адаптація до нових обставин. За недостатньої соціальної підтримки, відсутності відновлення та своєчасної психологічної допомоги зростає ризик психологічної дезадаптації та хронізації психотравматичних проявів. Водночас бойовий досвід не обов'язково має виключно негативний результат: за певних умов він може бути інтегрований у життєвий досвід і супроводжуватися посттравматичним зростанням [10].

Найбільш ранньою формою реагування на бойову психотравму є стресова реакція. У гострий період стрес виконує мобілізаційну функцію, однак проблема виникає тоді, коли режим постійної готовності до небезпеки зберігається тривалий час. Тоді з'являються дратівливість, швидка втомлюваність, нестійкість настрою, труднощі концентрації уваги та порушення пам'яті. Порушення сну також є важливим проявом тривалого бойового стресу, оскільки недосипання додатково погіршує емоційну регуляцію та когнітивне функціонування [11].

Одним із найбільш відомих наслідків бойової психотравми є посттравматичний стресовий розлад. Водночас наявність бойового досвіду не означає автоматичного розвитку ПТСР. Значна кількість військовослужбовців має окремі посттравматичні симптоми, які можуть суттєво впливати на повсякденне життя, але не обов'язково відповідають повній клінічній картині розладу. Серед типових проявів виокремлюють нав'язливі спогади, нічні кошмари, уникнення нагадувань про травматичні події, підвищену настороженість та емоційне відчуження [12].

Тривожні прояви після бойових дій часто виражаються у стійкому внутрішньому напруженні, підвищеній настороженості та нездатності повністю розслабитися навіть у безпечному середовищі. Військовослужбовець може продовжувати контролювати простір, оцінювати можливі джерела небезпеки, уникати великих скупчень людей або гостро реагувати на різкі звуки. Подібна поведінка була адаптивною в бойовій обстановці, однак після повернення до мирного життя може ускладнювати соціальне функціонування та сімейні взаємини [13].

Депресивні прояви також є значущим наслідком бойової психотравми. Їх виникненню можуть сприяти втрата побратимів, фізичне виснаження, поранення, зміна соціальної ролі, труднощі професійної реалізації та нерозуміння з боку оточення. Депресивний стан у військовослужбовців не завжди має виражений вигляд пригніченого настрою; він може проявлятися постійною втомою, втратою енергії, байдужістю, зниженням мотивації, соціальним відстороненням та емоційним спустошенням [14].

Окремим наслідком тривалого бойового навантаження є емоційне вигорання. Воно формується на тлі постійного перенапруження, високої відповідальності, дефіциту відпочинку та необхідності тривалий час підтримувати психологічну готовність. Для цього стану характерні хронічне виснаження, зниження емоційної залученості, байдужість до результатів діяльності, втрата внутрішньої мотивації та підвищена конфліктність. Особливої уваги потребують військовослужбовці, які несуть високу відповідальність за життя інших людей [15].

Принциповим є те, що психологічні наслідки бойової психотравми рідко існують ізольовано. Порушення сну може посилювати тривожність, тривожність — емоційне виснаження, а тривале виснаження — депресивні прояви. Одночасно можуть зберігатися нав'язливі спогади, уникнення окремих ситуацій, зниження професійної мотивації та труднощі у спілкуванні з родиною. Тому оцінювання психічного стану військовослужбовця не повинно обмежуватися перевіркою наявності ПТСР. Необхідно враховувати емоційну сферу, когнітивне функціонування, сон, соціальні контакти, професійну мотивацію та загальний психоемоційний ресурс.

За узагальненими даними, серед сучасних міжнародних досліджень найвищі показники припадають на порушення сну та емоційне вигорання; показник посттравматичного стресового розладу становить близько 21 %, депресивних розладів — близько 21 %, тривожних розладів — близько 16 %. Ці показники слід розглядати як узагальнені орієнтири, оскільки поширеність психологічних наслідків залежить від характеристик вибірки, інтенсивності та тривалості бойового впливу, часу проведення обстеження та інших умов [15, с.199].

Таким чином, бойова психотравма є багатокомпонентним психологічним феноменом, що виникає внаслідок взаємодії екстремальних бойових чинників, індивідуальних особливостей особистості та умов її подальшого функціонування. Її специфіка полягає у тривалому накопиченні психоемоційного напруження, комплексному впливі на різні сфери психіки та можливості відтермінованого прояву. Найбільш поширеними наслідками є стресові реакції, порушення сну, посттравматичний стресовий розлад, тривожні й депресивні прояви, емоційне вигорання та труднощі соціальної адаптації.

Отже, ефективне подолання наслідків бойової психотравми потребує комплексного підходу. Його основу мають становити своєчасна психологічна діагностика, раннє виявлення ознак психоемоційного виснаження, психотерапевтична допомога, психоосвіта, підтримка сім'ї та побратимів, а також довготривалий психологічний супровід. Важливо враховувати індивідуальний характер реагування військовослужбовця та не зводити допомогу лише до роботи з окремим симптомом. Саме комплексне відновлення психологічного функціонування створює передумови для професійної ефективності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ніжейко К., Ковалівська К. Реінтеграція ветеранів у цивільне життя: міжнародний досвід та особливості в Україні. Економіка та суспільство. 2024. № 67. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-161.
2. Shkoliar M., Klymanska L., Herasym H., Shapovalova T. Student veterans in Ukrainian higher education: Reintegration, psychosocial support, and international perspectives. Mental Health: Global Challenges Journal. 2025. Vol. 8, № 1. P. 92–101. DOI: https://doi.org/10.56508/mhgcj.v8i1.282.
3. Колодяжна А. В., Власенко Ю. К., Дичко О. О. Особливості діагностики та лікування посттравматичного стресового розладу (ПТСР) у воєнних ветеранів. Перспективи та інновації науки. 2024. Вип. 3, № 37. С. 872–884. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-3(37)-872-884.
4. Шеленкова Н. Діагностування посттравматичного стресового розладу (ПТСР) у військовослужбовців/ветеранів. Психологічний журнал. 2024. № 13. С. 140–147.
5. Храбан Т. Є., Сілко О. В. Бойовий та військово-професійний стрес: вплив емоцій та емоційних станів на вибір стратегій подолання. Insight: The Psychological Dimensions of Society. 2022. № 8. С. 71–86. DOI: https://doi.org/10.32999/2663-970X/2022-8-6.
6. Аймедов К. В., Асєєва Ю. О. Особливості прояву посттравматичного стресового розладу в Україні з 2022 року. Ментальне здоров'я. 2024. № 4. С. 3–8. DOI: https://doi.org/10.32782/3041-2005/2024-4-1.
7. Матейко Н. М. Емпіричне дослідження життєстійкості військових в умовах бойових дій. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія. 2022. № 2. С. 71–76. DOI: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.2.14.

8. Вдовиченко О. В., Соколова І. М., Педченко О. В., Степанова С. С., Фролова О. В. Психологічна реабілітація і супровід ветеранів війни: досвід Ізраїлю. Zeszyty naukowe Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach. 2023. № 16. С. 107–118. DOI: https://doi.org/10.54264/0066.
9. Klymkiv R., Kulmatytskyi A., Bilobryn M. Post-traumatic stress disorder in veterans: innovative therapy and prevention methods. Психіатрія, неврологія та медична психологія. 2025. Т. 12, Вип. 1, № 27. С. 37–47. DOI: https://doi.org/10.26565/2312-5675-2025-27-03.
10. Greenberg J., Tsai J., Southwick S. M., Pietrzak R. H. Can military trauma promote psychological growth in combat veterans? Results from the National Health and Resilience in Veterans Study. Journal of Affective Disorders. 2021. Vol. 282. P. 732–739. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.12.077.
11. Шайхлісламов З. Р., Ковтун А. С. Особливості впливу бойового стресу на психологічну підготовку військовослужбовців в умовах бойових дій. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія. 2023. № 3. С. 142–145. DOI: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.3.28.
12. Антонова В. А., Підбуцька Н. В. Психічні наслідки бойової травми учасників військових конфліктів. Теорія і практика управління соціальними системами. 2024. № 1. С. 3–13. DOI: https://doi.org/10.20998/2078-7782.2024.1.01.
13. Волошенюк Т. В. Посттравматичний стресовий розлад у військовослужбовців та ветеранів війни. Вісник фармації. 2024. № 1 (107). С. 131–136. DOI: https://doi.org/10.24959/nphj.24.134.
14. Козігора М. А. Прояви симптомів моральної травми у військовослужбовців та цивільного населення під час війни. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2022. Вип. 2. С. 20–27. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2022-2-3.
15. Макаров О. М. Стигма та реабілітація військовослужбовців з пораненням: психосоціальні виклики та шляхи подолання. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. 2024. Т. 35, № 6. С. 199–204. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.6/30.

MEDICAL SCIENCES AND PUBLIC HEALTH

УДК 616-08

Кравець Ольга Вікторівна
д.м.н., професор
Клигуненко Олена Миколаївна
д.м.н., професор
Станін Дмитро Михайлович
к.м.н., доцент
Єхалов Василь Віталійович
к.м.н., доцент
Дніпровський державний медичний університет
м. Дніпро, Україна

АНЕСТЕЗІОЛОГІЧНІ МІРКУВАННЯ З ПРИВОДУ ВИКОРИСТАННЯ АГОНІСТІВ РЕЦЕПТОРІВ ГЛЮКАГОНОПОДІБНОГО ПЕПТИДУ (GLP-1) У ХВОРИХ НА ЦУКРОВИЙ ДІАБЕТ 2 ТИПУ

Анотація. Проведено аналіз літератури з приводу особливостей фармакодинаміки агоністів рецепторів глюкагоноподібного пептиду (GLP-1) у хворих на цукровий діабет 2 типу з точки зору анестезіолога. Наведено особливості дії препаратів. Показано, які заходи потрібно використати анестезіологу під час планового та ургентного загально знеболювання щоб уникнути ускладнень

Ключові слова: діабет 2 типу, агоністи рецепторів глюкагоноподібного пептиду (GLP-1), загальна анестезія, небезпеки загальної анестезії.

В останні роки в практиці лікування діабету 2 типу почали використовувати нову групу препаратів - агоністи рецепторів глюкагоноподібного пептиду-1 (GLP-1). У пацієнтів із діабетом 2 типу спостерігається резистентність до дії інсуліну, а його продукція організмом недостатня, або й те, й інше. Агоністи GLP -1 стимулюють підшлункову залозу до вивільнення інсуліну та пригнічують лібералізацію глюкагону; ці обидва фактори допомагають контролювати рівень цукру крові у хворих на цукровий діабет 2 типу [1]. Ці препарати також впливають на центральну нервову систему, зменшуючи відчуття голоду, і на шлунок, сповільнюючи його спорожнення, завдяки чому відчуття насичення зберігається триваліше. Ці ефекти можуть сприяти зниженню ваги, що є досить важливим при веденні пацієнтів із цукровим діабетом 2 типу. Агоністи GLP -1 застосовуються в терапії цієї хвороби майже два десятиліття. Управління з продовольства і медикаментів США (FDA) затвердила агоністів GLP -1 для використання з метою зниження ваги у людей з ожирінням, які не страждають на цукровий діабет. При лікуванні надмірної ваги або ожиріння ці препарати зазвичай призначаються у вищих дозах, ніж при лікуванні діабету.

Таблиця 1

Показання до застосування препаратів агоністів GLP -1

Препарат агоністів GLP-1		
Міжнародна назва	**Торгова назва**	**Показання**
Semaglutide ін'єкція	Оземпік	діабет 2 типу
Semaglutide ін'єкція	Вегові	лікування ожиріння та надмірної ваги
Semaglutide таблетки	Рібелсус	діабет 2 типу
Liraglutide	Віктоза	діабет 2 типу
Liraglutide	Саксенда	лікування ожиріння та надмірної ваги
Tirzepatide	Мунджаро	діабет 2 типу
Tirzepatide	Зепбаунд	лікування ожиріння та надмірної ваги
Dulaglutide	Трулісіті	діабет 2 типу
Exenatide	Байєтта	діабет 2 типу
Exenatide пролонгованої дії	Байдуреон	діабет 2 типу

Оземпік і Вегові (Семаглутид) – це препарати, що вводяться шляхом ін'єкцій один раз на тиждень для лікування діабету 2 типу в дорослих. Оземпік не схвалений Управлінням із санітарного нагляду за якістю харчових продуктів та медикаментів США для зниження ваги, на відміну від Вегові. Обидва препарати є агоністами рецепторів GLP-1, як і ексенатид (Байєтта) і дулаглутід (Трулісіті).

Семаглутид викликає уповільнення спорожнення шлунку. Це означає, що шлунок дуже повільно переробляє їжу, що допомагає довше відчувати ситість, знижує рівень цукру в крові та сприяє зниженню ваги. Уповільнене випорожнення шлунка може призвести до залишкового вмісту їжі або рідини у шлунку навіть після рекомендованих періодів голодування.

Найбільш поширеними побічними ефектами препаратів GLP -1 є шлунково-кишкові симптоми – нудота, блювання, діарея та запор. Впоратися з нудотою можна, уникаючи сильних запахів і вживаючи крекери, м'яту або напої на основі імбиру приблизно через півгодини після прийому препарату, що стимулює вироблення GLP -1 [1]. Впоратися з блюванням можна підтримуючи достатній рівень гідратації, уникаючи молочних продуктів та продуктів із високим вмістом клітковини до зникнення симптомів.

До менш поширених, але серйозніших побічних ефектів агоністів GLP-1 належать панкреатит, гастропарез (стан, при якому проходження їжі зі шлунка сповільнюється або припиняється), кишкова непрохідність та загострення жовчнокам'яної хвороби і аж до закупорювання жовчних протоків.

Хоча сповільнене спорожнення шлунка відмінно підходить для зниження ваги, воно може становити ризик для тих, кому потрібне оперативне втручання, оскільки збільшується ризик аспірації під час операції, потенційно серйозного ускладнення, що може призвести до аспіраційної пневмонії або інших легеневих захворювань [2,3].

Перед операцією пацієнтам рекомендується дотримуватись голодування, щоб мінімізувати кількість вмісту шлунка. Однак через уповільнювальну дію агоністів рецепторів GLP-1 на травлення традиційні рекомендації можуть виявитися недостатніми [4].

Пацієнтам, які приймають агоністи GLP-1 для лікування діабету, слід проконсультуватися з ендокринологом, щоб контролювати їх стан та запобігти гіперглікемії.

Результатами досліджень *AATS* доведено, що при постійному прийомі оземпіку навіть при відмові від цього препарату за 5-7 днів до операції відзначалося уповільнення виходу з наркозу. Більше того, у цей термін одночасно підвищувався ризик аспірації з загрозою розвитку аспіраційної пневмонії. При відмові від прийому цього препарату за 14 і більше днів до операції загроза аспірації була відсутньою [5-9].

У випадках, коли хворий опинявся на операційному столі за умов постійного прийому цієї групи препаратів, що продовжується, більшість авторів рекомендують анестезіологу додержуватися тактики як у випадках при повному шлунку [10].

Під час проведення регіональних методів анестезії ніякої небезпеки аспірації шлункового вмісту не існує за умови збереженої свідомості та захисних рефлексів [11].

Застережливим заходом під час скринінгу перед плановою операцією є запитування пацієнтів про вживання агоністів рецепторів глюкагоноподібного пептиду з метою уникнути ускладнень, що пов'язані з легеневою аспірацією [12].

З огляду на відсутність на сьогоднішній день рекомендацій щодо передопераційного голодування для пацієнтів, які приймають такі препарати, та уповільнене спорожнення шлунка як відомий побічний ефект у цих пацієнтів, анестезіологи повинні знати про альтернативні методи забезпечення відсутності їжі у шлунку, щоб зменшити ризик легеневої аспірації під час загальної анестезії [13].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Паньків І.В. Вплив орлістату на ефективність комплексного лікування хворих на цукровий діабет 2-го типу та ожиріння. Лекція для лікарів. Міжнародний ендокринологічний журнал. 2013; (53):71-74. Available from: https://www.mif-ua.com/archive/article/36885
2. Beam WB, Hunter Guevara LR. Are 1 serious anesthesia risks of semaglutide and other GLP-1 agonists under-recognized? Case reports of retained solid gastric contents in patients undergoing anestheia. APSF Newsletter. 2023;38:67,69-71. Available from: https://www.apsf.org/article/are-serious-anesthesia-risks-of-semaglutide-and-other-glp-1-agonists-under-recognized/
3. Thomson DR, Lashansky B, Ritz M. Peri-operative management of Ozempic and other GLP-1 agonists during cosmetic surgery: What plastic surgeons need to know. J Plast Reconstr Aesthet Surg. 2023 Oct 13;87:213-214. doi: 10.1016/j.bjps.2023.10.080.
4. Jones PM, Hobai IA, Murphy PM. Anesthesia and glucagon-like peptide-1 receptor agonists: proceed with caution! Can J Anaesth. 2023 Aug;70(8):1281-1286. English. doi: 10.1007/s12630-023-02550-y.
5. *New Study Recommends Stopping GLP -1 Agonists 14 Days Before Total Joint Arthroplasty to Reduce Anes thesia Risks - 2025*
6. 6 de Macedo JLS, Rosa SC, de Macedo CR, de Macedo LFR. What Is the Main Risk of Using Ozempic Rev Bras Cir Plást 2024; 39 (4): s00441801799. doi: https://doi.org/ 10.1055/s-0044-1801799.
7. Wagner B, Wallisch B. The Hidden Risks of Semaglutide and SurgicalProcedures. February 19, 2025. Available from: https://www.universityhealth.com/blog/the-hidden-risks-of-semaglutide-and-surgical-procedures 19, 2025.
8. Joshi GP, AbdelmalakBB, Weigel WA,et al. American Society of Anesthesiologists Consensus-Based Guidance on Preoperative Management of Patients (Adults and Children) on Glucagon-Like Peptide-1 (GLP-1) Receptor Agonists. June 29, 2023. Available from: https://www.asahq.org/about-asa/newsroom/news-releases/2023/06/american-society-of-anesthesiologists-consensus-based-guidance-on-preoperative.
9. Silveira SQ, da Silva LM, de Campos Vieira Abib A, et al. Relationship between perioperative semaglutide use and residual gastric content: A retrospective analysis of patients undergoing elective upper endoscopy. J Clin Anesth. 2023 Aug;87:111091. doi: 10.1016/j.jclinane.2023.111091.
10. Hannemann K. Ozempic and Surgery: When to stop and restart? Drugs.com. Feb 6, 2026. Available from: https://www.drugs.com/medical-answers/ozempic-surgery-when-stop-restart-3580219/.
11. Ozempic and Local Anaesthesia : UK Safety Guidance for Patients Bolt Pharmacy 16/4/2026. Available from: https://www.boltpharmacy.co.uk/guide/ozempic-and-local-anesthesia.
12. Fezza R, Rains B, Fezza T, Fezza JP. Emerging Anesthesia Risks with Semaglutide. Plast Reconstr Surg Glob Open. 2023 Nov 21;11(11):e5427. doi: 10.1097/GOX.0000000000005427.
13. Fujino E, Cobb KW, Schoenherr J, Gouker L, Lund E. Anesthesia Considerations for a Patient on Semaglutide and Delayed Gastric Emptying. Cureus. 2023 Jul 19;15(7):e42153. doi: 10.7759/cureus.42153.

УДК 606: 616.8-018.1

Ходак Тетяна Вікторівна
асистент
Дамзін Ольга Сергіївна
асистент
Вінницький національний медичний університет імені Микола Івановича Пирогова
м. Вінниця, Україна

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВИКОРИСТАННЯ СТОВБУРОВИХ КЛІТИН ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ НЕЙРОГЕНЕЗУ В ГОЛОВНОМУ МОЗКУ

Анотація. У роботі розглянуто переваги та недоліки використання стовбурових клітин у дослідженні нейрогенезу в головному мозку. Нейрогенез є складним біологічним процесом утворення та диференціації нових нейронів, дослідження якого має важливе значення для розуміння функціонування нервової системи, механізмів розвитку неврологічних захворювань і перспектив відновлення пошкодженої нервової тканини. Використання стовбурових клітин, зокрема нейральних стовбурових клітин та індукованих плюрипотентних стовбурових клітин, дає змогу моделювати процеси нейрогенезу in vitro, досліджувати механізми диференціації клітин, міжклітинної взаємодії та потенційні шляхи регенерації нервової тканини. Серед основних переваг такого підходу можна виділити високу пластичність стовбурових клітин, можливість отримання різних типів нервових клітин, створення клітинних моделей захворювань та перспективу застосування отриманих результатів у регенеративній медицині. Водночас використання стовбурових клітин має низку обмежень, серед яких складність контролю їхньої диференціації, можливість генетичної нестабільності, утворення небажаних типів клітин, відмінності між моделями in vitro та фізіологічними умовами головного мозку, а також етичні та біобезпекові питання. Таким чином, стовбурові клітини є перспективним інструментом для дослідження нейрогенезу, проте їх застосування потребує комплексного підходу, стандартизації методик і подальшого вивчення механізмів функціонування отриманих клітин у природному мікрооточенні мозку.

Ключові слова: стовбурові клітини, нейрогенез, головний мозок, нейральні стовбурові клітини, нейрони, диференціація, регенерація, клітинні моделі.

Дослідження нейрогенезу — процесу утворення нових функціональних нейронів із клітин-попередників — є одним із найбільш динамічних напрямків сучасної нейробіології та регенеративної медицини. Протягом тривалого часу в науці панувала догма про неможливість відновлення нервової тканини дорослого ссавця. Проте відкриття ендогенних нейральних стовбурових клітин (НСК) у певних нішах головного мозку (субвентрикулярній зоні та субгранулярній зоні зубчастої звивини гіпокампа) докорінно змінило уявлення про пластичність центральної нервової системи (ЦНС) [1,2].

Сьогодні для моделювання та вивчення нейрогенезу in vitro та in vivo активно застосовуються різні типи стовбурових клітин: ембріональні стовбурові клітини (ЕСК), індуковані плюрипотентні стовбурові клітини (іПСК) та дорослі (соматичні) стовбурові клітини. Використання цих клітинних ліній відкриває безпрецедентні можливості для фундаментальної науки та терапії неврологічних патологій (таких як хвороби Альцгеймера, Паркінона, інсульти чи травми мозку). Водночас цей підхід супроводжується низкою суттєвих методологічних, біологічних та етичних обмежень. Метою цієї роботи є всебічний аналіз переваг та недоліків застосування стовбурових клітин у дослідженнях нейрогенезу головного мозку [3].

1. Класифікація стовбурових клітин у нейробіологічних дослідженнях

Для детального розуміння процесів нейрогенезу науковці використовують три основні категорії стовбурових клітин, кожна з яких має унікальні біологічні властивості:

Ембріональні стовбурові клітини (ЕСК): виділяються з бластоцисти на ранніх стадіях розвитку. Вони мають плюрипотентний статус, тобто здатні диференціюватися у будь-який тип клітин організму, включаючи нейрони, астроцити та олігодендроцити.

Індуковані плюрипотентні стовбурові клітини (іПСК): отримують шляхом генетичного репрограмування соматичних клітин дорослого організму (наприклад, фібробластів шкіри) за допомогою специфічних факторів транскрипції (фактори Яманаки). За своїм потенціалом вони близькі до ЕСК[4].

Мультипотентні нейральні стовбурові клітини (НСК) та мезенхімальні стовбурові клітини (МСК): ендогенні клітини, що містяться у специфічних нішах дорослого організму. Їхній диференціальний потенціал обмежений переважно клітинами тієї тканини, з якої вони походять.

2. Переваги використання стовбурових клітин у дослідженні нейрогенезу

Застосування стовбурових клітин у вивченні головного мозку забезпечило значний технологічний прорив завдяки декільком ключовим перевагам:

Моделювання патологій людини *in vitro* (Хвороба в чашці Петрі)

До появи технології іПСК дослідники були обмежені використанням посмертного матеріалу або тваринних моделей, які не завжди точно відтворюють патофізіологію людського мозку. Отримання іПСК від пацієнтів із генетично зумовленими або спорадичними нейродегенеративними захворюваннями дозволяє безпосередньо спостерігати, як порушується нейрогенез на ранніх етапах розвитку, як формуються синаптичні зв'язки та в який момент запускаються механізми загибелі нейронів.

Створення тривимірних органоїдів мозку (церебральних органоїдів)

Використання ЕСК та іПСК дозволило вийти за межі двовимірних моношарових культур. Завдяки здатності до самоорганізації, ці клітини у тривимірному середовищі утворюють міні-структури (органоїди), які архітектурно та функціонально нагадують окремі ділянки людського мозку (кору, гіпокамп тощо). Це дає змогу вивчати просторову міграцію нейробластів, процеси клітинної взаємодії та формування шарів кори в умовах, максимально наближених до реального ембріогенезу[5].

Скринінг лікарських препаратів та токсикологічні тести

Клітинні лінії, отримані зі стовбурових клітин, слугують високопродуктивними платформами для тестування нових фармакологічних сполук. Науковці можуть оцінювати, які саме речовини здатні стимулювати ендогенний нейрогенез, покращувати виживання молодих нейронів або захищати клітини від нейротоксинів. Це значно прискорює етап доклінічних досліджень і мінімізує використання піддослідних тварин.

Замісна клітинна терапія та паракринний ефект

У дослідженнях *in vivo* (на тваринних моделях) доведено, що трансплантація стовбурових клітин або їхніх коммітованих попередників сприяє функціональному відновленню пошкодженого мозку. Крім безпосередньої інтеграції в нейрональні мережі (що відбувається відносно рідко), стовбурові клітини (особливо МСК) виділяють широкий спектр нейротрофічних факторів (BDNF, NGF, GDNF), цитокінів та екзосом. Це паракринне середовище пригнічує нейрозапалення, стимулює ангіогенез та активує власні (ендогенні) нейральні стовбурові клітини пацієнта

3. Недоліки та обмеження методології

Попри значний потенціал, робота зі стовбуровими клітинами в контексті вивчення нейрогенезу пов'язана з серйозними викликами та ризиками:

Ризик туморогенності (утворення тератом)

Плюрипотентні клітини (ЕСК та іПСК) мають високу проліферативну активність і здатність до безконтрольного поділу. Якщо під час диференціації *in vitro* в популяції залишається хоча б незначна кількість недиференційованих клітин, їх трансплантація в мозок тварини призводить до формування тератом — доброякісних або злоякісних пухлин, що містять тканини різних зародкових листків. Це створює серйозну загрозу для безпеки та суттєво ускладнює інтерпретацію результатів досліджень відновлення мозку[6].

Проблема генетичної та епігенетичної нестабільності

Процес тривалого культивування клітин *in vitro*, а також процедура репрограмування соматичних клітин в іПСК супроводжуються накопиченням мутацій, хромосомних аберацій та змінами в профілі метилювання ДНК. Такі генетичні дефекти можуть спотворювати процеси нейрональної диференціації, змінювати функціональну активність отриманих нейронів та знижувати відтворюваність експериментів у різних лабораторіях.

Етичні, релігійні та правові колізії

Використання ембріональних стовбурових клітин людини неминуче пов'язане з руйнуванням життєздатних бластоцист, отриманих переважно в результаті процедур штучного запліднення (ЕКЗ). Це викликає серйозні етичні дискусії у суспільстві та релігійних спільнотах. У багатьох країнах світу законодавство жорстко обмежує або повністю забороняє фінансування та проведення експериментів із використанням людських ембріонів, що стримує розвиток фундаментальної нейробіології. Хоча іПСК частково вирішують цю проблему, їх отримання також регулюється суворими правилами біоетики (інформована згода донора тощо) [7].

Фенотипічна незрілість отриманих нейронів

Нейрони, що диференціюються зі стовбурових клітин у лабораторних умовах (навіть в органоїдах), за своїм експресійним профілем та електрофізіологічними властивостями найчастіше відповідають клітинам ембріонального або неонатального мозку. Моделювання хвороб, які розвиваються в похилому віці (наприклад, хвороби Альцгеймера), стає проблематичним, оскільки отримані клітини «не мають» епігенетичного віку донора. Вони позбавлені ознак клітинного старіння, накопичення ліпофусцину чи мітохондріальної дисфункції, притаманних старіючому мозку дорослої людини.

Технологічна складність, вартість та стандартизація

Протоколи диференціації стовбурових клітин у специфічні типи нейронів (наприклад, дофамінергічні нейрони чорної субстанції або ГАМК-ергічні інтернейрони) є багатоетапними, тривалими (іноді тривають місяцями) та надзвичайно дорогими. Вони вимагають використання високовартісних ростових факторів, цитокінів та специфічних матриксів. Окрім того, існує проблема варіабельності: клітинні лінії, отримані від різних донорів або навіть різні пасажі однієї лінії, демонструють різну ефективність диференціації, що ускладнює стандартизацію результатів.

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика типів стовбурових клітин у дослідженнях нейрогенезу

Критерій порівняння	**Ембріональні стовбурові клітини (ЕКС)**	**Індуковані плюрипотенті клітини (ІПК)**	**Нейральні стовбурові клітини (НСК)**
Плюрипотентність/ Мультипотентість	Плюрипотентні (високий потенціал)	Плюрипотентні (високий потенціал)	Мультипотентні (обмежений потенціал)
Ризик пухлиноутворення	Дуже високий (тератоми)	Високий (тератоми)	Низький/відсутній
Етичні проблеми	Гострі (руйнування ембріона)	Практично відсутні	Відсутні
Джерело отримання	Бластоцисти (ранні ембріони)	Соматичні клітини (шкіра, кров)	Специфічні ніші мозку, біопсія
Можливість персоналізованого моделювання	Ні (чужорідний генетичний матеріал)	Так (ідеальний збіг із пацієнтом)	Обмежено (складність взяття біопсії мозку)

Висновки. Використання стовбурових клітин є фундаментальним інструментом для розкриття молекулярних та клітинних механізмів нейрогенезу в головному мозку. Вони дозволили створити унікальні платформи для моделювання складних патологій людського мозку *in vitro*, відкрили шлях до тривимірного моделювання органів та тестування інноваційних ліків.

Водночас біологічні ризики, пов'язані з туморогенністю, генетичною нестабільністю та епігенетичною незрілістю клітинних культур, разом із жорсткими біоетичними обмеженнями, вимагають подальшого вдосконалення методології. Майбутнє досліджень нейрогенезу лежить у площині оптимізації протоколів репрограмування, впровадження технологій редагування геному (CRISPR/Cas9) для точного моделювання мутацій та розробки нових біоматеріалів для безпечного мікрооточення клітин при їх трансплантації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грисюк О. В., Ковальчук Л. А. Нейральні стовбурові клітини та дорослий нейрогенез: від фундаментальних відкриттів до клінічних перспектив. Журнал Академії медичних наук України. 2023. Т.29, № 2, С.145–158.
2. Gage F. H. Adult neurogenesis in the mammalian brain. Science, 2019; Vol.364, no. 6443. P. 827–830.

3. Takahashi K., Yamanaka S. A decade of iPS cells: Induction of pluripotency in somatic cells. Development, 2016. Vol. 143,no. 21. P. 3882–3894.
4. Mertens J., Marchetto M.C., Bardy C., Gage, F.H. Evaluating cell reprogramming, differentiation and conversion technologies in neuroscience. Nature Reviews Neuroscience, 2018. Vol 17, no. 7. P. 424–437.
5. Lancaster M.A., Knoblich, J.A. Generation of cerebral organoids from human pluripotent stem cells for modeling development and disease. Nature Protocols, 2014. Vol 9, no. 10. P. 2329–2340.
6. Yamanaka, S. *Pluripotent stem cell-based cell therapy—promise and challenges*. Cell Stem Cell, 2020. Vol. 27, no. 4. P. 523–531.
7. Попова Т. М., Захаров П. В. Етичні та правові аспекти застосування ембріональних клітин у сучасній нейробіології. Біоетика та безпека життєдіяльності, 2024. Vol. 12, no. 1. P. 44–51.

PHYSICAL EDUCATION, SPORTS AND PHYSICAL THERAPY

UDC 796.032:341.7

Varsenik Vardanyan
Ani Melkonyan
Physical Education Teacher, Kaghsi Secondary School, SNCO

THE PRINCIPLE OF THE OLYMPIC TRUCE (EKECHEIRIA): HISTORICAL EXPERIENCE AND ITS RELEVANCE IN THE 21ST CENTURY

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the evolution of the concept of the "Olympic Truce" (Ekecheiria), from its ancient origins to its adaptation and institutionalization within the framework of modern international law and diplomatic practice. The study focuses on the historical and contemporary experience of using sport as a universal instrument of peaceful dialogue, soft power, and conflict resolution. Particular attention is paid to joint initiatives of the International Olympic Committee (IOC) and the United Nations (UN) aimed at reviving this tradition in the 21st century, as well as to the structural challenges faced by the principle of Ekecheiria amid contemporary geopolitical crises and realpolitik. The study is based on primary sources by ancient historians and academic works by leading international scholars.

Keywords: olympic Truce, Ekecheiria, Olympic Games, IOC, United Nations, international law, humanism, sports diplomacy, soft power.

In the 21st century, systemic crises in international relations, large-scale regional conflicts, and growing geopolitical tensions have placed an urgent demand on the humanities and political sciences to identify effective and unconventional mechanisms for preserving peace. In this context, the Olympic Movement is of particular importance, as it has historically developed as a universal platform for bringing together peoples with different cultures, nationalities, and political systems.

One of the key concepts of the philosophy of Olympism is the "Olympic Truce," or Ekecheiria. Originating in Ancient Greece as a sacred religious tradition, it has evolved in the modern world into an important instrument of international diplomacy and "soft power." The purpose of this study is to analyze the historical evolution of the institution of Ekecheiria, its institutionalization through cooperation between the IOC and the UN, and the effectiveness and limitations of this principle under the military and political realities of the 21st century.

The study of the institution of the "Olympic Truce" is interdisciplinary in nature and lies at the intersection of historiography, political science, international law, and the sociology of sport.

Studies devoted to the origins and functions of ancient Ekecheiria (Fletcher, 2011; Nessel et al., 2023) emphasize that the truce was initially not a legal mechanism for the complete cessation of wars, but rather a normative and religious instrument designed to ensure safe access to sacred territories (asylia). In Armenian historiography, A. Melik-Shahnazarov (1989) addressed the history of the Olympic Games and ancient traditions.

Within the framework of Joseph Nye's theory of "soft power," David Black (Black, 2010), as well as R. Poli and R. Giulianotti (Poli & Giulianotti, 2022), analyze Ekecheiria as an instrument that normatively guides the behavior of states in international relations and contributes to strengthening the authority of the IOC as a non-state actor.

In light of contemporary geopolitical confrontations, the limitations of Ekecheiria and the transformation of IOC neutrality have been examined in detail by Jonathan Grix and his co-authors (Grix, 2023; Grix et al., 2024), as well as by international law scholar Antonio Cassese (Cassese, 2012), who highlights the inability of "soft law" to prevail over hard military interests.

The present study employs a qualitative methodology combining historical-comparative, documentary, and discourse-analytical approaches:

- **Historical-comparative method:** Applied to a comparative analysis of the structural, legal, and social functions of ancient Ekecheiria (9th century BCE–4th century CE) and the Olympic Truce in the 21st century.
- **Document analysis:** The legal and documentary basis of the study includes ancient primary sources (Pausanias, Thucydides, Plato, and Plutarch), the provisions of the Olympic Charter (IOC, 2020), and relevant resolutions of the United Nations General Assembly.
- **Case study method:** Specific geopolitical cases involving violations of Ekecheiria during the Olympic Games of the 21st century (Beijing 2008, Sochi 2014, Beijing 2022, and Paris 2024) and the international legal responses to them are examined.

The concept of the "Olympic Truce" (Ekecheiria) emerged in Ancient Greece as a sacred agreement whose primary purpose was to ensure the safe passage of athletes and pilgrims to Olympia through the temporary cessation of hostilities. In the modern era, this ancient tradition has been transformed into an instrument of international law and diplomacy aimed at promoting peace and conflict resolution (Nessel et al., 2023).

The word "Ekecheiria" (ἐκεχειρία) literally means "holding back the hands" or "laying down arms." According to historical sources, the foundation of this tradition was established in the 9th century BCE through an agreement between Iphitus, King of Elis; Lycurgus, the lawgiver of Sparta; and Cleosthenes, King of Pisa, following the advice of the Oracle of Delphi, with the aim of putting an end to the internecine wars that had devastated Greece.

Heralds known as **spondophoroi**, selected from the most prominent and respected families, proclaimed the Sacred Truce throughout Greece. Initially, the truce lasted for one month; later, its duration was extended to one hundred days, covering the period of athletes' preparation in Elis, the days of the Games, and the time required for participants to return home (Melik-Shahnazarov, 1989).

Violation of the truce was considered sacrilegious and was punishable by substantial financial fines, as well as by depriving a polis of the right to participate in the Games. The following historians and philosophers are of particular importance for the study of ancient Ekecheiria:

- **Pausanias, *Description of Greece* (2nd century CE):** He provides a detailed description of the "bronze disk of Iphitus," kept in the Temple of Hera at Olympia, on which the original text of the Ekecheiria was engraved in a circular inscription. It is considered one of the earliest written documents relating to sports law (Pausanias, 1918).
- **Thucydides, *History of the Peloponnesian War* (5th century BCE):** He describes the events of 420 BCE, when Sparta violated the terms of the Ekecheiria by attacking the fortress of Phyrcus. The Eleans imposed a substantial fine of 2,000 minas on Sparta and excluded it from participation in the Games, demonstrating the practical legal force of Ekecheiria (Thucydides, 1910).
- **Plutarch, *Parallel Lives — Life of Lycurgus*:** He emphasizes that Ekecheiria was not merely a military pause but also an expression of "civic solidarity," enabling citizens of warring poleis to participate together in rituals and athletic competitions (Plutarch, 1914).
- **Plato, *Laws*:** He notes that inter-polis competitions and the truce accompanying them served as important instruments for cultivating civic virtue and pan-Hellenic unity:

"Competitions and festivals were established by the gods so that people, having rested from their daily concerns and wars, might restore justice and harmony in society" (Plato, 1926).

As historian John Fletcher (Fletcher, 2011) argues, the success of Ekecheiria was attributable to its foundation in the shared religious identity of the Greek poleis and the concept of the inviolability of sanctuaries (asylia).

The ancient tradition of Ekecheiria was initially created not as a permanent peace agreement but as a pragmatic mechanism for ensuring safe passage during periods of conflict—a concept that modern international institutions have adapted as a symbolic foundation for global peacebuilding (Nessel et al., 2023).

The ancient Olympic Games came to an end in 393 CE by decree of the Roman Emperor Theodosius I. Almost fifteen centuries later, on June 23, 1894, the International Olympic Committee (IOC) was established at the Sorbonne Congress on the initiative of Pierre de Coubertin (Coubertin, 1894). The famous phrase from Coubertin's work *Ode to Sport*—"O Sport, thou art Peace!"—became a cornerstone of the revived Olympism. The Olympic Charter defines the goal of the Olympic Movement as contributing, through sport, to the building of a peaceful world free from discrimination and based on mutual respect (IOC, 2020).

At the beginning of the 21st century, the institution of Ekecheiria acquired a new international dimension. In the 21st century, the IOC and the United Nations (UN) have actively cooperated in reviving the tradition of the Olympic Truce. Beginning in 1993, the UN General Assembly has adopted a special resolution before each Olympic Games calling upon Member States to observe the truce. This form of sports diplomacy constitutes an important component of "soft power" (Poli & Giulianotti, 2022).

Key Stages in the Institutionalization of the Olympic Truce

1. **1992 (IOC Initiative):** The IOC renewed its call for a truce, enabling athletes from the former Yugoslavia to participate under a neutral flag during the Olympic Games in Barcelona.
2. **1993 (UN Resolution):** The United Nations General Assembly adopted a resolution officially calling upon Member States to observe the Olympic Truce from seven days before the opening of the Games until seven days after the closing of the Paralympic Games (United Nations General Assembly, 1993).
3. **2000 (Millennium Declaration and International Olympic Truce Centre):** At the UN Millennium Summit, the heads of more than 150 states committed themselves to promoting compliance with Ekecheiria (United Nations General Assembly, 2000). In the same year, the International Olympic Truce Centre was established in Athens.
4. **2009 (IOC Status at the UN):** The United Nations General Assembly granted the IOC permanent observer status, strengthening the role of sports diplomacy in international relations (United Nations General Assembly, 2009).

Within the framework of David Black's theory of "soft power" (Black, 2010), the Olympic Truce functions as a unique normative platform in international relations: even when it does not prevent conflict, it establishes a powerful discursive benchmark against which the actions of aggressor states can be assessed and delegitimized by the international community.

Through resolutions of the United Nations General Assembly, the Olympic Truce has evolved from a historical artifact into an institutionalized instrument of sports diplomacy, strengthening the role of the IOC as a non-state actor in contemporary global governance (Poli & Giulianotti, 2022).

An analysis of documents and specific precedents demonstrates that, despite its institutional achievements, the principle of Ekecheiria in the modern era frequently encounters the harsh realities of "realpolitik."

Unlike the ancient era, when the truce possessed sacred and binding force, contemporary UN resolutions are generally considered forms of "soft law" and do not create legally binding obligations. As international law scholar Antonio Cassese (Cassese, 2012) notes, international humanitarian law and peace initiatives such as the Olympic Truce lack effective enforcement mechanisms under Chapter VII of the UN Charter and rely to a considerable extent on moral consensus and the political will of sovereign states.

- **2008 Beijing Summer Olympics:** On the opening day of the Games, August 8, military hostilities broke out in South Ossetia.
- **2014 Sochi Winter Olympics:** Immediately after the conclusion of the Games, geopolitical events unfolded around Crimea.
- **2022 Beijing Winter Olympics:** During the period between the Olympic and Paralympic Games, on February 24, a large-scale Russian-Ukrainian armed conflict began.
- **2024 Paris Games:** Hostilities in the Middle East and Ukraine continued during the Games.

Following the events of 2022, the IOC took unprecedentedly stringent measures, recommending that international federations prohibit athletes from Russia and Belarus from participating under their national flags. Sports policy scholar Jonathan Grix (Grix, 2023; Grix et al., 2024) characterizes this development as a "transformation of Olympic neutrality": the shift from passive neutrality toward active sanctions represents a fundamental transformation in IOC policy, reflecting the reality that contemporary sports institutions can no longer remain isolated from global geopolitical developments and violations of international norms.

Contemporary geopolitical realities continually challenge the effectiveness of Ekecheiria, demonstrating that, without binding legal mechanisms, sports diplomacy and soft power face structural limitations when confronted with the hard interests of states (Grix et al., 2024).

Despite these violations, the findings of the study indicate that Ekecheiria remains viable in several important areas:

1. **A diplomatic bridge:** At the 2018 Winter Olympic Games in PyeongChang, athletes from South and North Korea participated under a unified flag.
2. **A "humanitarian window":** Calls for a truce can create opportunities for humanitarian corridors and prisoner exchanges.

3. **Global awareness:** Appeals for peace before a global audience of billions increase international awareness and reinforce the responsibility of the international community.

The present study has several limitations that should be taken into account when interpreting its findings:

1. **Subjectivity of ancient primary sources:** The accounts of ancient historians such as Pausanias and Thucydides often contain mythological or politically influenced elements, making it difficult to accurately quantify the actual scope and effectiveness of ancient Ekecheiria.
2. **The evolving nature of international law:** Since geopolitical developments from 2022 to 2026 and the IOC's sanctions policy are still evolving, their long-term impact on the institution of Ekecheiria requires further examination.

Recommendations: Ways to Increase the Effectiveness of the Institution of Ekecheiria

1. **Strengthening UN–IOC legal mechanisms:** Violations of the Olympic Truce should automatically be placed on the agenda of meetings of the United Nations Security Council.
2. **Standardization of sports sanctions:** The IOC should develop clear and predictable regulations, based on consistent standards and the avoidance of double standards, concerning states that violate the truce.
3. **Institutionalization of humanitarian corridors:** During the Games, the truce should be used in cooperation with the International Committee of the Red Cross and the United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA) to facilitate the mandatory establishment of humanitarian corridors.

Conclusion

The "Olympic Truce" (Ekecheiria) is one of the most important humanitarian traditions inherited from the ancient world. In the 21st century, it has evolved into a universal instrument of "soft power" and international diplomacy.

Despite the lack of legally binding force of UN resolutions and the geopolitical violations observed in the 21st century, Ekecheiria remains a unique platform capable of preserving channels of dialogue even during the deepest crises. Enhancing the effectiveness of Ekecheiria in the contemporary world requires closer cooperation among the IOC, the UN, and states, with the aim of placing the humanitarian values of sport above political interests.

REFERENCES:

1. Black, D. (2010). Ambiguity in sports diplomacy: Soft power or smoke and mirrors? *International Journal of Sport Policy and Politics, 2*(2), 141–160.
2. United Nations General Assembly. (1993). *Building a peaceful and better world through sport and the Olympic ideal* (Resolution A/RES/48/11). United Nations.
3. United Nations General Assembly. (2000). *United Nations Millennium Declaration* (Resolution A/RES/55/2). United Nations.
4. United Nations General Assembly. (2009). *Observer status for the International Olympic Committee in the General Assembly* (Resolution A/RES/64/3). United Nations.
5. Grix, J. (2023). Geopolitics, sport and the crisis of Olympic neutrality. *European Sport Management Quarterly, 23*(1), 305–322.
6. Grix, J., Brannagan, P. M., & Lee, D. (2024). Sports diplomacy and world politics: The limits of the Olympic ideal in times of conflict. *Routledge Studies in Sports Diplomacy, 18*(2), 200–215.
7. Cassese, A. (2012). *International Law in a Divided World*. Oxford University Press.
8. Coubertin, P. de. (1894). Olympism and peace. *Revue de Paris, 1*(4), 188–201.
9. Melik-Shahnazarov, A. (1989). *From the History of the Olympic Games* (pp. 14, 81, 228, 248). Yerevan: Hayastan.
10. International Olympic Committee. (2020). *Olympic Charter*. Lausanne: International Olympic Committee.
11. Nessel, K., Gómez, S., & Rodríguez, H. (2023). From ancient Ekecheiria to modern governance: The evolution of the Olympic Truce. *Journal of Sport History, 50*(1), 105–121.
12. Pausanias. (1918). *Description of Greece*. Harvard University Press. (Original work published in the 2nd century CE).
13. Plato. (1926). *Laws*. Loeb Classical Library. Harvard University Press.
14. Plutarch. (1914). *Parallel Lives: The Life of Lycurgus*. Loeb Classical Library. Harvard University Press.

15. Poli, R., & Giulianotti, R. (2022). The United Nations, the IOC and the Olympic Truce: Soft power in global peacebuilding. *International Review for the Sociology of Sport, 57*(3), 39–58.
16. Thucydides. (1910). *History of the Peloponnesian War*.
17. Fletcher, J. (2011). *Sacred Truces and Ancient Greek Diplomacy*. Cambridge University Press.

CULTURE AND ARTS

УДК 7.012: 741.02: 378.147

Череватенко Ольга Володимирівна
викладач кафедри образотворчого мистецтва та дизайну
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна

АКАДЕМІЧНИЙ РИСУНОК ЯК ОСНОВА КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ ТА КОНСТРУКТИВНОГО АНАЛІЗУ В DIGITAL-ІНДУСТРІЯХ

Анотація. У роботі обґрунтовано методологічну роль класичного академічного рисунку як фундаментального інструменту просторового мислення, конструктивного аналізу та тональної ієрархії для фахівців цифрових галузей (3D-моделювання, UI/UX та дизайн середовища). Розкрито хибність сприйняття традиційного рисунку як застарілого копіювання гіпсових форм. Деталізовано методику трансформації аудиторних вправ з малювання натюрморту, черепа, частин обличчя та Екорше Гудона в практичні навички 3D-скульптингу, блокінгу та скетчингу. Запропоновано та обґрунтовано 100-бальну критеріальну систему оцінювання аудиторних робіт, яка охоплює модулі композиційного рішення, лінійно-конструктивної побудови, світлотіньового розбору, тонально-просторової виразності та тональної цілісності. Доведено, що академічна база формує фахівцю професійний окомір, звільняє від залежності від фотореференсів, забезпечує адаптивність до оновлення цифрових інструментів та формує довгострокову конкурентоспроможність у сфері візуальних мистецтв.

Ключові слова: академічний рисунок, просторове мислення, конструктивний аналіз, тональна ієрархія, 3D-скульптинг, блокінг, Екорше Гудона, анатомія, цифрове мистецтво, критерії оцінювання.

У XXI столітті стрімкий розвиток графічних планшетів, спеціалізованого 3D-софту та систем штучного інтелекту викликає серед здобувачів вищої освіти помилкове уявлення про застарілість класичних академічних дисциплін. Початківці цифрової індустрії часто постають перед питанням доцільності багаторазового відтворення гіпсових геометричних тіл, черепів та анатомічних моделей у добу автоматизованих алгоритмів та готових цифрових ресурсів.

Проте комп'ютерні програми, графічні редактори та процесуальні генератори є лише високотехнологічними аналогами олівця – вони виступають інструментом реалізації, але не здатні виконувати аналітичні й когнітивні функції замість художника [2, с. 18]. Спроба опанувати цифровий арт або 3D-моделювання без фундаментальної підготовки призводить до ефекту «бездумного змальовування», коли фахівець стає повністю залежним від фотореференсів чи інструментального потенціалу цифрових програм, втрачаючи здатність генерувати переконливі об'єми з голови.

Академічний рисунок у сучасній парадигмі вищої освіти постає не як ремісниче або пасивне копіювання гіпсових моделей, а як фундаментальна аналітична дисципліна [3, с. 42]. Вона навчає розуміти внутрішню структуру форми, аналізувати світлоповітряне середовище та конструювати складні тривимірні об'єкти на двовимірній площині. Фундаментальні закони візуального сприйняття залишаються незмінними незалежно від інструментарію. Це стосується лінійної та повітряної перспективи, світлотіні, пропорцій та пластичної анатомії. Таким чином, академічна база виступає універсальним, конвертованим ресурсом, що безпосередньо транслюється у продуктивність фахівців усіх напрямів Digital-індустрії.

Системний аналіз класичних аудиторних вправ засвідчує їхню пряму проєкцію на покроковий алгоритм розробки в цифрових галузях. Кожне традиційне завдання академічного курсу формує конкретний когнітивний алгоритм, який художник згодом застосовує при роботі з двовимірною чи тривимірною графікою: натюрморт розвиває тональну ієрархію для PBR-текстурування та освітлення, рисунок черепа будує аналітичний 3D-каркас для дизайну персонажів і топології, а Екорше Гудона дає анатомічний аналіз для 3D-скульптингу та анімації.

Виконання тонально-просторового рисунка натюрморту з 3-4 геометричних тіл та предметів побуту є базовими вправами для опанування «великої тональності». Натюрморт навчає сприймати простір як цілісну систему, де кожен об'єкт перебуває у тісному взаємозв'язку з оточуючим середовищем [1, с. 84]. Студенти опановують закони світлоповітряної перспективи, згідно з якими на передньому плані межі світла й тіні, а також тіні що падають мають максимальний контраст і чіткість. Із віддаленням углиб простору контрасти пом'якшуються, а тіні насичуються рефлексами від навколишніх поверхонь.

У цифровому середовищі без розуміння тональної ієрархії та градацій світлотіні (світла, півтіні, термінатора, власної тіні, рефлексу й падаючої тіні) 2D-ілюстрації та концепт-арти виглядають плоскими та дробними. Сцени у 3D-редакторах втрачають відчуття повітря та глибини при налаштуванні освітлення, а UI/UX макети та інтерфейси позбавляються візуальної ієрархії, що погіршує зчитуваність елементів користувачем.

Аналітичний рисунок черепа людини у трьох основних ракурсах (фас, профіль, три чверті) – це ключовий етап у розумінні об'ємно-просторової структури голови. Череп розглядається не як складний біологічний об'єкт, а як жорсткий конструктивний каркас, що визначає зовнішню пластику. Опанування опорних точок черепа — лобних горбів, надбрівних дуг, виличних кісток, скроневих ліній та кутів нижньої щелепи — є основою конструктивного рисунка. Вони дозволяють художнику будувати складну форму голови в будь-яких перспективних скороченнях без сліпого змальовування. У Digital-індустрії це прямо транслюється в здатність концепт-художника впевнено малювати персонажів «з голови» під довільними кутами камери, а також надає 3D-моделювальнику розуміння анатомічних орієнтирів при побудові базової сітки.

Аналіз і рисунок гіпсових частин обличчя (ніс, око, губи, вухо Давида) базуються на концепції аналітичного розбиття форм – «обрубовки». Сутність метода полягає в свідомому спрощенні та апроксимації плавно вигнутих біологічних поверхонь до чітких, зрозумілих геометричних площин [4, с. 112]. У 3D-графіці це називається блокінгом – коли спочатку створюють просту заготовку з базових фігур, а вже потім додають деталі. Розуміння точок зламу форми допомагає художнику бачити правильні пропорції та створювати акуратну сітку об'єму.

Малювання анатомічної моделі «Екорше» Жана-Антуана Гудона допомагає глибше зрозуміти, як м'язовий каркас вкриває кісткову основу. Вивчення того, де саме кріпляться і куди спрямовані волокна жувальних та мімічних м'язів (зокрема кругових м'язів ока й рота та виличних м'язів), а також м'яза шиї, є необхідною основою для художників персонажів і аніматорів. Кісткові виступи (вилична кістка, надбрівні дуги, кут щелепи) задають правильну форму та каркас під час 3D-ліплення (скульптингу). Знання мімічних і жувальних м'язів необхідне, щоб налаштувати міміку й анімацію обличчя. А розуміння м'язів шиї та плечей допомагає правильно передати рухи голови й уникнути викривлення 3D-сітки. Анатомія Гудона підказує 3D-фахівцям, як розставити кістки й налаштувати гнучкість форми, щоб обличчя та шия рухалися природно.

Сформована в аудиторії академічна база трансформується у конкретні професійні навички. У 3D-скульптингу та розробці ігор вона дозволяє працювати за класичним принципом «від загального – до деталей», послідовно проходячи етапи блокінгу, розстановки анатомічних орієнтирів і подальшого опрацювання мікрорельєфу. У 2D-малюванні та концепт-арті ці знання дають змогу конструювати персонажів, техніку й оточення з голови у складних ракурсах із дотриманням єдиного джерела освітлення та просторової глибини. У UI/UX та графічному дизайні вміння працювати з великою тональною масою перетворюється на навичку побудови візуальної ієрархії, де головні елементи вирізняються за рахунок контрасту, а другорядні підпорядковуються загальному тону. У дизайні середовища та архітектурному скетчингу академічна база дозволяє вільно володіти перспективою та швидко будувати переконливі об'ємні ескізи інтер'єрів чи ландшафтів «від руки» безпосередньо під час спілкування із замовником.

Для об'єктивної діагностики рівня засвоєння зазначених практичних навичок та визначення готовності здобувачів вищої освіти до вирішення задач у Digital-індустрії розроблено критеріальну систему оцінювання аудиторних робіт за 100-бальною шкалою (із подальшою конвертацією у шкалу ЄКТС та національну систему). Вона охоплює п’ять залікових модулів: композиційне рішення (до 20 балів – грамотне розміщення об’єктів та пропорційність відносно аркуша); лінійно-конструктивну побудову (до 25 балів – аналітична точність, промальовування осей, еліпсів та перспективних скорочень за методом «прозорих тіл»); світлотіньовий розбір та культуру штриха (до 20 балів – логіка освітлення, побудова падаючих тіней та виконання штриха за формою); тонально-просторову виразність (до 20 балів – передача об’єму, середовища, повітряної перспективи й коректність рефлексів); тональну цілісність та узагальнення (до 15 балів – дотримання співвідношення найсвітліших і найтемніших ділянок та академічна акуратність). Подібний структурований підхід дозволяє викладачу оцінювати рисунок не суб'єктивно, а як цілісний продукт аналітичного мислення студента.

Академічний рисунок виступає непорушним когнітивним і методологічним фундаментом креативного мислення у цифрову епоху. Традиційні аудиторні вправиє фундаментальним інструментом, який формує у фахівця професійний окомір, розвиває тривимірне просторове бачення та навчає конструктивному аналізу форми.

Закони побудови об'єму, світлоповітряної перспективи та тональної ієрархії є універсальними та не залежать від появи нових програм чи інструментів автоматизації. Фахівець, який володіє фундаментальною академічною базою, легко адаптується до будь-яких змін цифрових технологій, зберігає високу професійну гнучкість і володіє довгостроковою конкурентоспроможністю на ринку візуальних мистецтв та Digital-індустрій.

У результаті проведеного дослідження обґрунтовано, що класичний академічний рисунок у цифрову епоху виконує роль непорушного методологічного й когнітивного фундаменту для розвитку креативного мислення та конструктивного аналізу. Доведено, що традиційні аудиторні вправи є фундаментальною основою, яка напряму перетворює академічний рисунок на практичні навички для цифрової індустрії. Зокрема, тональний рисунок натюрморту навчає бачити велику тональну масу та відчувати простір і світло. Це стає базою для налаштування матеріалів і освітлення в 3D-сценах, а також для побудови візуальної ієрархії у UI/UX та графічному дизайні. Вивчення будови та рисунка черепа дає художнику відчуття об’ємного каркасу, що необхідно для конструювання складних форм у будь-яких ракурсах під час 2D-малювання та створення правильної базисної сітки у 3D-моделюванні. Метод «обрубовки» обличчя простими площинами напряму застосовується під час блокінгу та створення низькополігональних моделей, оскільки навчає грамотно будувати формами й розподіляти сітку. Рисунок анатомічної моделі Екорше Гудона дає глибоке розуміння м’язів та кісток, що є критично важливим для 3D-ліплення, налаштування міміки та природної анімації персонажів. Наостанок, впровадження чіткої 100-бальної системи оцінювання за параметрами композиції, конструкції, світлотіні, простору та узагальнення дозволяє системно й об’єктивно відстежувати рівень підготовки студентів. Фундаментальні закони візуального сприйняття, перспективні скорочення та пластична анатомія є універсальними та не залежать від еволюції інструментарію чи програмного забезпечення. Сильна академічна база звільняє митця від постійної залежності від референсів, гарантує високу професійну гнучкість, прискорює опанування нових цифрових інструментів та закладає фундамент для довготривалого успіху й стабільного лідерства на ринку візуальних мистецтв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пасічний А. М. Образотворче мистецтво : словник-довідник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. 216 с.
2. Пушкар О. І., Андрющенко Т. Ю. Ілюстрування : конспект лекцій. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 128 с.
3. Шило О. В. Академічний рисунок : навч. посіб. Харків : ХДАДМ, 2011. 192 с.
4. Яковлєв М. І. Геометрія дизайну : навч. посіб. Київ : Ліра-К, 2010. 255 с.

УДК 687.553.2

Соломія Задоянчук
здобувачка освіти
гімназії № 27 імені Дмитра Іваха

МАКІЯЖ ЯК МИСТЕЦТВО ТА ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОГО ОБРАЗУ

Анотація. У статті розглянуто роль макіяжу у формуванні особистого образу людини та його зв'язок із мистецтвом. Основою дослідження стало анкетування 21 респондента. Проаналізовано, як макіяж впливає на впевненість, настрій, поведінку та сприйняття власної зовнішності. Визначено основні функції макіяжу та показано, що він може бути не лише частиною зовнішнього вигляду, а й засобом самовираження та створення художнього образу.

Ключові слова: макіяж, мистецтво, особистий образ, самовираження, зовнішність, упевненість.

Макіяж є поширеною частиною сучасної культури. Найчастіше його використовують для того, щоб підкреслити риси обличчя, змінити зовнішній вигляд або приховати певні недоліки. Проте значення макіяжу не обмежується лише декоративною функцією. Він може впливати на настрій людини, її впевненість у собі, поведінку та спосіб сприйняття власного образу.

Макіяж також має багато спільного з образотворчим мистецтвом. Під час його створення використовують колір, лінію, контраст, світло, тінь та акценти. Такі самі засоби застосовує художник під час роботи над картиною. Тому макіяж можна розглядати не лише як косметичну процедуру, а й як одну з форм творчого самовираження [1].

Мета дослідження — з'ясувати, як макіяж впливає на формування особистого образу людини та чи можна розглядати його як елемент мистецтва.

Для досягнення поставленої мети було проведено анкетування. У ньому взяв участь 21 респондент. Запитання стосувалися впливу макіяжу на настрій, упевненість, поведінку, бажання фотографуватися та спілкуватися з іншими людьми. Також учасникам було запропоновано визначити, що для них важливіше — процес нанесення макіяжу чи готовий результат, а також описати різницю між собою з макіяжем і без нього.

Результати анкетування показали, що для більшості учасників макіяж має значення не лише як частина зовнішнього вигляду.

Одним із важливих результатів стало те, що респонденти зазначили: після нанесення макіяжу вони або почуваються привабливішими (57,1%), або стають упевненішими у рухах і поставі (28,6%).

Рис. 1. Вплив макіяжу на сприйняття обличчя та власного тіла

Це означає, що макіяж може впливати не лише на те, як людина бачить своє обличчя, а й на те, як вона сприймає себе загалом. Подібні результати отримували й інші науковці: їхні дослідження показали, що косметика може покращувати ставлення до власної зовнішності та самооцінку [2]. Також дослідники встановили, що зовнішній вигляд може впливати на настрій і поведінку людини [3].

Важливим було також питання про те, що сильніше впливає на відчуття себе — процес нанесення косметики чи готовий результат. 14 із 21 опитаного обрали готовий образ у дзеркалі, 6 респондентів — сам процес нанесення макіяжу, а 1 учасник — реакцію інших людей.

Рис. 2. Вплив процесу нанесення макіяжу та готового образу на відчуття себе

Отже, для більшості учасників важливим є саме момент, коли вони бачать завершений образ. Дзеркало в такому випадку стає місцем, де людина може оцінити результат своєї роботи. Вона одночасно є автором образу, його моделлю та першим глядачем. Тут відслідковується прямий зв'язок макіяжу з мистецтвом. Художник створює певний образ за допомогою фарб, форм і ліній. Під час нанесення макіяжу відбувається подібний процес. За допомогою світлих і темних відтінків можна підкреслити форму обличчя, за допомогою кольору — створити певний настрій, а за допомогою ліній — зробити риси більш виразними.

Окреме запитання стосувалося ситуації, коли макіяж ніхто не побачить — ні наживо, ні на фотографіях. 10 із 21 респондента зазначили, що все одно робили б макіяж, а 11 — що не стали б витрачати на нього час і кошти.

Рис. 3. Готовність використовувати макіяж без уваги з боку інших людей

Такий результат показує, що макіяж може мати як зовнішнє, так і внутрішнє значення. Для одних людей важливо, як їх сприйматимуть інші. Для інших важливим є власне задоволення від створеного образу. Одна з учасниць пояснила, що робила б макіяж для себе, щоб отримати позитивні емоції та побачити себе гарною.

Під час дослідження також було визначено основні функції макіяжу. 10 із 21 респондента вважають його частиною зовнішнього вигляду. 5 учасників зазначили, що макіяж допомагає стати тією або тим, ким вони хочуть бути. 4 респонденти вважають, що за його допомогою можна приховати те, що людина не хоче показувати. Ще 2 учасники зазначили, що макіяж, навпаки, допомагає показати власну індивідуальність.

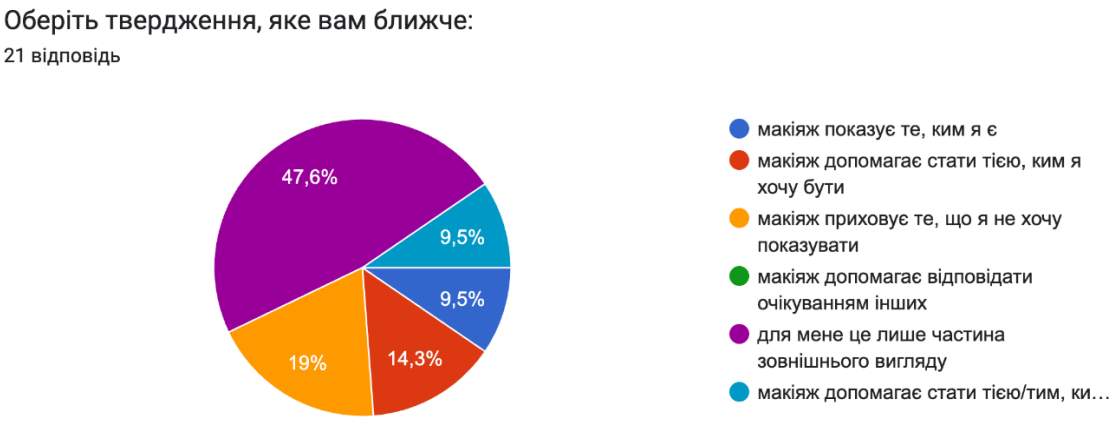

Рис. 4. Значення макіяжу у формуванні особистого образу

На основі відповідей можна сказати, що макіяж виконує кілька основних функцій. Він може просто доповнювати зовнішність, допомагати створити бажаний образ, приховувати те, що людина не хоче підкреслювати, або, навпаки, допомагати виразити себе та свою індивідуальність. Отже, макіяж може бути не лише частиною зовнішнього вигляду, а й способом створення різних образів.

У відкритих відповідях деякі учасники зазначали, що з макіяжем стають упевненішими та більш готовими до спілкування. Одна з респонденток описала різницю так: «без макіяжу — домашня особа, з макіяжем готова до комунікації зі світом». Інша учасниця зазначила: «без макіяжу інтроверт, з макіяжем екстраверт». Ще одна респондентка повідомила, що за допомогою макіяжу може створювати різні образи залежно від настрою. Такі відповіді дозволяють розглядати макіяж як своєрідну **візуальну мову**. Людина може без слів передавати свій настрій, характер або бажаний образ за допомогою кольору, форми та деталей.

Разом із цим результати дослідження показали, що макіяж не має однакового значення для всіх. Частина респондентів вважає його лише елементом зовнішності. Крім того, опитування не підтвердило, що людина з макіяжем завжди частіше отримує бажане. Багато учасників зазначили, що це залежить від ситуації або взагалі не пов’язане з макіяжем.

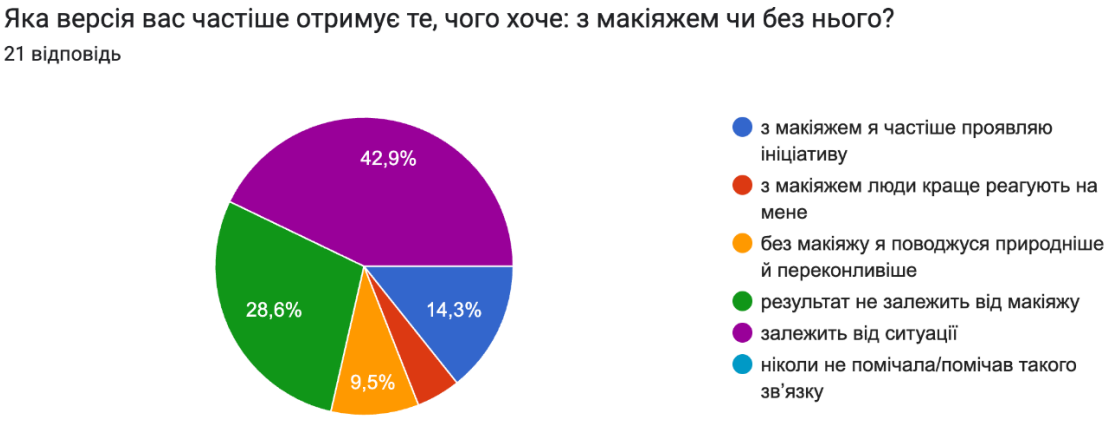

Рис. 5. Вплив макіяжу на досягнення бажаного результату

Отже, головний вплив макіяжу виявляється не в тому, що він безпосередньо робить людину успішнішою, а в тому, що він може змінювати її внутрішнє відчуття себе. Саме створення такого образу та використання для цього кольору, ліній, світла й тіні дає можливість розглянути макіяж не лише як частину зовнішності, а й як явище, пов'язане з мистецтвом.

Зв'язок макіяжу з мистецтвом полягає насамперед у процесі створення образу. Художник працює з полотном, а людина, яка наносить макіяж - з обличчям. В обох випадках важливими є колір, форма, пропорції, світло, тінь та композиція. Водночас макіяж має особливість, яка відрізняє його від звичайного малюнка або картини. Створений образ є тимчасовим і може змінюватися залежно від настрою, події або бажання людини. Один і той самий образ можна зробити стриманим, яскравим, святковим або повсякденним. Тому макіяж можна розглядати як одну з форм **мистецтва повсякденності**. У цьому випадку автором, матеріалом для творчості, створеним образом і першим глядачем є одна людина.

Висновки. Проведене дослідження показало, що макіяж є складнішим явищем, ніж звичайне прикрашання обличчя. Він може впливати на впевненість, настрій та сприйняття людиною власного образу. У ході дослідження встановлено, що більшість опитаних відчувають певні зміни після нанесення макіяжу. Для частини респондентів він є способом самовираження, для інших — засобом створення бажаного образу або приховування певних особливостей зовнішності. Макіяж також має ознаки мистецтва, оскільки під час його створення використовуються художні засоби: колір, лінія, контраст, світло і тінь. За їх допомогою людина може створювати різні образи та передавати власний настрій.

Отже, макіяж можна розглядати як одну з форм сучасного мистецтва повсякденності та як засіб формування особистого образу. Його значення полягає не тільки у зміні зовнішності, а й у можливості виразити себе та зробити помітною ту сторону особистості, яку людина хоче показати іншим або самій собі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Saito Y. Everyday Aesthetics. Oxford : Oxford University Press, 2007. 273 p.
2. Cash T. F., Dawson K., Davis P., Bowen M., Galumbeck C. Effects of Cosmetics Use on the Physical Attractiveness and Body Image of American College Women. The Journal of Social Psychology. 1989. Vol. 129, № 3. P. 349–355.
3. Adam H., Galinsky A. D. Enclothed Cognition. Journal of Experimental Social Psychology. 2012. Vol. 48, № 4. P. 918–925.

УДК 745.54(477)

Дорогань Ілона Вікторівна
кандидат філологічних наук, доцент
Дніпровський національний університет Імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна
https://orcid.org/0000-0002-3987-7470

ФЕНОМЕН СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИТИНАНКИ ЯК СИНТЕЗ НАРОДНОЇ ДЕКОРАТИВНОЇ ТРАДИЦІЇ ТА АКТУАЛЬНОГО ПІДХОДУ У МИСТЕЦТВІ ТА ДИЗАЙНІ

Анотація. Говорячи про історичні витоки витинанки – одного із видів декоративно - прикладного мистецтва, згадаємо, що це мистецтво давнє, це – вирізування з паперу. Його корені сягають аж у друге століття до нашої ери – саме тоді, в Китаї винайшли папір і китайські майстри почали вирізати з нього фігурки богів до великих свят.

До Європи папір потрапив у XVII столітті, і з нього не лише виготовляли пакети, а й вирізали силуети з пофарбованого у чорний колір паперу. А вже у XIX столітті в селах України не лише розписували оселі фарбами, а й почали прикрашати житло вирізаними з паперу узорами.

Першими були силуети, і витинанки називалися силуетними. Ажурні ж – це мереживні візерунки, їх наклеювали на основу – картон, папір, скло. Витинанки бувають одинарні і складні, витиналися з одного аркушу чи з двох або більшої кількості аркушів. Основний матеріал – папір [2, с.6], а інструменти – ножиці, ніж та пробійники.

Ключові слова: паперове та образотворче мистецтво, витинанка, митець, нематеріальна культурна спадщина, дизайн інтер'єру, візуальна комунікація.

Термін «витинанка» вперше з'явився в літературі у 1913 році, а до цього вироби народної творчості мали такі назви як «узори», «зірочки», «стриганці», «квіти», «вазони» тощо. Взагалі мистецтво витинанки відоме під різними назвами – в Україні «витинанка», У Китаї – «цзяньчи», в Японії – «кірієї», у Словаччині – «вистриганка», у Польщі – «вицінанка», в Ізраїлі – «рейзеле» [4, с.48].

Щодо ажурних витинанок, то вони відомі ще із V століття до нашої ери – це були вироби зі шкіри та хутра. А перші письмові згадки про витинанку відносяться до XII століття – саме тоді паперові прикраси з'явились у Персії, а в XV столітті через Туреччину потрапили до Європи, а спочатку – до Венеції. А потім до Угорщини та інших країн. У XVII – XIX століттях, поширившись у Європі, витинанки були здебільшого сюжетно - розповідальними й уподоблювались до графіки.

Із часом витинанки перестають бути лише селянськими виробами та хатніми прикрасами, а з 60-х років XX століття вони експонуються на виставках, застосовуються для оформлення поліграфічної продукції. У 1980 році у Львівському музеї етнографії та художнього промислу відбулася перша ретроспективна виставка «Українська витинанка», яка продемонструвала розвиток цього оригінального виду мистецтва та його досягнення. І це був тільки початок [1, с.63].

Тож, уперше витинанки з'являються в Україні в середині XIX століття як прикраси інтер'єру в будинках селян. Техніка витинанки включає орнаментальні та сюжетні лінії, для яких характерні вишуканість та лаконічність. На першій Міжнародній виставці «Витинанка світу» у Вільнюсі (1991р.) було зазначено, що витинанка – це лише вироби з паперу.

Витинанки з кінця XIX – початку XX століть характеризуються високою художньою майстерністю, оскільки у кожному українському регіоні вони набули індивідуальних рис, форми, силуету, симетрії, ритму, пропорцій.

Найбільш поширеними витинанки були на Поділлі, у Прикарпатті та Придністров'ї, де вони доповнювалися розписами. На Поділлі існувало два типи розташування витинанок – шпалерний і килимний. На Прикарпатті вирізані візерунки розташовували повздовжніми стрічками під стелею і навколо ікон. Витинанки тут поєднувалися зі шкіряними прикрасами, настінними розписами, вишивками – це, на думку митців, збагачувало форми й орнаментальні мотиви.

У 1920-1930 роках витинанками прикрашали школи, бібліотеки, клуби, використовували їх у плакатному мистецтві. А з 1960-го року витинанки масово експонуються на виставках та використовуються для оформлення поліграфічної продукції [10, с.3].

Пам’ятаємо, що витинанки різних місцевостей України мають свої особливі риси. У Західній Україні – дрібний орнамент. На Поділлі витинанки схожі на вишивки й килими цієї місцевості. На Дніпропетровщині – схожі на петриківський розпис. На Вінничині стали центром українського витинанкарства, оскільки там здавна оздоблювали житло саме витинанками з паперу. Саме там, у Могилеві-Подільському почали відроджувати цей вид візуального мистецтва. І в 1993 році було організовано і проведено перше свято «Української витинанки» [10, с.5].

Тож, метою і завданням дослідження є розкриття сучасної витинанки як динамічного поля практик між традиційним ремеслом, мистецтвом та дизайном.

Щодо методології дослідження, то ми спиратимемося на візуально - стилістичний аналіз та аналіз професійних публікацій з цієї теми.

Поняття витинанки, аналіз техніки – її виконання у своїх працях досліджували: Є. Антонович, Ю. Грабовський, В. Корнієнко, Г. Нарбут, М. Селівачов, М. Станкевич О. Стрілець, С. Танадайчук, О. Тихонюк, О. Федорчук, Є. Шевченко та інші (деякі з них в статті вже згадувались).

Більшість досліджень проводилося від середини ХХ століття до початку ХХІ, і це означає необхідність додаткового розгляду творчих можливостей сучасної української витинанки як виду декоративно - прикладного мистецтва.

Орнаментальна структура витинанок досить складна, але її можна розділити на три групи: одинарні, комбіновані та складні. Так, рослинний орнамент часто доповнюється геометричним, криволінійним або тваринним. Зустрічаються зображення птахів тощо. Наприклад, півень – символ вранішнього сонця, сили, незалежності.

Персонажами витинанки є й антропоморфні фігури – вершники, козаки, дівчата, хороводи, і кожне символічне зображення має своє значення: вишня – дівоча краса і чарування, колос – багатство та родючість, смерека – вічне життя та юність, кінь – сила, орел – влада, яйце – народження, бджола – чистота душі, сіль – гостинність господарів та їх достаток. У сюжети витинанки вплітаються й елементи класичної символіки: «Дерево життя», коло, ромб, зигзаги. Серед рослинних мотивів використовуються барвінок, калина, соняшник, а також космологічні - зірки, хрести. [9, с.113].

Хочемо зазначити, що мистецтво витинанки у ХХ столітті пройшло різні етапи розвитку – від масового поширення на початку розвитку до тривалого забуття. Та з кінця 1980-х років і донині витинанкою захоплюються не лише народні майстри, а й професійні художники.

Від 1990 року у мистецтві витинанки піднімається нова хвиля розквіту. Відомими постатями на межі ХХ-ХХІ століть серед професійних художників є А. Пушкарьов (м.Дніпро), М. Теліженко (м.Черкаси), В. Корчинський (м. Київ), модель’єр-дизайнер Я.Кушнірук (м. Іваново-Франківськ), майстер ручного ткацтва Є. Пілюгін (с. Решетілівка Полтавської обл.), К. Карадим (м. Коломия)та інші. Деякі з них цілком присвятили себе мистецтву витинанки, та більшість художників поряд із паперовими інтерпретаціями працюють у різноманітних видах образотворчого мистецтва: графіці, дереворізбленні, тканих гобеленів, скульптурі тощо.

Майстри у своїй творчості спираються на народну спадщину українського мистецтва, опановують його історію, використовують символіку, шукаючи нових засобів і шляхів у мистецтві витинанки.

Починаючи з другої половини ХХ та початку ХХІ століття у творах професійних художників демонструються різноманітні художні ідеї, символіка та художньо-стилістичні особливості. Завдяки їх творчості мистецтво витинанки відійшло від оздоблювально - ужиткового призначення в декоруванні хатнього інтер’єру і постало наповненням, підпорядкованним наближенню до творів профісійно-декоративного та навіть станкового та монументального мистецтва. [3, с.535].

Пам’ятаємо, що українська витинанка – традиційний вид українського мистецтва. Він має свою історію, а в сучасному світі розвивається. Це важлива частина культурної спадщини нашого народу, а вивчення і поширення витинанки допомагає зберегти українські традиції і національну ідентичність.

Українська витинанка об’єднує елементи мистецтва і ремесла, відображає красу і майстерність, має практичне застосування в оздобленні інтер’єрів, одягу тощо. Цей вид мистецтва привертає увагу іноземних шанувальників і стає об’єктом зацікавленості на міжнародній арт-сцені [8, с.78].

Як ми вже зауважували, сьогодні увага до витинанки зростає завдяки авторським практикам, таким майстрам як Дмитро Власійчук, Василь Корчинський, Софія Приймак, Дмитро Мимрик, Тарас, Ігор та Богдан Денисенки, Андрій Пушкарьов та ін.

А. Пушкарьов – митець із Дніпра, вважається одним із найкращих витинінкарів в Україні. У своїй творчості поєднує витинанку та графіку, тому, мабудь, його роботи є впізнаними та особливими. Головні теми, до яких звертається художник – козацтво, Трипілля, язичництво та православ'я. У 90-ті роки минулого століття митець створив власні школи витинанкарства та писанкарства. Також будує музей витинанок.

Витинанка потрапила в оздобу поліграфічної продукції та навіть в організацію сценічного простору концертів та театрадьних вистав, бо в ній закладена надзвичайна сила декору та образність, тільки їй властиве силуетне вирішення, ритмічна виразність візерунків, дзеркальна симетрія (або асиметрія), лаконізм та магічна узгодженість між матеріалом, формою і технікою виготовлення. До того ж будь-який натуралізм у витинанці відсутний.

Так, у 2011 році українська дизайнерка власного одягу Олеся Теліженко презентувала колекцію «Таткова витинанка», використовуючи цей вид декоративного мистецтва у декорі одягу. А на конкурсі «Міс Всесвіт», у 2020 році, учасниця з України продемонструвала національне вбрання на фінальному видхоі – унікальний комплект «Душа – витинанка». Його дизайнерка – Наталія Шевчук зазначила, що виготовлялося це вбрання у стислі терміни – сім майстрів працювали впродовж місяця. Загальна вага його складала сім кілограмів. Було використано п'ятнадцять метрів атласної тканини білого і чорного кольору, розроблено спеціальну технологію, при використання якої тканина стала схожою на паперову витинанку.

Зараз важко уявити, що колись прототипом українських витинанок були (так вважають дослідники) шматочки білого паперу з ажурно вирізаними краями, що були основою і оздобою для канцелярських печаток у XVI столітті. Самі печатки – сургучеві чи віскові – навішувалися до документів на мотузках, вони мали так звані підкладки, що виходили за межі самої печатки, і спочатку могли бути шкіряними чи металевими. Називалися вони «кустодіями», а призначалися для захисту печатки від пошкодження. Поступово шкіряні «кустодії» були замінені на паперові. Авторами таких «кустодіїв» були писарі сотенних, полкових і Генеральної канцелярії Запорізького війська, міських магістратів тощо [8, с.79].

Повертаючись у минуле, хотілось би пригадати, що у 1970-их роках відомий вірменський режисер Сергій Параджанов (один із його найвідоміших фільмів – «Тіні забутих предків» за мотивами творів М. Коцюбинського), який тривалий час працював в Україні, створював оригінальні у вигляді паперових композицій вітальні листівки. У 1973-1977 роках, перебуваючи в ув'язненні, він оформлював такі поздоровлення для друзів і близьких. У його мистецькому доробку, поруч із керамічними, порцеляновими, скляними колажами, були і вироби, створені лише з паперових елементів, наприклад, складені з фрагментів картин відомих художників («Данте», серія «Кілька епізодів із життя Джоконди»). Звичайно, це не були традиційні українські витинанки, однак така грань творчості С. Параджанова ще раз підтверджує багатство можливостей паперової вирізки і широке побутування цієї техніки [3, с.531].

Згадаємо, що перші паперові вироби не мали якихось визначених назв, спочатку називалися «квітками», «паперовими окрасами стін і образів», «украсами вікон, хат» тощо. Вживалися і такі назви як «хрестики», «різанки», «горобчики» та ін. І вже від початку XX століття з'являються назви: «настінні витинані прикраси», «витинки», «витинанки», «витинянки». Тоді ж починають колекціонувати паперові оздоби. Так, унікальну колекцію зібрав Данило Щербаківський, що жив поблизу Умані. Зауважимо, що кілька автентичних прикрас Наддніпрянщини початку XX століття збереглися у Дніпровському національному історичному музеї ім. Д. Яворницького [5, с.97].

Українських митців, які працювали в техніці витинанки, багато, тому зупинимось хоча б на одному з них. Це – митець першої половини XX століття – талановитий графік Георгій Нарбут (1886-1920), який створював витинанки-силуети. Ще в дитинстві, не маючи для малювання ні фарб, ні олівців, хлопчик вирізав силуетні зображення із синього «Цукрового» паперу. Вже тоді юний художник швидко перейняв традиції народних майстрів, що пізніше допомогло йому у власній творчості художника-графіка, коли він оформлював, наприклад, казку Г.Х. Андерсона «Соловей», а також відтворював силуетні портрети історичних осіб і жителів рідного села Нарбутівка Чернігівської губернії [3, с.535].

Щодо техніки силуету, то вона почала бурхливо розвиватися ще на початку XIX століття, а назва «силует» іде аж від XVIII століття, коли жив такий собі Ет'єн Силует – міністр фінансів при дворі Людовика XV. Саме він займався вирізанням фігурок із чорного паперу, і цим відкрив новий жанр у візуальному мистецтві [10, с. 79].

Ми вже згадували про те, що у кожному регіоні України витинанка має свої ознаки. Наприклад, на Слобожанщині існують так звані три стовпи регіональної витинанки, які залучали всіх бажаючих до цього народного мистецтва.

Харківчанин О. Петриченко – доктор технічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, перебуваючи в 1955-57 роках в Китаї у якості наукового радника ректора Пекінського інституту чорної металургії, вивчав литтєве виробництво тієї країни, а також все, що пов'язане з національною особливістю китайців, захопився мистецтвом «чуань хуа» (віконні квіти), яке вразило його своєю витонченістю, багатством і різноманітністю композицій і тематики, художнім рівнем і технікою виконання. Так народилася колекція О. Петриченка, до якої він залучав усіх бажаючих. Пізніше він організував першу в країні виставку українських паперових виробів «Художні витинанки з паперу та їх прикладні можливості» (м. Харків, 1976 р.) [11, с. 15].

Другим був А. Куліш – один із найкращих витининкарів в Україні. Його роботи прикрашають музеї та приватні колекції США, Австралії, Бельгії, Ізраїлю, Німеччини, Польщі[11, с. 18].

І третя – Оксана Трубнікова, яка навчала дітей витинанці. Вона була керівником художнього колективу образотворчого мистецтва «Місто майстрів» центру дитячої та юнацької освіти у м. Харкові. Цікаво, що сама Оксана майже не витинала, і є тільки дві її роботи, що виставлялися: «Сонячна писанка» та «Пісня кохання» [11, с. 25].

Все це говорить про те, що хоч витинанка і є наймолодшим видом декоративно-прикладного мистецтва, але вона стрімко розвивається, здебільшого завдяки авторським технікам і виходам цих технік у публічні простори. Пригадаємо, поняття «витинанка» іде від українського слова «витинати», тобто вирізати, вивертати. До речі, аналогового слова витинанка в російській мові немає.

Деякі майстри сьогодні переносять витинанку у великі формати та експериментують із контекстом сучасного інтер'єру. Створюються великоформатні фіранки, перегородки, декоративні стелі тощо. Роботи українських авторів демонструються в інтер'єрах громадських просторів не лише в Україні, а й за кордоном, і відзначалося, що інтер'єрні інсталяції поєднують ремесло із сучасним дизайном.

Сучасні майстри адаптували техніку витинанки до вимог архітектурного простору, брендінгу, міжнародних виставок. Наприклад, витинанки-фіранки здобули визнання в Європі та Азії.

Українська художниця Дар'я Альошкіна зі Львова відрізняється сміливим новаторством. Вона досконало поєднує особливості матеріалу із самобутньою авторською манерою – посиленим ажуром, об'ємом, демонстрацією великих творів без рам на стінах чи окремо в просторі і на шибках великих вікон, де вони схожі на вітражі. Майстриня уміло компонує традиційні мотиви давніх українських паперових фіранок із стилізованими зображеннями, «перемішуючи» їх між собою мережевом грайливих гнучких та строго геометричних ліній.

Д. Альошкіна підкорила світ своїми витинанками, представляючи свої роботи у багатьох країнах світу: Польщі, Німеччині, Франції, Південній Кореї, США, Бельгії, Австрії, Швейцарії, Італії, Данії. Її витинанки величезних розмірів, Їх ажурні панно стали точкою тяжіння безлічі виставок та артпроектів. Всі орнаменти у неї авторські, зроблені вручну. Особливістю техніки майстрині є симетрія – так колись складали аркуші паперу та вирізали фігурки та узори.

За свою творчу біографію Д. Альошкіна створила сотні квадратних метрів полотен, і всі її візерунки неповторні. Експериментуючи, майстриня використовує сучасні матеріали, що дає змогу формувати з декоративних полотен справжні інсталяції, театральні декорації та прикрашати ними публічний простір.

Витинанки Д. Альошкіної – мереживна ажурність, яка вражає своїми масштабами, грою тіней у прорізях при різному освітленні. Енергію ручної роботи неможливо підробити. Мотиви її витинанок сягають глибокого коріння традиційної естетики.

Самобутні українські традиції – постійні джерела натхнення для сучасних художників, які працюють у техніці витинанки. Про це свідчить і реалізація спецпроекту «Сила традицій», героїнею якого стала Дарія Альошкіна. І не дивно, бо вона з дитинства увібрала в себе всю красу і незвичайність народно-прикладного мистецтва – народилась у селі Букатинка на Вінничині у багатодітній родині відомих на Поділлі митців, які займались гончарством, каменярством, розмальовуванням хат і прикрашанням власних осель витинанками. Нині ім'я Дарії Альошкіної – бренд, візитівка України. На жаль, ця велика майстриня раптово пішла її життя у 2026 році [9, с. 113.].

Принципи народного втинання знаходять застосування в багатьох галузях художньо-творчої діяльності. Як спосіб художньо-педагогічного процесу та засіб естетичного виховання мистецтво витинанки впроваджується у навчальні програми дошкільних закладів, загально-освітніх шкіл, дитячих художніх шкіл, училищ та вишів мистецького напрямку.

У Дніпровському національному університеті ім. Олеся Гончара, на кафедрі образотворчого мистецтва та дизайну, під час навчання студенти відвідують гурток з витинанки. Там їх знайомлять із видатними майстрами цього мистецтва та технікою вирізання. Надихнувшись творчістю Д. Альошкіної, студентки-дипломниці у 2026 році вирішили зробити декоративне панно в техніці витинанки під назвою «Мистецтво-наш оберіг». Своєю роботою дівчата хотіли висловити глибоку вдячність викладачам кафедри і подяку за знання, отримані під час навчання. Панно, яке вони створили, зображує об'єднання пов'язаних між собою творчих галузей: образотворчого, декоративного мистецтва та дизайну.

Витинанка дипломниць ДНУ ім. Олеся Гончара є прикладом симетричного монументального панно (триптих) в класичній техніці витинанки, де матеріал – вінілова банерна тканина. Найбільш змістовною та багатою на символи й образи частиною триптиху стала центральна частина. Її композиційний центр – восьмикінцева зірка Алатир – для української культури це один із найдавніших, найпотужніших та сакральних знаків. Вона має різні значення: початок життя, гармонії та народження. У язичничистві зірка означає джерело життя , центр Всесвіту, або ж камінь, що лежить біля витоків доріг.

Це вже не перша монументальна витинанка, яка прикрашає вікна холів ДНУ. І цю унікальну техніку, завдяки викладачам, студенти опановують вже кілька років, вдосконалюючи свою майстерність.

Витинанка – традиційне мистецтво, що немає меж. Воно не лише популяризується, а й збагачується народними митцями.

У травні 2026 року, у Золотій залі ННМБУ була відкрита персональна виставка багатошарового витинанкового живопису Народної майстрині Анжели Юрківської «Мистецтво, що зцілює душу» з Мелітополя, яка презентувала 60 її унікальних робіт. А. Юрківська робить свої полотна у такому порядку: починає з вирізання невеличкого елементу, потім під низ підкладає папір різного кольору, аби розширити та збагатити композицію, розкриваючи авторський задум. Потім додаються різні елементи, під них тех підкладається папір, і те, що вже вийшло (це кілька шарів), прикріплюється зверху.

Свій творчий шлях А. Юрківська розпочала у 2015 році, створивши біля 50 витинанок. Коли до Маріуполя прийшла війна, вона відчула поштовх для розвитку мистецтва – так і стали з'являтися її перші багатошарові витинанки: «Роксолана», «Котилася писаночка Всесвітом», «Останнє літо в Маріуполі».

Російські загарбники знищують цінні пам'ятки – невід'ємну складову української культури. Від рук окупантів постраждало багато муралів, картин та мозаїк. Багато творів майстрині пов'язані з долею рідного Маріуполя, і в кожному прорізі паперу – біль втрат і віра в те, що мистецтво здатне лікувати навіть найглибші рани.

Анжела Юрківська у своїй мозаїчній інтерпретації «Україна квітуча» дала друге життя відомій Маріупольській мозаїці художників монументалістів Г. Зубченко та Г. Пришедька за ескізами А. Горської. Вона виконала 56 шарів кольорового паперу панно, яке частково було зруйновано російськими загарбниками. Нині панно перебуває в окупації.

Поряд із поезією В. Сосюри «Любіть Україну» багатошарова витинанка А. Юрківської «Україна квітуча» увійшла до підручників з української літератури для учнів 8 класу ТОВ «Літера ЛТД».

А. Юрківська не лише Народний майстер, вона - член Міжнародної організації народного мистецтва, рекордсменка в Національному реєстрі рекордів України (2024), Лауреат Київської обласної премії ім. П. Верки, а з 2025 року – член НСМНМУ. Її унікальні роботи складаються з десятків кольорових аркушів, що утворює неповторну гру світлотіні та рель'єфність. Її знакова композиція «Покрова» створена з 91 шару кольорового паперу. Нині майстриня працює над панно «Дерево життя».

Проведене дослідження свідчить про те, що оригінальна авторська українська витинанка з її символікою та складною системою орнаменту може бути використана і в дизайні сучасного інтер'єру, може стати декоруванням великого віконного простору. І взагалі, сучасна витинанка – це не просто якась там декоративна техніка, а й повноцінний медіум, що поєднує матеріальну чутливість ручної праці, проектування, світлову практику та комунікативний потенціал дизайну.

Еволюція витинанки, тобто - її ренесанс – ілюструє широку тенденцію до інтеграції: нематеріальної культурної спадщини України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гулей О.В. Декоративно-прикладне мистецтво: навчальний посібник. Суми. Видавництво СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2010, 152 с.
2. Дудар Г. Дивовижний витинанковий світ. Тернопіль: Навчальна книга Богдан.2018. 72 с.
3. Історія декоративного мистецтва України : у 5 т. /голов. ред. Г. Скрипник.; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2016. Т. 5. 546 с., 266 іл.
4. Корнієнко А., Бровенко І. Витинанка різних країн світу. *Мистецтво та освіта.*2020.(№1 (95). С. 46-51.
5. Косицька З. Українські витинанки кінця XIX століття: проблеми вивчення, еволюція силістики. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2023. № 11.С. 95-108.
6. Міщенко О.В.. Дорогань І.В., Мельник Н.В. Сучасні тенденції декоративно-ужиткового мистецтва в Україні. *Український мистецтвознавчий дискурс*. 2023. №4. С. 64-69.
7. Ничкало С.А. Короткий тлумачний словник. Київ. Либідь, 1999, 208 с.
8. Рева Т., Святенко А. Українське мистецтво витинанки: історичний ракурс і сучасність. *Вісник національної академії керівних кадрів культури і мистецтва.* 2023. (№4). С. 77-82.
9. Сиваш. І. Українська витинанка в контексті етнодизайну: сучасні тенденції розвитку. *ВІСНИК Львівської національної академії мистецтв*. 2024. Вип. 52. С. 111-118.
10. Храмова-Баранова О. Витинанка в контексті сучасної візуальної культури України. *Історія науки і техніки*. 2018. Том 8. Вип. 8(12). С. 75-81.
11. Щегда І., Бондарчук О., Семикопенко І. Витинанка: методичні рекоменації з декоративно-прикладного мистецтва. Харків. 2016. 57 с.

MODERN SCIENCE AND EDUCATION

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE

October 9-11, 2026

Paris, France

Editor
Soloviov O. V.

M.Sc.Ed., M.P.A., Hon. PhD, Academic Advisor,
Head of the European Union Research Department,
Ukrainian Institute of Scientific Strategies

E-mail: journal@naukainfo.com

Publisher website: https://www.naukainfo.com

The editorial board reserves the right to edit and shorten materials. The opinions of the authors may not always coincide with the viewpoint of the editorial board and publisher. Authors bear full responsibility for the published material (for the accuracy of facts, quotes, personal names, geographic names and other information).

This edition was approved for publication on October 25, 2026.

Published in A4 format online on website: https://naukainfo.com/conference?id=163

Publisher: Sole proprietor Soloviov O. V. Certificate of registration in the State Register of Publishers, Manufacturers, and Distributors of Publishing Products series ДК № 8227, dated April 23, 2025.